

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

SUÛDİ ARABİSTAN DERS KİTAPLARINDA TÛRKLER VE TÛRK İMAJİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Zehra B. GÖKDEMİR

İstanbul 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

SUÛDİ ARABİSTAN DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Zehra B. GÖKDEMİR

Danışman
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ

İstanbul 2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. Tezin Amacı, Yöntemi ve Bulguları	2
2. Tezin Muhtevâsı	4
3. Konuyla İlgili Araştırmalar	4
4. Suûdi Arabistan Ders Müfredâtında Yer Alan Dersler	11
4.1. İlkokul	11
4.2. Ortaokul	13
4.3. Lise	15
5. Suudi Arabistan'ın Coğrafyası ve Ekonomisi	19
6. Suûdi Arabistan Eğitim Sistemi ve Tarihçesi	21

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

1.1. Dördüncü Sınıf “Coğrafya” Ders Kitabı	29
1.2. Beşinci Sınıf “İslâm Devleti Tarihi” Ders Kitabı	31
1.2.1. Eyyûbî Devleti ve Salâh el-dîn	31
1.2.2. Haçlı Seferleri	35
1.3. Altıncı Sınıf “Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi” Ders Kitabı	36
1.4. Değerlendirme	54
1.5. Tablolar	57

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

2.1. İkinci Sınıf “İslâm Tarihi” Ders Kitabı	59
2.1.1. Abbâsî Devleti Ve Türkler	60
2.1.2. Eyyûbîler	63
2.1.3. Memlûklar	65
2.1.4. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilaları	68
2.2. Üçüncü Sınıf “Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi” Ders Kitabı	71
2.2.1. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Önde Gelen Sultanları	72
2.2.2. İstanbul’un Fethi	74
2.2.3. Osmanlı Devleti ve Arap Toprakları	76
2.2.4. Vahhabîlik ve Suûd Devleti’nin Kuruluş Aşamaları	93
2.3. İkinci Sınıf “İslâm Dünyası’nın Coğrafyası” Ders Kitabı	102
2.3.1. İslâm Coğrafyası’nda Türkiye	103
2.4. Değerlendirme	105
2.5. Tablolar	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

3.1. Birinci sınıf “Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâmiyet’in Yayılışı” Ders Kitabı	115
3.1.1. Tolûnoğulları, Gazneliler ve Selçuklular	116
3.1.2. Osmanlı Devleti’nin Fetihleri	121
3.1.3. Osmanlı Devleti’nin Arap Denizlerine Verdiği Önem	123
3.2. İkinci Sınıf “Müslümanların Medenî ve Siyasî Tarihi” Ders Kitabı	127
3.2.1. İslâmiyet ve Temel Prensipleri	128
3.2.2. İslâm Dünyasını Sağlamaştıran Temel Unsurlar	129
3.2.3. İslâmiyet’in Düşmanları	130
3.2.3.1. İç Düşmanlar	130

3.2.3.2. Dış Düşmanlar	132
3.3. İkinci Sınıf “Edebiyat” Ders Kitabı	137
3.3.1. Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatı	138
3.3.2. Haçlı Seferleri ve Arap Şiirine Olan Etkisi	139
3.3.2.1. Türk Fatihlerin Arap Şiirindeki Yeri	140
3.3.3. Memlûk ve Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı	141
3.4. Değerlendirme	150
3.5. Tablolar	155
SONUÇ	159
BİBLİYOGRAFYA	162
EKLER	174
1. Haritalar	174
2. Resimler	186
3. Ders Kitaplarından Örnekler	188

ÖNSÖZ

Türkiye’de akademik ortamlar dâhil Suûdi Arabistan ve Araplar hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Türk halkının Araplarla ilgili çeşitli fıkra ve benzetmelerinin yanı sıra, Arapların da Türkler’den nefret ettikleri kanısında olduklarını görmek bizi bu çalışmaya iten başlıca nedenlerden birisidir. Türk-Arap yakınlaşmasının siyasî ortamlarda hızlandığı bu dönemde, Türklerin Suûdi Arabistan ders kitaplarında nasıl ele alındığı sorusu bizi böyle bir araştırmaya sevk etmiştir.

Araştırmamız, Suûdi Arabistan ders kitaplarındaki Türkler ve Türk İmajı üzerine yapılmış saha ve analiz çalışmasıdır. Tez üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Suûdi Arabistan ilkokul ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajı, ikinci bölümde Suûdi Arabistan ortaokul ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajı, üçüncü bölümde ise Suûdi Arabistan lise ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajı incelenmiştir.

Araştırmamız esnasında Suûdi Arabistan ders kitaplarına İstanbul’da bulunan Suûdi Arabistan okulundan ulaştık. Araştırmamızda, Türkçe kelimelerin imlâsı hususunda Türk Dil Kurumu’nun 2009 Yazım Kılavuzu’na müracaat ettik.

Çalışmam boyunca hiçbir desteğini esirgemeyen ve sahayı çok iyi tanımasından ötürü engin bilgi ve tecrübesiyle beni donatan ve aydınlatan danışmanım ve muhterem hocam Doç. Dr. Osman G. Özgüdenli’ye, tezimin her aşamasında benden hiçbir desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Şuayib İzgi’ye, ihtiyacım olduğu her an bana kütüphanesindeki bütün kaynak kitapları seferber eden sayın Cenan Alkan’a, ne zaman ihtiyacım olsa âdeta bir ağabey gibi yanımda bulduğum ve öğretmenlik hayatımda tecrübelerinden ve bilgisinden oldukça yararlandığım sayın Prof. Dr. Musa Yıldız hocama teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak ise, Suûdi Arabistan’da bizi okutmak için türlü sıkıntılar çeken ilim âşığı kıymetli annem Esmâ Güney’e, tezimi oluştururken Türkçemin zayıf kaldığı yerlerde ve İngilizce kısımlarda bana tam destek veren ağabeyim Ş. Sadi Güney’e, başım sıkıştığında yardımına koşan ablam Selma Yağmur’a, tezimi yazarken oğlumun ikinci annesi olan kayınvalidem Cavidan Gökdemir’e, kendisini oldukça ihmâl etmeme rağmen hoşgörüsünü benden esirgemeyen eşim Gökhan Gökdemir’e ve eğitim hayatım boyunca

maddî manevî yardım elini sırtımda hissettiğim, gece gündüz eğitimimin ve sabrımın bekçiliğini yapan, oğlumun ikinci babası, güç kaynağım, fikir hocam ve bu eserin ortaya çıkmasında birinci derecede rol oynayan ilk hocam sevgili babam Feyzullah Güney'e minnet ve teşekkürü borç biliyorum.

Bu çalışma ile Türk-Arap ilişkilerine kültürel ve akademik anlamda yeni bakış açıları getirmeyi hedefliyor, her iki tarafın bu sahalarda birbirini daha iyi tanınmasına bir nebze katkıda bulunmayı diliyoruz.

Zehra B. Gökdemir

İstanbul 2010

ÖZET

Bu çalışma, Türkler ve Türk imajı hakkında Suûdi Arabistan ders kitaplarında geçen bilgileri tespit ederek bir sonuca ulaşmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti ders kitapları ve Mısır, Tunus, Suriye, Ürdün gibi diğer Arap ülkelerinin ders kitapları ile de karşılaştırılmıştır.

Varılan sonuç, Memlûklar, Eyyûbîler, Zengîler, Selçuklular, Gazneliler, Tolûnoğulları ve Osmanlılar'ın siyasî tarihlerinin Suûdi Arabistan ders kitaplarında müsbet yönde zikrediliyor olmasıdır. Bu devletlerin Arap edebiyatına olan katkıları ile Osmanlı Devleti, Suûdi Arabistan ders kitaplarında detaylı bir şekilde işlenmektedir. Coğrafya dersinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi, sanayisi ve coğrafî yapısı hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir.

Türk imajının oldukça olumlu olduğu Suûdi Arabistan ders kitaplarını, Mısır, Ürdün, Suriye ve Tunus ders kitaplarıyla karşılaştırdığımızda, bu ülkelerin müfredâtında Osmanlı hariç Türk tarihinin hemen hemen hiç işlenmediği görülmektedir. Bu ülkelerin tarih ders kitaplarında işlenen Türk imajının ise oldukça olumsuz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk-Arap İlişkileri, Tolûnoğulları, Gazneliler, Eyyûbîler, Zengîler, Memlûklar, Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar, Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Salâh el-dîn Eyyûbî, Vahhabîlik, İttihad ve Terakkî Cemiyeti, Türkçülük, Turancılık, Atatürk, Laiklik, Türkiye.

ABSTRACT

This thesis is trying to reach a conclusion by studying the information about the Turks and the image of Turks in Saudi Arabia's school books. At the same time these information is compared with the school books in Turkey and other Arabic countries like Egypt, Tunis, Syria and Jordan.

The conclusion is; mentioning of Mamlūks, Ayyūbids, Zangids, Saldjūkids, Ghaznawids, Tūlūnids, and Ottomans in Saudi Arabian school books is very positive. Contributions of these countries to Arabic literature and every period of Ottomans are studied in details in Saudi Arabian school books. In geography classes Turkey's economy, industry and geographical structure are studied in depth.

When we compare the positive Turkish image in Saudi Arabian school books with the school books of Egypt, Jordan, Syria and Tunis, we find these other books mentioning only the history of Ottomans and not the history of new Turkey. Turkish image that is presented in the Ottoman history textbooks of these countries is reflected very negatively.

Keywords

Turkish-Arab Relations, Tūlūnids, Ghaznawids, Ayyūbids, Zangids, Mamlūks, Saldjūkids, Crusades, Mongols, Ottoman Empire, Abd al-Hamīd II, Salah al-Dīn Ayyūbī, Wahhabiyya, The Committee of Union and Progress, Turkism, Turanism, Atatürk, Secularism, Türkiye.

KISALTMALAR

ASAM	Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
ASFY	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
bkz.	Bakınız.
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
çev.	Çeviren(ler).
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi.
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
EAL	Encyclopedia of Arabic Literature (Arap Edebiyatı Ansiklopedisi).
Eİ²	Encyclopedia of Islam (Second Edition).
ER	The Encyclopedia of Religion (Din Ansiklopedisi).
haz.	Hazırlayan(lar).
IRCICA	Research Center For Islamic History, Art And Culture (İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Merkezi).
İA	(Milli Eğitim Bakanlığı) İslâm Ansiklopedisi.
İSAR	İslâm Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
İÜEFTAM	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı.
OEMIW	The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World (Oxford Modern İslam Dünyası Ansiklopedisi).
s.	Sayfa.
STMEY	Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.
UK	United Kingdom (Birleşik Krallık).
USA	United States of America (Amerika Birleşik Devletleri).
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.
TAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
TİY	Türkiye İş Bankası Yayınları.
TTK	Türk Tarih Kurumu.
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
vd.	ve diğeri.
YKY	Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

YTY	Yeni Türkiye Yayınları.
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
Terc.	Tercüme.

GİRİŞ

Türkler ile Araplar arasındaki ilişkilerin tarihi M.Ö. VII. asra kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'ten sonraki dönemde Türklerle Araplar arasındaki ilk doğrudan doğruya temaslar 641 yılında, İran'ın fethinden sonra Azerbaycan ve Horasan'da olmuştur¹. Bu tarihten sonra İslâmiyet ile tanışan Türkler IX. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır².

İslâmiyet'i Avrupa'ya ve Anadolu'ya yayan Türk fatihler, Yavuz Sultan Selim ile birlikte kutsal toprakların koruyucusu olmuşlardır. O günlerden bugünlere kadar uzanan Türk-Arap ilişkisi her ne kadar I. Dünya Savaşı'ndan Turgut Özal dönemine kadar rafa kaldırılsa da, Özal'ın Doğu'ya dönük siyâseti sayesinde günümüzde ekonomik ve kültürel olarak da devam eden bir yakınlaşma sürecine girmiştir.

Suûdi Arabistan'a göç eden veya orada iş imkânları arayan birçok Türk ve yabancıların bu ülkeyi seçmelerinin nedenlerinin başında, Suûdi Arabistan'ın Arap ülkeleri içinde ülke genişliği açısından en büyüğü, ekonomik açıdan da en zengini olmasının³ yanı sıra mukaddes yerlere sahip olmasının da büyük etkisi vardır.

1997 yılında *Şark el-Evsat* gazetesinde yayınlanan resmî bir habere göre, Suûdi Arabistan'da 92.258 Türk vatandaşı yaşamaktadır. Bu oran Suûdi Arabistan'da yaşayan yabancıların %1,5'ine tekâbül etmektedir⁴. En kalabalık yabancı nüfus olan Hindistanlılar, 1.228.652 yabancıların %19,6'nı oluşturmaktadır. Bu Türklerin büyük bir kısmı; mobilya, araç tamir, berber ve restaurant gibi işlerde çalışmakta, küçük bir kısmı da büyük mühendislik ve turizm şirketleri sahibidir⁵.

Suûdi Arabistan da yaşayan Türkler tarafından Türkiye Devleti'nin de desteğiyle kurulmuş, Büyükelçilik himâyesinde, Riyâd, Cidde, Medîne ve Tebuk kentlerinde

¹ Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 3-20.

² Saîd Abdülfettâh Aşûr, "Araplar ve Türkler Arasındaki İlk Tanışma", Türkçe terc. Halil İbrahim Kaçar, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 293.

³ *el-Neşre el-İhsâiyye*, Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halfic el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), Merkez el-Ma'lûmât Idâre el-İhsâ', XVI, Riyâd 2007, s. 107-208.

⁴ Mes'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, Lübnan 1998, s. 268.

⁵ http://digm.mebingov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_sarabistan.html, erişim tarihi: 01.05.2010.

öğrenci ve öğretmenleri tamamen Türk olan, anasınıfından liseye kadar (lise dâhil) öğrenim yapan okullar mevcuttur. Bu okulların öğretim dili Türkçedir ve program olarak da Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'nın eğitim müfredâtı aynen uygulanmaktadır.

Suûdi Arabistan okulları ve üniversiteleri YÖK tarafından denk olarak kabul edilmemesine rağmen, Türkiye okullarının ve üniversitelerinin Suûdi Arabistan'da denkliği mevcuttur. Riyâd'da bulunan Kral Suûd Üniversitesi'nde Türkçe bölümü bulunmakta ve hâlen 10 Türk okutman bu bölümde görev yapmaktadır⁶.

1. Tezin Amacı, Yöntemi ve Bulguları

Bu çalışmamızın ana hedefi Suûdi Arabistan ilk ve orta öğretim ders kitaplarında geçen Türkler ve Türk imajının tespit edilmesidir. Araştırmada 2006-2010 yıllarında Suûdi Arabistan müfredâtında okutulan bütün kitapların tamamı incelenmiştir. Türkler ve Türk imajıyla ilgili bütün bilgilerin tercümesi yapılmış ve örnek olarak bu çalışmaya eklenmiştir. Daha sonra bu örnekler Türk kaynaklarında geçtiği şekilde okuyucuya sunulmuştur. Böylelikle Türk kaynaklarındaki bilgilerle Suûd ders kitaplarında okutulan bilgiler mukayeseli olarak sunulmuştur.

Bu çalışma; ilkokul, ortaokul ve lise müfredâtı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Her bölümde, Suûdi Arabistan kitaplarından elde edilen örnekler, hataları tespit edilip dipnotlarda düzeltilerek ilgili bölümlere eklenmiştir. Daha sonra bu örnekler Mısır ve Türkiye kitaplarında geçen bilgilerle mukayese edilmiştir. Her bölümün sonunda, o bölümde geçen Türk imajı üzerine analiz yapıldıktan sonra bu analiz tablolarla desteklenmiştir.

Mısır Edebiyat ve Coğrafya kitapları temin edilememiştir. Tarih ve Sosyal Bilgiler kitaplarına ise Mısır Milli Eğitim Bakanlığı'nın web sitesine yüklediği PDF dosyalardan ulaşılmıştır. Suûdi Arabistan okul kitaplarının tamamı, İstanbul-Kağıthane'de bulunan Suûdi Arabistan Krallığı'nın okulundan temin edilmiştir. Bunun yanısıra, Suûdi Arabistan resmî web sitelerinden de faydalanılmıştır. Türkiye okul kitaplarının tamamı ise, Zeytinburnu İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nden temin edilmiştir.

⁶ http://digm.mebingov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_sarabistan.html, erişim tarihi: 01.05.2010.

Kitaplarda geçen Türklerle ve Türkiye ile ilgili harita ve resimler tezin sonunda "haritalar" bölümünde verilmiştir. Suûd okul kitaplarında sadece hicrî tarih verildiği için Türkçe çevirilerde yanına karşılık gelen miladî tarih köşeli parantez ([]) içinde eklenmiştir. Suûd okul kitaplarından örnek olarak sunulan bilgilerde yanlış ya da tartışmalı olan konular, dipnotlarda kaynaklara dayalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Arapça ders kitaplarının isimlerinin geçtiği ilk yerde Türkçe çevirisi köşeli parantez içinde verilmiştir.

Suûdi Arabistan'da ilkokulda Sosyal Bilgiler dersi yoktur. Bunun yerine, Tarih, Coğrafya, Dil Bilgisi, Matematik, Din Dersi, Fen, İmlâ ve Hat, Vatandaşlık, Okuma ve Şiir dersleri ayrı kitaplar olarak bulunmaktadır. İlkokul kitaplarının tamamı incelediğinde, Türklerle ilgili bilgilere dördüncü sınıftan itibaren ulaşılmaktadır. İlkokul ders kitaplarının içinde, Türklerle ilgili bilgiler şu kitaplarda bulunmaktadır:

Dördüncü Sınıf Coğrafya Ders Kitabı,
Beşinci Sınıf İslâm Devleti Tarihi Ders Kitabı,
Altıncı Sınıf Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi Ders Kitabı.

Ortaokul kitapları incelediğinde, Türklerle ilgili bilgilere ikinci sınıftan itibaren ulaşılmaktadır. Ortaokul ders kitaplarının içinde, Türklerle ilgili bilgiler şu kitaplarda yer almaktadır:

İkinci Sınıf İslâm Tarihi Ders Kitabı,
İkinci Sınıf İslâm Dünyası Coğrafyası Ders Kitabı,
Üçüncü Sınıf Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi Ders Kitabı,

Lise kitapları incelendiğinde, Türklerle ilgili bilgilere birinci sınıftan itibaren rastlanmaktadır. Lise ders kitaplarının içinde, Türklerle ilgili bilgiler aşağıdaki kitaplarda yer almaktadır:

Birinci Sınıf Peygamberler Tarihi, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâmiyet'in Yayılışı Ders Kitabı,
İkinci Sınıf Müslümânların Medenî ve Siyâsî Tarihi Ders Kitabı,
İkinci Sınıf Edebiyat Ders Kitabı.

Bütün kitaplar görsel açıdan incelendiğinde, oldukça kaliteli kağıda basılmış, görsel tasarımın ön plana çıktığı ve oldukça modern görünümlü kitaplar olduğu görülmektedir. Ders esnasında öğrenciye yöneltilen sorular oldukça kritik yerlere yerleştirilerek öğrencinin belleğinde konuyla ilgili bilgi pekiştirilmiştir. Ödev olarak verilen sorular ise yorum yönü ağır basan ve öğrencide düşünme ve araştırma becerisini harekete geçirmeyi hedefleyen sorular olarak tasarlanmıştır.

Türkler ile ilgili sınıfa yöneltilen ve ödev olarak verilen soruların tamamı da aynı sisteme tâbi tutulmuş ve diğer konularla en az aynı oranda verilmekle beraber bazı yerlerde daha fazla oranlarla verilerek, öğrencinin belleğinde Türk imajının kalıcılığı sağlanmıştır.

2. Tezin Muhtevâsı

Bu tezin kapsamı; Suûdi Arabistan ilk ve orta öğretim okullarında okutulan ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen ders kitaplarıyla sınırlıdır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar Mısır ve Suriye’de okutulan Tarih ve Sosyal Bilgiler ders kitapları ile de yer yer mukayese edilmiştir.

3. Konuyla İlgili Araştırmalar

Tez konumuz ile ilgili daha önce yapılmış Türkçe ve yabancı dillerde herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak bizim konumuza benzeyen bir kitap ve basılmamış bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İbrâhîm el-Dâkûkî’nin *Sûretu’l-Etrâk Ledâ’l-‘Arab* (Araplar’da Türk İmajı) adlı 2001 yılında Arapça basılmış kitabıdır⁷. Diğeri ise Mehmet Yiğit tarafından Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün tarih öğretmenliği anabilim dalına sunulan *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)* isimli basılmamış yüksek lisans tezidir⁸.

İbrâhîm el-Dâkûkî’nin kitabı, Arap medyasında, eğitiminde ve toplumunda Türklerin imajını saha araştırması yaparak ortaya koyan akademik bir çalışmadır. El-Dâkûkî’ye göre, Arap dünyasının medyasında, siyasetinde ve eğitiminde Osmanlı

⁷ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu’l-Etrâk Ledâ’l-‘Arab*, Merkez Dirâsât el-Vihde el-‘Arabiyye, Beyrut 2001.

⁸ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2009.

döneminden sonrasına pek önem verilmemiş ve dikkate alınmamıştır. Osmanlı dönemine odaklanan Arap dünyasının Osmanlı hakkındaki görüşleri ise ikiye ayrılmaktadır⁹:

1. Osmanlı'yı sömürge devleti olarak gören ve Osmanlı zamanında Arap dünyasının çöküşe geçtiğini ve gerileyerek karanlık bir döneme girdiğini savunan milliyetçi görüş,
2. Osmanlı'nın Arap dünyasını himâyesi altına alarak, onu Haçlılar'dan ve Batılı sömürGESinden koruduğunu savunan görüş.

El-Dâkûkî'ye göre, ilk maddedeki kesimin bu görüşe sahip olmasındaki en büyük etken, Türklerle yaşanan kötü geçmişten ve tarihten kaynaklanan önyargı, I. Dünya Savaşı ile kopan bağların bir daha yeniden oluşturulamaması ve Türkler ve Araplar arasındaki dinî ve kültürel uçurumdur. Bunun en büyük örneği ise Suriye'dir. Türkiye ile arasındaki sınır sorunu, Kürt sorunu ve su sorunundan dolayı bu ülkedeki Türk imajı oldukça kötüdür. Diğer yandan, Türkiye'nin laik ve seküler yapısına karşılık, Arapların İslâmî devlet yapıları iki tarafı birbirlerinden uzaklaştırmış ve birbirlerini anlayamaz hale gelmelerinden dolayı aralarındaki uçurumu derinleştirmiştir.

Bizi ilgilendiren bölümü ise, Arap okul kitaplarındaki Türk imajını ele alan kısımdır. Sadece Tunus ve Ürdün tarih kitaplarını araştıran kitabında dikkatimizi çeken husus, araştırmacının bütün Arap ülkelerini genelleyerek, bu ülkelerde okutulan tarih kitaplarının tamamında Osmanlı'nın zorba ve zalim bir siyasetle Arap ülkelerini sömürdüğüünün yazılı olduğunu savunmasıdır¹⁰. Halbuki bizim araştırmamıza göre, Suûdi Arabistan kitapları bu genellemenin dışında kalmaktadır. Suûdi Arabistan okul kitaplarının hiçbirinde Osmanlı devleti hakkında "sömürge/zorba/zâlim" kelimeleri kullanılmadığı gibi başta Osmanlı devleti olmak üzere Türk devletleri oldukça övülmüş ve Türkler hakkında genel olarak oldukça kuvvetli bir imaj çizilmiştir. Yazarın ele aldığı Ürdün örneğini, Mehmet Yiğit'in Ürdün örneğiyle birlikte şöyle özetlememiz mümkündür:

el-Dâkûkî'nin örneğinde, Ürdün ders kitaplarında, tarih kitapları haricindeki kitaplarda Türkler ele alınmamıştır. Tarih kitaplarında ise sadece Osmanlı Türkleri ele

⁹ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 11.

¹⁰ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 265.

alınmış ve bu oldukça yüzeysel bir şekilde yapılmıştır. Osmanlı tarihini ilk defa Arap topraklarını ele geçirmesinden itibaren ele alan Ürdün tarih kitaplarında, Osmanlı'nın Arap topraklarını Şîî Safevîler'den ve Portekizler'den kurtardığı vurgulanmıştır. Kitaba göre, halifelik Osmanlı'ya biraz karanlık ve şâibeli bir şekilde geçse de, Araplar tarafından kabul görmüş ve Osmanlı Devleti'nin 1923 yılında yıkılması ile bitmiştir¹¹.

Kitaba göre Osmanlılar, Arap ülkelerinin iç yönetimine ve kültürlerine karışmadıkları gibi Arap diline saygı göstermişler ve birçok Arapça kelimeyi Türkçe'ye uyarlamışlardır. Bunun yanı sıra Osmanlıların Arap ülkelere koydukları aşırı vergiler halkın belini bükmüş, bu yüklü vergilerle fakirleşen Arap toprakları, Avrupa'nın reformlarına da ulaşamadığı için, daha sonra Avrupa sömürüsüne maruz kalmıştır¹².

Osmanlı Arap ülkelerindeki eğitime ve sağlık hizmetlerine de karışmamış bunu fertlere bırakmıştır. Bu da hastalıkların ve vebânın bu ülkelerde yayılmasına neden olmuştur. Eğitim ile de ilgilenmemesinden ötürü halk câhil kalmıştır. Osmanlı'nın hurâfe ve bidatlara olan eğilimi ve inancı neticesinde de toplum dinî olarak gerileme göstermiştir¹³. Osmanlı, İslâm dînini resmî dîni olarak kabul etmesine ve bu dînin Arap bölgelerinde gelişmesine gayret göstermesine rağmen, Tunus, Arap Yarımadası, Libya, Suriye ve Mısır'da bir takım dinî ayaklanmaların önüne geçememiştir¹⁴.

Yine kitaba göre, Osmanlı ile Araplar arasındaki dinî ve kültürel uyumu bozan ilk şey milliyetçilik kavramı olmuştur. İlk defa Türklerin benimsediği bu kavrama, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme politikası altındaki zorba ve zâlim yönetimi de eklenince, Araplar savunmaya geçerek bağımsızlık hareketlerini başlatmışlardır. İttihadçıların Arap aydınlarını asması ve bu topraklardaki Avrupa hâkimiyetine karşı çaresiz kalması, Arapların Osmanlı'ya karşı güvenini tamamıyla sarsmıştır. Bu da Osmanlı'dan kopma hareketlerini hızlandıran en önemli faktör olmuştur¹⁵.

Ürdün tarih kitaplarında yer alan Türkler hakkındaki bilgilerin tahlilini yapan yazar, kitaplarda verilen müsbet ve menfî bilgilerin taassubtan ve ön yargıdan uzak bir

¹¹ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 267-272.

¹² İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 273.

¹³ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 283-304.

¹⁴ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 278.

¹⁵ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 280-284.

şekilde gerçekçi olarak sunulduğunu savunmuş ve Osmanlı Devleti'nin ders kitaplarında tarafsız bir şekilde incelendiği neticesine ulaşmıştır¹⁶.

Mehmet Yiğit'in Ürdün örneğinde ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yükselişine kadar olan dönem, Osmanlı fetihleri, Osmanlı idârî sistemi ve bu sistemin Arap ülkelerinde nasıl işlediği, Osmanlı yargı sistemi, ordu sistemi, sosyal yapı, belli başlı Osmanlı padişahları ve bu padişahların icraatları, Arap ülkelerinin Osmanlı Devleti tarafından fethi, Arap ülkelerinde yapılan kültürel ve sosyal ıslâhatlar, Osmanlı Devleti'nin zayıflama süreci, II. Abdülhamid (1876-1909)'in düşüşü, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Arap ülkelerindeki icraatı ve buna bir tepki olarak ortaya çıkan Arap milliyetçiliği ve ayaklanmaları, oldukça detaylı bir şekilde işlenmiştir¹⁷.

Mehmet Yiğit'in tespitinden anladığımıza göre, öğrencilere Osmanlı Devleti hakkında oldukça kapsamlı araştırmalar gerektiren ödevler verilmiş ve bu ödevler sınıfta tartışılmıştır. Dikkatimizi çeken aşağıdaki ödev sorusu bütün öğrencilere verilerek sınıfta bu ödev hakkında müzâkere yapılması istenmiştir:

“Kimisi, Arap vatanında Osmanlı hâkimiyetinin kötülüklerinden daha çok iyiliklerinin olduğunu, kimisi de tam tersini söylüyor. Sizin fikriniz nedir?”¹⁸.

Görüldüğü üzere, Mehmet Yiğit'in çalışması İbrâhîm el-Dâkûkî'nin tespitini onaylar niteliktedir. Ürdün tarih kitapları, Osmanlı Devleti hakkında müsbet ve menfî bilgileri taraf tutmadan eşit şekilde öğrenciye sunmuş ve en sonunda öğrenciden kendi görüşünü oluşturmasını beklemiştir. Bunun yanı sıra, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Arap topraklarındaki oldukça katı tutumu ve istibdâdı, Osmanlı Devleti'nin olumlu yönünü bastırmış ve öğrencilerin belleğinde olumsuz bir imaj bırakmıştır.

İbrâhîm el-Dâkûkî'nin Tunus örneğini incelediğimizde, bu ülkenin ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin iki yönünün işlenmekte olduğunu tespit ettik.

1. Osmanlı Devleti'nin olumlu yönü olan Müslüman ülkeleri himâyesi altına alması ve hilâfeti diriltmesi,

¹⁶ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 291.

¹⁷ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 14-59.

¹⁸ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 60.

2. Osmanlı Devleti'nin olumsuz yönü olan farklı etnik kökenlere mensup bazı Türk vâlilerin Arap topraklarında hâkimiyeti ele geçirmek için izledikleri zorba siyaseti ve yaptığı zulümler¹⁹.

Dâkûkî'nin tespitine göre, Abbâsîlerin hilâfetin heybetini ve caydırıcı gücünü kaybetmesinden sonra, Osmanlılar İslâm hilâfetini diriltmiş ve onu yeniden canlandırmışlardır. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi Hanefî mezhebi olduğu için, Osmanlılar Malikî mezhebinin yaygın olduğu Mağrib ülkelerinde de Hanefî mezhebini yaymaya çalışmışlardır²⁰.

Yine kitaba göre, Osmanlı donanması Avrupa'nın kâbusu haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hesabına çalışan korsanlar, Avrupalıların gemilerini ele geçirmiş, onların korsanlarına göz açtırmamıştır. Bu denizleri âdeta İslâm denizine dönüştürmüş, Portekiz ve İspanyollara karşı bu toprakları korumuşlardır²¹. Müslüman denizlerinden geçen Hıristiyanları esir alarak korsanlığı cihada dönüştürmüş ve İslâmiyet'e hizmet etmişlerdir. Avrupalılar esir aldıkları denizcilere çok kötü muâmele edip köleleştirirken, Osmanlılar esirlere iyi muâmelede bulunmuşlardır²².

Dâkûkî araştırmasında, Osmanlı Devleti'nin cihada bu kadar önem vermesine rağmen bu bölgelerde eğitime önem vermediğini, bundan ötürü toplumun bidatlara ve hurâfelere olan düşkünlüğünden ötürü dinî olarak câhil kaldığı sonucuna varmıştır. Dâkûkî bu çalışmasında, Osmanlı hakkındaki olumsuz eleştirileri hiçbir kaynak ve delil göstermeden ve Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi ya da medreseleri hakkında herhangi bir çalışma yapmadan okuyucuya aktarmıştır.

Yine bu çalışmaya göre, halk fakirken, vâlilerin halktan uzak bir şekilde saraylarda müreffeh bir şekilde yaşaması ve halka zorbalıkla hükmetmesi, bu coğrafyada yaşayan halkı Avrupa ile yakınlaşmaya mecbur etmiş ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı

¹⁹ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 292.

²⁰ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 301-303.

²¹ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 309.

²² İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 303.

ayaklandırmıştır²³. Bu kanının da hiçbir tarihi belgeyle desteklenmemesi dikkat çekici bir husustur.

Mehmet Yiğit'in Yüksek Lisans tezinde ise, her ne kadar Suûdi Arabistan okullarının gezilip incelendiği belirtilse de, çalışmada bu ülke ve eğitimi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır²⁴. Suriye ve Ürdün ilkokul, ortaokul ve lise kitaplarının tamamının incelenmediği bu tezde, bu iki ülkenin sadece lise tarih kitapları ele alınmıştır.

Araştırmacı Suriye örneğini genellerken, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Arap isyanının tek nedeni olarak gösterildiğini belirterek, bu cemiyetin âdeti günah keçisi ilân edildiğini savunmakta ve eleştirilmesinin yanlış olduğu kanısına varmaktadır²⁵. İleride bu konuya ayrıntılı olarak değinilecektir.

Bu tezde dikkatimizi çeken bir diğer husus ise, Osmanlı Devleti tarihinin en ince detaylarına kadar Arap müfredâtında yer alması gerektiği beklentisi içinde olunmasıdır²⁶. Oysa Türkiye okul müfredâtında bile Osmanlı tarihi detaylı bir şekilde işlenmezken bunu yabancı bir ülkeden istemek ne derece doğru bir beklentidir? Ders kitaplarının, Osmanlı Devleti'nin Avrupa fetihlerini en ince detayına kadar ele almasını, Rumeli'ye nasıl geçtiğini veya Balkanlar'da halk ile nasıl bütünleştiğinden bahsetmesini, ya da Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'in İstanbul'u nasıl fethettiğini en ince detayına kadar işlemesini beklemenin ve bütün bu detaylar işlenmediği için ders kitaplarını eleştirmenin oldukça gereksiz olduğu kanaatindeyiz.

Tezde yanlış olduğu eleştirilen birçok bilginin neden yanlış olduğu referans gösterilmeksizin sadece araştırmacının kendi şahsî görüşü bildirilerek ele alınmıştır²⁷. Tezin tamamında ise, Arapların Türkler hakkındaki bu olumsuz yaklaşımlarının nedenlerinin kökenine ve sebeplerine inilmemiştir. Türk-Arap ilişkilerinin kötüye

²³ İbrâhîm el-Dâkûkî, *Sûretu'l-Etrâk Ledâ'l-'Arab*, s. 317.

²⁴ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. II.

²⁵ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. IV, 22-24, 27, 65, 74, 78.

²⁶ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 14-18.

²⁷ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 23-30, 32, 33, 38, 64-77.

gitmesinin ve kopmasının nedenleri ve nasıl olduğu Türk kaynaklarından referanslar verilmeden ele alındığı gibi, bu kopma sanki sadece Araplar tarafından yapılan tek taraflı ve aniden ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmiş ve bu durum araştırmacı tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.

Gözümüze çarpan bir diğer husus ise, Afrika’da doğup gelişen ve 1911 yılında İtalyanlar’ın Trablusgarb işgâli sırasında Osmanlı Devleti’nin geri çekilmesi üzerine bölgede kalan çok az sayıdaki Türk askerinin de desteğini alarak bu işgâli geri püskürtmeyi başaran Şeyh Ahmed Sunûsî’nin “Sunûsî hareketi”ni²⁸, araştırmacının “Senevesiyye” hareketi olarak tercüme etmesidir. Bu hareketin ne olduğunu ve neden ortaya çıktığını kaynak göstermeksizin kişisel görüş bildirilerek eleştirmiştir²⁹.

Tezde Ürdün ve Suriye eğitim sistemi incelenirken hiçbir kaynak gösterilmemiştir³⁰. Araştırmacı, diğer Arap ülkelerinin okul kitaplarına ulaşamadığı için, tezin Ürdün ve Suriye tarih kitapları ile sınırlı kaldığını belirtmiştir³¹. Halbuki, Suûdi Arabistan’ın bütün kitapları PDF dosyaları olarak Suûdi Arabistan Milli Eğitim Bakanlığı’nın internet sitesinde 2000 yılından itibaren mevcuttur³². Mısır kitaplarının da birçoğu yine Mısır Milli Eğitim Bakanlığı’nın internet sitesinde mevcuttur³³. Diğer kitapların ise konsolosluklardan elde edilmesi mümkündür.

Bu tezin konusunu oluşturan Ürdün lise tarih kitaplarının yanı sıra, Suriye lise tarih kitaplarında geçen Türk imajını araştırmacının kendi yaptığı çevirisine dayanarak şöyle özetlememiz mümkündür:

²⁸ Hamit Pehlivanlı, “Teşkilât-ı Mahsusa Kuzey Afrika’da”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI/47, (Ankara 2000), s. 421-441; Celal Tevfik Karasapan, *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1960, s. 227.

²⁹ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 19, 62.

³⁰ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 3-6.

³¹ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 9.

³² <http://www2.moe.gov.sa/ebooks/>, erişim tarihi: 01.05.2010.

³³ <http://knowledge.moe.gov.eg/arabic/services/schoolbooks/>, erişim tarihi: 01.05.2010.

Osmanlı Devleti'nin Safevî ve Memlûk savaşlarından sonra Arap topraklarını ele geçirmesini işgâl olarak ele alan Suriye tarih ders kitapları³⁴, Osmanlı Devleti'nin idarî sistemini, Arap topraklarındaki kültürel, sosyal ve ekonomik icraatlarını, Osmanlı Devleti'nin Avrupa gelişimine ayak uyduramamasından ötürü zayıflama sürecini, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin özellikle de Cemâl Paşa'nın Araplar'a yönelik istibdât ve zorba icraatlarına karşılık Şerif Hüseyin'in Arapları koruyan tutumunu, Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında Osmanlı Devleti'nin izlediği politikayı ele almaktadır. Ayrıca bütün kitaplarda Osmanlı'dan oldukça sivri dille bahsedilmiştir³⁵.

Suriye örneğini özetlememiz gerekirse, Osmanlı Devleti hakkında oldukça menfi yaklaşımın hâkim olduğu bilgisinin yanı sıra, kitaplarda yer alan bu bilgilerin öğrencinin belleklerinde Türkler hakkında oldukça olumsuz bir imaj bıraktığı sonucuna ulaşıyoruz.

4. Suûdi Arabistan Ders Müfredâtında Yer Alan Dersler

4.1. İlkokul

Suûdi Arabistan'da ilkokul altı senedir. Tarih dersi ilk defa dördüncü sınıfta okutulmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatı ile başlanılan tarih müfredâtına, beşinci sınıfta Dört Halife, Emevîler, Abbâsîler ve Eyyûbîler ile devam edilmektedir. Altıncı sınıfta ise Suûd Devleti'nin tarihine ve bu tarihin bir parçası olan Osmanlı Devleti'ne yer verilmektedir. Altı sene boyunca okutulan ders kitap isimleri sayfa adetleriyle birlikte şöyledir:

Birinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Okuma, Yazma ve Marşlar	289
Fen	146
Matematik	217
Akâid ve Fıkıh	124

³⁴ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 71-72.

³⁵ Mehmet Yiğit, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün Örneği)*, s. 61-97.

İkinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Matematik	167
Fen	158
Okuma, Yazma ve Marşlar	452
Akâid ve Fıkıh	71

Üçüncü Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Akâid ve Fıkıh	88
Okuma ve Marşlar	184
İmlâ	134
Fen	169
Matematik	174
Hat	48

Dördüncü Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Hat	61
Coğrafya	118
Fen	128
İmlâ	178
Dil Bilgisi	170
Akâid ve Fıkıh	80
Okuma ve Edebî Şiirler	206
Matematik	196
Hz. Muhammed'in Hayatı	89
Vatandaşlık	66

Beşinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Vatandaşlık	72
Arap Yarımadası Coğrafyası	93
Fen	153
İslâm Devleti Tarihi	88
Hat	55
Akâid, Hadis, Fıkıh ve Tecvid	292

Dil Bilgisi	289
Okuma ve Edebî Şiirler	152
İmlâ	114
Matematik	171

Altıncı Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Akâid, Hadis, Fıkıh ve Tecvid	411
Matematik	185
Okuma ve Edebî Şiirler	192
İngilizce Ders Kitabı	58
İngilizce Alıştırma Kitabı	66
Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi	85
Hat	49
Arap Ülkeleri Coğrafyası	85
İmlâ	128
Vatandaşlık	98
Fen	132
Dil Bilgisi	372

4.2. Ortaokul

Ortaokul üç yıldır. Birinci sınıf tarih dersinde Hz. Muhammed ve Dört Halife'nin hayatı, ikinci sınıf tarih dersinde İslâm Tarihi, üçüncü sınıf tarih dersinde Suûdi Arabistan Tarihi işlenmektedir. Üç yıl boyunca okutulan kitap isimleri sayfa adetleriyle birlikte şöyledir:

Birinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Hız.Muhammed'in ve Dört Halife'nin Hayatı	166
Tefsir	153
Fen	291
Coğrafya	145
İngilizce Ders Kitabı	206
İngilizce Çalışma Kitabı	73
Akâid	115
Matematik	234

Dilbilgisi	187
Edebiyat	136
Vatandaşlık	70
İmla	101
Okuma ve Belâgat	236
Fıkıh	135
Hadis	142

İkinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
İslâm Tarihi	141
Tefsir	172
Fen	291
İslâm Dünyasının Coğrafyası	128
İngilizce Ders Kitabı	129
İngilizce Çalışma Kitabı	78
Akâid	118
Matematik	247
Dilbilgisi	214
Edebiyat	211
Vatandaşlık	77
İmla	119
Okuma ve Belâgat	190
Fıkıh	128
Hadis	142

Üçüncü Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi	135
Tefsir	185
Fen	282
Suûdi Arabistan Krallığı'nın ve Bazı Ülkelerin Coğrafyası	135
İngilizce Ders Kitabı	242
İngilizce Çalışma Kitabı	73
Akâid	130
Matematik	344
Dilbilgisi	262
Edebiyat	219
Vatandaşlık	87
İmla	135

Okuma ve Belâgat	312
Fıkıh	158
Hadis	164

4.3. Lise

Lise üç yıldır. Lise birinci sınıfta bütün öğrenciler aynı müfredâtı okumaktadır. İkinci sınıftan itibaren lise üç kısma ayrılır:

1. Fen Bilimleri ve Matematik Bölümü,
2. Dil, Sosyoloji, İdarî ve Teknik Bilimler Bölümü,
3. Edebiyat ve Dinî İlimler Bölümü.

Tarih dersi bu üç bölümün işlenmesi gereken mecburi derslerin arasında yer alır. Üç yıl boyunca okutulan kitap isimleri sayfa adetleriyle birlikte şöyledir:

Birinci Sınıf

KONU	SAYFA SAYISI
Peygamberler Tarihi, Hz.Muhammed'in hayatı ve İslâmiyet'in Yayılışı	142
Tefsir	107
Biyoloji	225
Coğrafya ve Harita Bilimi	123
İngilizce	180
Akâid	71
Matematik	465
Dilbilgisi ve Sarf	142
Edebiyat	187
Okuma	110
Fıkıh	112
Hadis ve İslâm Kültürü	136
Kütüphane ve Araştırma	130
Fizik	151
Bilgisayar Pratik Kitabı	180
Bilgisayar Ders Kitabı	106
Kimya	182

İkinci Sınıf Fen Bilimleri ve Matematik Bölümü

KONU	SAYFA
Vatandaşlık	128
Tefsir	110
Biyoloji	378
Jeoloji	200
İngilizce	270
Akâid	76
Matematik	523
Dilbilgisi ve Sarf	225
Edebiyat	189
Fıkıh	110
Hadis	140
Fizik	116
Bilgisayar	126
Kimya	397
Müslümanların Medenî ve Siyâsî Tarihi	157

İkinci Sınıf Dil, Sosyoloji, İdarî ve Teknik Bilimler Bölümü

KONU	SAYFA
Edebiyat	189
Vatandaşlık	120
İngilizce	278
Dilbilgisi ve Sarf	220
Bilgisayar	130
Tefsir	115
Akâid	80
Hadis	140
Fıkıh	125
Coğrafya ve Antropolojiye Giriş	110
Okuma	118
Kütüphane ve Araştırma	107
Müslümanların Medenî ve Siyâsî Tarihi	157
Psikoloji	93

Muhasebe	187
İktisada Giriş	122
İdarî Bilimlere Giriş	171
İnsan Kaynakları ve Halkla İlişkiler	142

İkinci Sınıf Edebiyat ve Dinî İlimler Bölümü

KONU	SAYFA
Edebiyat	189
Belağat ve Eleştirmenlik	210
İngilizce	278
Dilbilgisi ve Sarf	220
Bilgisayar	130
Tefsir Usûlü	115
Akâid	80
Hadis	143
Fıkıh	125
Coğrafya ve Antropolojiye Giriş	110
Okuma	118
Kütüphane ve Araştırma	107
Müslümanların Medenî ve Siyâsî Tarihi	157
Psikoloji	93

Üçüncü Sınıf Fen ve Matematik Bölümü

KONU	SAYFA
Biyoloji	330
Jeoloji	160
İngilizce	210
Dilbilgisi ve Sarf	265
Fizik	255
Kimya	487
Matematik	650
Edebiyat	190
Milli Güvenlik	87
Hadis ve İslâm Kültürü	143
Tefsir	103
Bilgisayar Programcılığı	170
Fıkıh	97
Akâid	111

Üçüncü Sınıf Dil, Sosyoloji İdarî ve Teknik Bilimler Bölümü

KONU	SAYFA
Edebiyat	190
Milli Güvenlik	87
İngilizce	278
Dilbilgisi ve Sarf	220
Bilgisayar Programcılığı	170
Tefsir	115
Akâid	80
Hadis ve İslâm Kültürü	143
Fıkıh	125
Matematik	650
Fizik	176
Kütüphane ve Araştırma	107
İletişim ve Reklamcılık	93
Muhasebe	187
İktisada Giriş	122

Üçüncü Sınıf Edebiyat ve Dinî İlimler Bölümü

KONU	SAYFA
Edebiyat	190
Belağat ve Eleştirmenlik	220
İngilizce	278
Dilbilgisi ve Sarf	220
Tefsir Usulü	115
Akâid	80
Hadis ve İslâmi Kültür	143
Fıkıh	125
Bilgisayar Programcılığı	170
Okuma	118
Milli Güvenlik	87
Sosyoloji	133
Fizik	176

5. Suudi Arabistan'ın Coğrafyası ve Ekonomisi

Suûdi Arabistan, tarihi M.Ö. 8000 yılına kadar uzanan ve eski Arap topluluklarını üzerinde yaşatan Asya kıtasının en antik bölgesinde Arap yarımadası üzerinde kurulmuş bir krallıktır³⁶. Asıl adı Şibh-i *CeZiratu'l-'Arab* (Arap Yarımadası) iken, kısaltma yoluyla *CeZiratu'l-'Arab* şeklinde kullanılmıştır. Sadece *el-CeZira* da denilmekte ve Türkçe'de buna benzer biçimde Arap yarımadası yerine kısaca Arabistan adı kullanılmaktadır³⁷. Yüzyıllardan beri semâvî dinlerin merkezi olan³⁸ bu bölgenin kalbi Hz. İbrahim'in yeniden inşâ ettiği ve Müslümanların kiblesi olan Kabe'nin bulunduğu Mekke şehrinde atmaktadır³⁹.

Suûdi Arabistan'ın yüzölçümü 2.149.000 km²'dir⁴⁰. Ülke 5 bölgeye ayrılır: Kuzeyde Kasım, doğuda Şarkiyye, ortada Riyâd, güneyde Asîr ve batıda ise Hicaz bölgesi yer alır⁴¹. En yüksek bölge olan Asîr bölgesindeki dağların yüksekliği 2500 metreden fazladır⁴².

Suûdi Arabistan'ın kuzeyinde Irak, Ürdün ve Kuveyt, doğusunda Arap Körfezi, Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri, güneyinde Umman ve Yemen, batısında ise Kızıl Deniz bulunmaktadır⁴³.

Büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır. Kuzeyde Nufûd çölü, ortada Dehnâ çölü ve güney doğusunda ise Rub' el-Hâli çölü vardır⁴⁴. Bu çöller adeta ülkenin kalesi

³⁶ Mas'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, Lübnan 1998, s. 271.

³⁷ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA*, III, (1991), s. 248.

³⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *DİA*, III, (1988), s. 254.

³⁹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli*, haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, Bakara Sûresi, 2/125-129, İbrâhim Sûresi, 7/37, Hac Sûresi, 22/26-29; Mahmud 'Isâm el-Meydânî, *el-Atlâs el-Târîhî li el-'Âlem el-İslâmî*, Dâr Dimaşk, Suriye 2002, s. 44.

⁴⁰ Mes'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 262.

⁴¹ *el-Atlas el-Târîhî li el-Memleke el-Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Merkez el-Cuğrâfî li el-Memleke el-Su'ûdiyye, Suûdi Arabistan 1999, s. 30.

⁴² Eleanor Abdella Doumato, "Saudi Arabia", *OEMIW*, Newyork and Oxford 1995, s. 5.

⁴³ Nurten Günel-Selami Gözenç-Yasemin Özdemir, *Ortadoğu, Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 178.

⁴⁴ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA*, III, s. 250.

konumunda olmuş, tarih boyunca ülkeyi istilâlardan, Moğol ve Haçlı saldırılarından korumuştur.

Suûdi Arabistan'ın *Şark el-Evsat* (Ortadoğu) adlı resmî gazetesinin 2008 yılına ait nüshasında yayınlanan bir haberde, 2006 yılı resmî istatistiklerine göre, nüfusu 27,019,731 olan Suûdi Arabistan'da m²'ye 10 kişi düştüğüne değinilirken, nüfusun %85'inin şehirlerde yaşadığı, kalan %15'lik bir kesimin ise halâ çöllerde yaşadığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Suûdi Arabistan'ın 2024 yılında 29,86 milyon nüfusa ulaşacağı ve 2008'de kişi başına düşen 15 bin dolar gelirin 2024 yılında 26,6 bin dolara yükseleceğinin tahmin edildiği bildirilmektedir⁴⁵.

4 Temmuz 2009 yılında Suûdi Arabistan'ın Çalışma Bakanı Abdülvâhid el-Hamîd internet üzerindeki ekonomi gazetesine verdiği bir demecinde, Suûdi Arabistan'daki yabancı nüfusun 2008 yılının sonunda 10 milyona ulaştığını ve bunun da 2009'daki nüfusun %27'sini teşkil ettiğini belirtmektedir⁴⁶.

Suûdi Arabistan'da doğal tarım alanları çok azdır. Riyâd, Asîr, Tebuk, Tâif bölgeleri doğal tarım alanlarından birkaçıdır⁴⁷. Suûdi Arabistan hurma ağacı yetiştirme hususunda Arap ülkelerinin başında yer alır. 18 milyon hurma ağacı 691,480 dönümlük arazi üzerine ekilmiştir. Dünya hurma üretiminin %19,3'ünü elinde tutmakla dünyanın en fazla hurma üreten ülkelerin başında gelmektedir⁴⁸.

Bu ülkenin dünya ülkeleri arasındaki en büyük önemi kutsal topraklara sahip olmasının yanı sıra, petrol sayesinde⁴⁹. 1932 yılında Arap yarımadasında ilk defa Bahreyn'de bulunan petrol⁵⁰, ilk kurulduğu yıllarda maddi sıkıntı çeken Suûdi Arabistan Krallığı'nın umut kaynağı olmuştur. Amerikan petrol şirketi olan CASOC (Standart Oil of California) şirketinin 1938 yılında Dahrân kentinde petrol bulmasıyla birlikte, Suûdi Arabistan Krallığı dünyadaki en zengin ve kalkınmış ülkeler arasına girme yolunda gelişme göstermiştir.

⁴⁵ *Şark el-Evsat*, Suûdi Arabistan, 18 Ocak 2008.

⁴⁶ <http://www.arabianbusiness.com/arabic/560891>, erişim tarihi: 29.04.2010.

⁴⁷ G. Rentz, "al-Arab-Djazîrat al-'Arab", *ET*, I, (1960), s. 534.

⁴⁸ <http://www.moa.gov.sa/public/portal>, erişim tarihi: 27.02.2010.

⁴⁹ Nurten Günal-Selami Gözenç-Yasemin Özdemir, *Ortadoğu, Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, s. 188.

⁵⁰ Daniel Yergin, *Petrol*, çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1991, s. 278.

1944 yılında CASOC adını ARAMCO (Arabian Amerikan Oil Company) olarak değiştirmiştir. Dünyanın en büyük petrol şirketi olan ARAMCO şirketinin hisselerinin 1973 yılında sadece %25'i Suûdi Arabistan'a ait iken, Krallık 1980 yılında şirketin tamamını satın almıştır⁵¹.

Suûdi Arabistan'ın başlıca sanayî dalları: petrol rafinerisi, petrokimya, plastik, demir çelik, gübre, çimento, elektrikli aletler ve hurmadır. Sanayî genelde Basra körfezi kıyılarında toplanmıştır. Cidde'de bazı önemli tesisler bulunmaktadır. Ülke içinde oldukça gelişmiş karayolu ağı mevcuttur. Ayrıca Riyâd-Demmâm, Ammân-Tebûk-Medîne arasında 1400 km. uzunluğunda olan demiryolu hattı ile Riyâd, Demmâm ve Cidde uluslararası havalimanları da ulaşım hizmet vermektedir⁵².

Türkiye, Suûdi Arabistan'a canlı koyun, demirçelik ürünleri, hazır giyim ve çeşitli gıda ürünlerini satmakta ve daha çok petrol almaktadır. Türkiye'nin satın aldığı ürünlerin genel ithalattaki payı %5, sattığı malların genel ihracattaki payı %4 tür. Başta inşaat olmak üzere, Suûdi Arabistan'da pek çok Türk firması çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir⁵³.

6. Suûdi Arabistan'ın Eğitim Sistemi ve Tarihçesi

Suûdi Arabistan eğitim sistemi İslâmiyet'in temelleri üzerine kurulu olup⁵⁴, Kur'ân'ın *İkra'* (Oku!)⁵⁵ sûresi ve Hz. Muhammed'in öğretileri ilkesi doğrultusunda işlemektedir. İlkokuldan itibaren öğrencilerin örnek alması istenen kişi ise Hz. Muhammed'dir. Eğitim sisteminin hedeflediği nokta, mukaddes topraklarda yetişen ve İslâmiyet'i öğrenen öğrencilerin bu dînin ışığında hayatlarını idâme ettirmeleridir⁵⁶.

⁵¹ Halil Kurt, "Suûdi Arabistan", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 581.

⁵² Halil Kurt, "Suûdi Arabistan", *DİA*, XXXVII, s. 581.

⁵³ Nurten Günal-Selami Gözenç-Yasemin Özdemir, *Ortadoğu, Güneybatı Asya, Ülkeler Coğrafyası*, s. 190.

⁵⁴ <http://www.moe.gov.sa/openshare/moe/Program/sub1/index.html?ID=120&type=2>, erişim tarihi: 01.05.2010.

⁵⁵ *Kur'ân-ı Kerîm*, 'Alak Sûresi, 96/1.

⁵⁶ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lim el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Ta'lim el-'Âm fî Duvel Meclis el-Te'âvun el-Halîcî*, el-İşrâf ve el-Tahrîr Abdurrahmân Hasan İbrâhîm-Abdurrahmân Ahmed el-Ahmed, Kuveyt 1990, s. 319.

Arabistan topraklarında ilk inşâ edilen okul, Hz. Muhammed'in okulu hâline gelen Medîne Mescidi'dir. Sonraki dönemler de ise bu eğitim medreseler bünyesinde yürütülmüştür⁵⁷.

Abbâsîler döneminden Osmanlı dönemine kadar inşâ edilen okul sayısı çok az olmasına rağmen, eğitim kendisini bu bölgede devam ettirmiştir. Kral Abdülaziz (1873-1953) Hicaz'ı ele geçirdiğinde sadece 5 okul vardı. Bunlar kişilerin özel olarak açtığı okullardı. Bunlardan birisi Osmanlı Devleti'nin 1300/1883 senesinde inşâ ettirdiği *Fahrî Osmanlı Mektebi* olarak kayıtlarda geçmektedir⁵⁸.

Abdülaziz'in Suûdi Arabistan'a hâkim olmasıyla birlikte eğitim sistemi de hızla gelişmeye başlamıştır. 1926 yılında Milli Eğitim Müdürlüğü kurulmuştur⁵⁹. 1953 yılında bu müdürlük Milli Eğitim Bakanlığı'na dönüşmüştür. Yüksek Öğretim Kurumu ise 1975 yılında kurulmuştur⁶⁰. Abdülaziz döneminde açılan okul sayısı 312 adettir. İlk üniversite 1957 yılında Kral Suûd adıyla açılmıştır. 1987 yılında toplam okul ve üniversite sayısı 7786'ya ulaşmıştır⁶¹.

Suûdi Arabistan'da kız okulları ve erkek okulları ayrıdır ve ayrı müdürlüklere bağlıdır. Kız okulları ilk başlarda mahallelerde kurulan mekteplerden oluşuyordu. Kız mekteplerinin büyümesi ve yayılmasından ötürü 1960 yılında Kız Milli Eğitim Müdürlüğü kurularak ilköğretim eğitimi başlatılmıştır. Kızlar için ayrı müfredât ve kitaplar oluşturulmuştur. 1983 yılında kızlar için ortaöğretim okulları açılmıştır. Bir sene sonra lise okulları⁶², 1981 yılında ise Meslek okulları açılmıştır⁶³.

1969 yılında 236 maddelik eğitim kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun 232. maddesine göre, Suûdi Arabistan eğitimi İslâmî amaçlar hedefleyen İslâm kanunlarından oluşmaktadır. 234 ve 235. maddelerde, devletin öğrencilere maddi yardım yapacağı

⁵⁷ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 320.

⁵⁸ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 321.

⁵⁹ Nazlı Salih Ahmed, *Havle el-Ta'lîm el-Âm ve Nuzumihî*, Mektebe el-Mısriyye, Kahire 1984, s. 159.

⁶⁰ Muhammed bin 'Abdullah bin el-Selmân, *el-Ta'lîm fî 'Ahd el-Melik 'Abdülaziz*, el-Emâne el-'Amme, Suûdi Arabistan 1999, s. 137.

⁶¹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 323.

⁶² Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 326.

⁶³ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 340.

taahhüd edilmiştir⁶⁴. 154. maddede, kızlara eğitim hakkının verildiği ve tabiatlarına uygun olan ve ülkenin ihtiyacı doğrultusunda eğitim verilmesinin hedeflendiği yer almaktadır. Yine kanunun 155. maddesinde erkek ve kız okullarının ayrı olması gerektiği ve anaokulu hariç bütün eğitim aşamalarında karma eğitimin yasak olduğu belirtilmektedir⁶⁵.

Suûd eğitim müfredâtının izlediği strateji ve varmak istediği hedef, İslâmiyet'i tam anlamıyla öğrencilere öğretmek, ahlâkî, fiziksel ve bilgi açısından öğrenciyi donatarak kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan toplumun gelişmesini sağlamaktır⁶⁶.

Eğitim sisteminin başlıca ana hedefleri şunlardır:

1. İslâmî Hedefler: Eğitimin gayesi, öğrencinin İslâmiyet'i anlamasını sağlamak ve onun kişiliğini İslâm ahlâkı ve prensipleriyle yoğurmak.
2. İlmî Hedefler: Öğrenciyi, Suûdi Arabistan kültürüyle yoğrulmuş kültürün yanı sıra bilimle hayata hazırlamak.
3. Meslekî Hedefler: Öğrenciyi farklı meslekleri öğreterek, kendi vatanında veya başka yerlerde yaşarken karşılaştığı bütün engelleri ve zorlukları aşmasını sağlamak.
4. Öğrencinin Düşünce Yapısını Geliştiren Hedefler: Öğrencinin düşünme ve çözüm bulma yeteneğini geliştirerek karşılaştığı problemlerin üstesinden gelmesini sağlamak.
5. Öğrencinin Yeteneklerini Geliştiren Hedefler: İslâmî öğretiler çerçevesinde öğrencinin hayatı boyunca enerjisini yönlendirebilmesine ve kişiliğini oluşturabilmesine katkıda bulunan yeteneklerini ortaya çıkarmasına ve keşfetmesine yardımcı olmak.
6. Öğrencinin İlke ve Prensip Edinmesini Sağlayan Hedefler: Öğrencinin kişiliğinin oluşmasına katkıda bulunacak ve ileride iş hayatında doğru adımlar atmasını sağlayacak prensip ve ilkeler edinmesine yardımcı olmak⁶⁷.

⁶⁴ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lim el-Âm fi el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 329.

⁶⁵ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lim el-Âm fi el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 327.

⁶⁶ <http://www.moe.gov.sa/openshare/moe/vision/index.html>, erişim tarihi: 01.05.2010.

⁶⁷ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lim el-Âm fi el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 330, 331.

Öğrenciler, okul hayatları boyunca sağlık sigortası kapsamına girerler Yüksek Eğitim dâhil olmak üzere eğitimin bütün safhaları, kitaplar ve araç gereçlerin tamamı ücretsizdir. Eğitim zorunlu değildir. Eğitimin kapısı herkese açıktır. Kızların eğitimi, ileride toplumu yetiştirecek olan iyi ve başarılı bir anne olmalarını hedefleyen gâyeler üzerine kurulmuştur⁶⁸.

Suûdi Arabistan'da ilk kurulan okullar fertlerin kendi inşâ ettiği okullardır. Mektep şeklinde olan bu okullar arasında 1883 yılında yapılan Osmanlı *Fahrî Mektebi* de bulunmaktadır. 1936 yılında resmîleşen bu okullara maddî destek sağlandığı gibi, ayrıca erzâk desteği de yıllık olarak yapılmaktadır⁶⁹. 2001 yılında bütün ilkokullarda bilgisayar laboratuvarları oluşturulmuş ve bilgisayar dersi ortaokul ve lisede olduğu gibi ilkokul müfredâtına da zorunlu ders olarak eklenmiştir⁷⁰.

Eğitim basamakları şöyledir:

Kreşler 3 yaş için, anaokulu 4 yaş için, okul öncesi hazırlık ise 5 yaş için kurulmuştur. Okula başlama yaşı 6'dır. İlkokul öncesi resmî eğitim ve resmî anaokulları 1961 yılında kurulmuştur. İlkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl, lise 3 yıldır. Kız ve erkek okulları ayrıdır. Gece okulları sadece erkekler içindir.

Tatil günleri Perşembe ve Cuma'dır. Eğitim haftanın beş günü, saat 7.30'dan öğleden sonra 13.00'a kadar sürmektedir. Sabah ders saatinden önce sıralar halinde toplanan öğrenciler, önce Kur'ân'dan âyetler dinlemektedirler. *Îzâ'atu's-Sabâh* (Sabah Yayını) denilen ve görsel ya da sesli yayın olan bu programda öğretmenler ve öğrenciler, sırası ile her gün bir etkinlik düzenlemektedirler⁷¹.

Eğitim yılı iki döneme ayrılmaktadır. Her dönemin sonunda bir imtihan yapılmaktadır. Bu iki dönemden geçerli notu alan öğrenci bir sonraki yıla geçmektedir.

⁶⁸ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 333, 334.

⁶⁹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 393.

⁷⁰ <http://www.moe.gov.sa/openshare/moe/Program/sub1/index.html?ID=120&type=2>, erişim tarihi: 01.05.2010.

⁷¹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 346.

Not sistemi 100'lük sisteme göre düzenlenmiştir. 15'er puan iki dönem ödevine, 35'er puan da her dönemin sonunda yapılan sınava verilmektedir⁷².

1980 yılının ilkokul haftalık eğitim saatleri yüzdeler olarak şöyledir⁷³:

Din dersleri: %31,
Arap dili: %29,9,
Matematik: %15,5,
Fen ve sağlık: %8.

İngilizce, beden eğitimi ve sosyal bilgiler dersleri kalan yüzdenin içindedir.

2007 yılında GCC (Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi)'nin yayınladığı bültene göre 2005 yılında Suûdi Arabistan'da toplam 4.443.699 öğrenci eğitim görmektedir. Bunlardan ilkokulda okuyan öğrenci sayısı özel okullarla birlikte toplam 2.417.811, ortaokulda okuyan öğrenci sayısı özel okullarla birlikte toplam 1.071.747 ve lisede okuyan öğrenci sayısı özel okullarla birlikte toplam 954.141'dir⁷⁴. İlkokul, ortaokul ve lisedeki öğretmen sayısı 201.381'dir⁷⁵. 2005 yılında toplam okul sayısı ise 26.253 adettir⁷⁶.

1936 yılında ilk defa inşâ edilen lise, ilk başlarda ortaokulun devamı idi. O yıllarda lise 5 yıldır. 1945 yılında 6 seneye çıkarıldı ve 1958 yılında lise ve ortaokul olmak üzere ikiye ayrıldı. Ortaokul üç yıl, lise üç yıl oldu⁷⁷.

3 yıl olan lise, ikinci sınıftan itibaren 3 bölüme ayrılmaktadır:

1. Edebiyat ve Dinî İlimler Bölümü,
2. Fen Bilimleri ve Matematik Bölümü,
3. Dil, Sosyoloji İdarî ve Teknik Bilimler Bölümü.

⁷² Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 366.

⁷³ Nazlı Salih Ahmed, *Havle el-Ta'lîm el-'Âm ve Nuzumihî*, s. 161.

⁷⁴ *el-Neşre el-İhsâiyye*, Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halîc el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), s. 27-35.

⁷⁵ *el-Neşre el-İhsâiyye*, Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halîc el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), s. 44-57.

⁷⁶ *el-Neşre el-İhsâiyye*, Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halîc el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), s. 59-66.

⁷⁷ Nazlı Salih Ahmed, *Havle el-Ta'lîm el-'Âm ve Nuzumihî*, s. 409.

Meslek liseleri ise ayrı birer okuldur⁷⁸. Meslek liseleri de kendi içinde 3 bölüme ayrılmaktadır: Ziraât Bölümü, Ticâret Bölümü ve Sanayî Bölümü.

Sanayî Bölümü ilk defa 1948 yılında Cidde’de açılmıştır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler şirketlerde çalışmışlardır. 1962 yılında Sanayî Fakültesi’nin açılmasından itibaren öğrenciler buralarda kışın okurken, yazın ARAMCO Petrol şirketinde çalışarak staj yapmaya başlamışlardır. Günümüzde bu fakülteden mezun olan öğrenciler, Suûd devleti tarafından sanayî ülkeleri olan Almanya, İngiltere ya da Amerika’ya uzmanlaşmak için gönderilmektedirler⁷⁹.

Lisede bütün bölümlerinin alması zorunlu olan müşterek derslerin haftalık saatleri şöyledir:

Kur’ân ve Tefsir 6 saat,
 Hadis, İslâmî Kültür ve Tarih 4 saat,
 Gramer 6 saat,
 Kompozisyon 4 saat,
 Sosyoloji 6 saat,
 Bilgisayar 5 saat,
 İngilizce 8 saat,
 Fıkıh 4 saat,
 Akâid 4 saat,
 Edebiyat 4 saat,
 Vatandaşlık 2 saat,
 Matematik 5 saat⁸⁰.

Bedensel engelliler için 1952 yılında ayrı okullar açılmıştır. Kızların ve erkeklerin ayrı eğitim aldığı bu okulların sayısı 1987 yılında 30’a ulaşmıştır. Engelliler ve özürülüler devlet güvencesi altındadır ve eğitimleri ücretsizdir. Yatılı olan bu okullarda temel derslerin yanı sıra, meslekî eğitim de verilmektedir⁸¹.

⁷⁸ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, “el-Ta’lîm el-‘Âm fî el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye”, s. 385.

⁷⁹ Nazlı Salih Ahmed, *Havle el-Ta’lîm el-‘Âm ve Nuzumihî*, s. 411.

⁸⁰ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, “el-Ta’lîm el-‘Âm fî el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye”, s. 386.

⁸¹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, “el-Ta’lîm el-‘Âm fî el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye”, s. 395.

Zihinsel engelliler için 1971 yılında açılan okullar yatılıdır. El becerilerinin de geliştirildiği bu okullarda su ve fizik egzersizleri ile verilen rehabilitasyon hizmetlerinin yanı sıra tıbbî hizmetler de verilmektedir⁸².

Sağır ve dilsiz okulları için ilk öğretmen yetiştirme okulu 1964 yılında açılmıştır. 1987 yılında bu öğretmen okullarının sayısı 11'e çıkmıştır⁸³.

Çölde yaşayan bedevîlerin okul eğitimleri devlet tarafından görevlendirilen özel öğretmenler vasıtasıyla karşılanmaktadır⁸⁴.

Kızların eğitimi erkeklerin eğitimi ile aynı olmakla beraber, her iki cinsiyetin ihtiyaçları doğrultusunda ek ders ve programlar eklenmiştir. Bundan dolayı okul kitapları kızlar ve erkekler için ayrı ayrı basılmaktadır. Kızlar için özel olarak hazırlanan dersler arasında, yemek, dikiş-nakış, ütü, annelik dersleri ve ev ekonomisi dersleri vardır. Bu dersler okullardaki atölye, mutfak ve özel hazırlanmış odalarda tatbik edilerek yapılmaktadır.

Bu dersler aynı zamanda hükümetin açtığı ücretsiz kurslar ile bütün bayanlara öğretilmektedir. Ücretsiz olan bir diğer eğitim ise hemşirelik okullarıdır. Ortaokuldan sonra başlayan bu eğitim sadece kızlara verilmektedir. Yaz okulları da ücretsiz olup, kızlar ve erkekler için açıktır ve çeşitli aktiviteler ile öğrencilerin yaz mevsiminde de eğitimi ve fiziksel ihtiyaçları sağlanmaktadır⁸⁵.

Okullarda ve okullar arası yapılan aktiviteler arasında, okul gazetesi, okul sergileri ve dinî ve kültürel yarışmalar vardır. Yıl sonu karneleri dağıtılırken, başarılı öğrenciler kral tarafından verilen para ve hediyelerle ödüllendirilip isimleri Resmî Gazete de açıklanmaktadır⁸⁶.

Kız okullarının bulunduğu bölgede, öğrenciler için özel sağlık merkezleri olması gerekmektedir. Bu sağlık merkezleri sadece kızlara özel olup, sayıları 1982'de 46'ya çıkmıştır. Ücretsiz olan bu sağlık merkezlerinde kızların her türlü sağlık ve gelişim

⁸² Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 401.

⁸³ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 399.

⁸⁴ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 404.

⁸⁵ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 412.

⁸⁶ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 422.

durumlarını takip eden ve ücretsiz tıbbî destek sağlayan bayan hemşire ve doktorlar mevcuttur⁸⁷.

Kız okullarının sayısı 1984 yılında 3899 idi. Bunların %34'ü devletin özel olarak yaptırdığı binalar olmakla birlikte, %65,2'si özel sektörden kiralanan binalardır⁸⁸.

Suûdi Arabistan hükümeti, öğrencilerin hiçbir maddî kaygı gütmeden okumalarını hedeflemektedir. Her türlü araç gereçler, kitaplar, okul formaları, ayakkabılar ve okul servisleri ücretsizdir. Devletin 1985 yılında eğitime ayırdığı bütçe 29.943.000.000 Riyâl'dir. Bu miktar devlet bütçesinin %11,5'ine tekabül etmektedir⁸⁹. Milli Eğitim Bakanı Muhammed bin Ahmed el-Reşîd'in 2001 yılında Bakanlığın web sitesinde yaptığı resmî bildiriye göre, eğitim için ayrılan bütçe, devlet bütçesinin %24,79'una ulaşmıştır⁹⁰.

Nüfusun fazlalaşmasına göre yapımı ayarlanan okullarda son teknoloji araç ve gereçler kullanılmaktadır⁹¹. Kral Abdullah'ın 2009 yılında açtığı "Kral Abdullah Teknoloji ve Fen Bilimleri Üniversitesi", günümüzde dünya üniversiteleri arasında son teknolojinin kullanıldığı üniversitelerin başında gelmektedir. 11 fakülteden oluşan bu üniversitede karma eğitim verilmektedir. Kızıl Deniz sahilinde 36 milyon m² üzerine kurulu olan üniversite kampüsü, aynı zamanda dünyadaki ilk "İslâmî Teknoloji ve Bilim Müzesi"ni barındırmaktadır⁹².

⁸⁷ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 433.

⁸⁸ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 434.

⁸⁹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", s. 439.

⁹⁰ <http://www2.moe.gov.sa/downloads//MainP%203-16.pdf>, erişim tarihi: 03.05.2010.

⁹¹ <http://www.moe.gov.sa/openshare/moe/School/sub5/index.html?ID=133&type=2>, erişim tarihi: 01.05.2010.

⁹² <http://arabic.kaust.edu.sa>, erişim tarihi: 03.05.2010.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

Türkler ve Türk tarihi ile ilgili konular, Suûdi Arabistan eğitim müfredâtında ilk olarak ilkokul dördüncü sınıf Coğrafya ders kitabında ele alınmaktadır. Daha sonra, beşinci ve altıncı sınıf Tarih kitaplarında bu konuya geniş bir şekilde yer verilmektedir. Bu nedenle, bu bölümde, ilkokul dördüncü sınıftan başlayarak, Suûdi Arabistan müfredâtında yer alan Türkler'e ilişkin konuları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Türk imajını, Türkiye ve Mısır ilkokul ders müfredâtı ile karşılaştıracamız. Ardından da bu bilgiler hakkındaki yorumlarımızı ve değerlendirme yaptığımız tablolarımızı sunacağız.

1.1. DÖRDÜNCÜ SINIF “COĞRAFYA” DERS KİTABI⁹³

İçindekiler:

KONU	SAYFA
Önsöz	4
I.ÜNİTE-Yönler	25
II.ÜNİTE-Harita	25
III.ÜNİTE-Yeryüzü	41
IV.ÜNİTE-Kara Coğrafyası	55
V.ÜNİTE- Su Coğrafyası	69
VI.ÜNİTE- Habitat	81
VII.ÜNİTE-Ülkemiz ve Çevremizdeki Ülkeler	110
Kaynaklar	118

Suûdi Arabistan Krallığı'nda okutulan dördüncü sınıf Coğrafya dersinde en çok önem verilen hususlardan birisi, bu bölgenin Müslüman dünyasının bir parçası olduğu bilincinin öğrencilere aktarılmasıdır. Dördüncü sınıf Coğrafya dersinin son ünitesinde,

⁹³ *Mabâdi' el-Cuğrâfyâ*, el-Sâf el-Râbi' el-İbtidâ'î, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2008-2009. [*Coğrafya'ya Giriş*, İlkokul 4. Sınıf, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2008-2009].

İslâm dünyasının sınırları, hangi ülkelerin Müslüman ülkeler olduğu, Suûdi Arabistan'ın bu ülkelerin neresinde yer aldığı işlenmektedir⁹⁴.

Suûdi Arabistan eğitim sisteminde dördüncü sınıftan itibaren İslâm dünyasının sınırları ve İslâm ülkeleri işlendiği görülmektedir. Türkler ve Türkiye hakkındaki ilk bilgi dördüncü sınıf Coğrafya ders kitabının 112, 114, 115 ve 118'inci sayfalarında görülmektedir. Dünyadaki İslâm ülkelerinden bahsederken, Türkiye de İslâm ülkeleri arasında gösterilmektedir (Harita 1)⁹⁵.

Ünitenin sonunda ise Türkiye'nin adının geçtiği aşağıdaki şu sorular ev ödevi olarak verilmektedir⁹⁶:

1. Aşağıdaki haritada İslâm ülkelerini belirleyiniz?
2. Türkiye'den hacca gitmek isteyen bir Müslüman, aşağıdaki ülkelerin hangilerinden geçmek zorundadır?
3. Eğer Arap olmayan bir Müslüman ülkeye mensupsanız, kendi ülkeniz hakkında bilgi veriniz?
4. Aşağıdaki ülkelerden hangileri Arap olmayan bir Müslüman ülkedir?
Türkiye, İran, Cezayir, Kuveyt, Pakistan.

Daha önce belirtildiği gibi, Suûdi Arabistan'da oldukça fazla yabancı yaşamaktadır. Yukarıda verilen 3. soru, sınıfta bulunan yabancı öğrencilerin kendi ülkeleri hakkında sınıfta bir sunum yapmaları üzerinedir.

Bunun yanı sıra, Suûdi Arabistan Kralı ya da Prenslerin talimâtı ile eğitim yılı boyunca ya da yıl sonu yapılan okul içi ve okullar arası seminer, fuar ve yarışmalarda yabancı öğrencilerden kendi ülkeleri hakkında tanıtım yapmaları istenmektedir. Zaman zaman bu aktivete ve sunumlar, ülkelerin milli kıyafetiyle yapılmaktadır.

⁹⁴ *Mabâdi' el-Cuğrâfyâ*, el-Sâf el-Râbi' el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 106-118.

⁹⁵ *Mabâdi' el-Cuğrâfyâ*, el-Sâf el-Râbi' el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 112.

⁹⁶ *Mabâdi' el-Cuğrâfyâ*, el-Sâf el-Râbi' el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 114, 115.

1.2. BEŞİNCİ SINIF “İSLÂM DEVLETİ TARİHİ” DERS KİTABI⁹⁷

İçindekiler:

KONU	SAYFA
Önsöz	5
İçindekiler	6
I.ÜNİTE	
Dört Halife	10
Ebû Bekir	12
Ömer bin el-Hattâb	20
Osman bin Affân	25
Ali bin Ebî Tâlib	28
II.ÜNİTE	
Dört Büyük Halife Döneminde Fetihler	34
I.ÜNİTE	
Emevî Devleti	46
Muaviye bin Ebî Süfyân	48
Velîd bin Abdülmelik	52
Ömer bin Abdülaziz	58
II.ÜNİTE	
Abbâsî Devleti	64
Ebû Cafer el-Mansûr	66
Hârûn el-Reşîd	71
III.ÜNİTE	
Eyyûbî Devleti	76
Salâh el-dîn Eyyûbî	78
IV.ÜNİTE	
Haçlı Seferleri	84
Kaynaklar	88

1.2.1. Eyyûbî Devleti ve Salâh el-dîn

Suûdi Arabistan’ın eğitim sisteminde, dördüncü sınıftan itibaren işlenen İslâm Tarihi’ne Hz. Muhammed’in hayatı ve kurduğu İslâm Devleti ile başlanmaktadır. Beşinci sınıfta Dört halife döneminin ardından, Emevî Devleti ve Abbâsî Devleti tarihi kısaca işlenerek, devamında Eyyûbîler devleti üzerinde durulmaktadır.

Eyyûbîler söz konusu ders kitaplarında şu şekilde işlenmektedir:

⁹⁷ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ’i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta’lîm, el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye, 2006-2007. [*İslâm Devleti Tarihi*, İlkokul 5. Sınıf, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, 2006-2007].

Eyyûbî Devleti:

Eyyûbî Devleti, bu ismi kurucusu Necm el-dîn Eyyûbî'den almıştır. Kürt bir aileden gelen⁹⁸ Necm el-dîn ve kardeşi Esed el-dîn Şirkûh, Zengîler döneminde Haçlılar'a karşı savaşılan en erdemli liderler olarak tarihe geçmişlerdir⁹⁹.

Necm el-dîn Eyyûbî'nin oğlu olan Salâh el-dîn Eyyûbî, yiğitliği ve gücü sayesinde, Zengî Devleti yıkıldıktan sonra Eyyûbî Devleti'ni 569 [1173] yılında kurmayı başarmıştır.¹⁰⁰

Zengî Devleti Müslüman bir devlettir. Kurucusu İmâd el-dîn Zengî, Haçlılar'ın en büyük prensliklerinden birisi olan Urfa Kontluğu'nu 539 [1145] yılında yıkarak, Haçlılar'ı yenilgiye uğrattı. Eyyûbî Devleti'ni kurduktan sonra Salâh el-dîn Eyyûbî, Mısır, Şam diyarı, Hicaz ve Yemen'e kadar devletinin sınırlarını genişleterek, onu güçlü bir devlet haline getirdi. (Harita 2)¹⁰¹

Ne var ki, Salâh el-dîn Eyyûbî'nin ölümü ile birlikte Eyyûbî Devleti zayıflayarak, oğulları ve kardeşleri arasında bölündü. İktidar kavgaları yüzünden iyice zayıflayan Eyyûbî Devleti yıkıldı ve Mısır'da Haçlılar'ı geri püskürten Memlûk Devleti kuruldu¹⁰².

Ders kitabında Salâh el-dîn'den özel bir başlık altında şöyle söz edilmektedir:

Salâh el-dîn Eyyûbî:

Salâh el-dîn Yusuf bin Necm el-dîn Eyyûb, Bağdat ve Musul arasında bulunan Tikrit'te 534 [1139] yılında dünyaya geldi¹⁰³. Eyyûbî Devleti'nin kurucusu olan Salâh el-dîn, Şam'da büyüdü. Küçüklüğünden itibaren köklü bir dinî eğitim aldı ve Kur'an'ı ezberledi. Bunun yanı sıra, şiir ezberleme ve at biniciliğinde de büyük başarı gösterdi. Haçlılar'a karşı yapılan savaşlarda önemli bir rol oynadı¹⁰⁴.

1. Hittîn Savaşı: Şam diyarında bütün hakları ellerinden alınan Müslümanları bu durumdan kurtarmak ve Mekke'den dönen hacı kervanlarına saldıran Haçlı prensi Arnat'ı geri püskürtmek için Hittîn bölgesinde saldırıya geçti ve 583 [1187] yılında büyük bir zaferle savaşı kazandı (Harita 3)¹⁰⁵.
2. Kudüs'ün Fethi: Hittîn Savaşı'ndan sonra teker teker Filistin şehirlerini fetheden Salâh el-dîn, Kudüs'ü kuşattı. Haçlılar daha fazla direnmekten vazgeçip, güven içinde ülkelerine geri dönmek kaydı ile teslim olma talebinde bulundular. Bu talepleri kabul eden Salâh el-dîn, bölgeyi terk

⁹⁸ “Eyyûbîler; 1171-1462 yılları arasında Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm süren bir Türk Devleti'dir.”, Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, (1995), s. 20.

⁹⁹ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 76.

¹⁰⁰ “Eyyûbî Devleti ... 1171 yılında kuruldu”, Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, s. 20.

¹⁰¹ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 76.

¹⁰² *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 77.

¹⁰³ “Salâh el-dîn Eyyûbî 532/1137-1138 yılında dünyaya gelmiştir.”, Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, s. 20.

¹⁰⁴ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

¹⁰⁵ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

etmeleri için kırk gün süre verdi. Haçlılara karşı cömert, bağışlayıcı ve sabırlı davrandı¹⁰⁶.

3. Ramle Barışı: Haçlılar Hittîn yenilginin ardından 585 [1190] yılında; Almanya, Fransa ve İngiltere krallarının katıldığı en büyük üçüncü Haçlı seferlerini başlattılar. Başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer, 588 [1192] yılında Salâh el-dîn ile yapılan Ramle Barış Anlaşması ile sona erdi. Bu barış antlaşmasının şartları şöyle idi:
 - a. Kudüs, Müslümanların hâkimiyeti altında olacak ve Hıristiyanlara hac izni verilecek,
 - b. Sûr ve Hayfâ arasında bulunan sahil şeridi Haçlılar'a verilecek¹⁰⁷.

Herkes tarafından adaleti, bağışlayıcılığı, cesareti ve cömertliği ile tanınan Salâh el-dîn, aynı zamanda oldukça mütevazî idi. 589 [1193] yılında Şam'da vefât eden Salâh el-dîn, Emevî Camii'nin yanına gömüldü¹⁰⁸.

Ünitenin sonunda Salâh el-dîn ile ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir:

1. Eyyübî Devleti'nin kurucusu kimdir?
2. Haçlı seferlerindeki en meşhur Zengî komutanı kimdir?
3. Ramle barışının şartları nelerdir?
4. Salâh el-dîn hakkında bilgi veriniz?
5. Salâh el-dîn vefât ettikten sonra neden Eyyübî Devleti zayıflamıştır?
6. Hittîn savaşının nedenlerini yazınız?
7. Neden Salâh el-dîn, Haçlı prensi Arnat'ı öldürmüştür?
8. Salâh el-dîn Eyyübî'nin zaferleri neye işaret etmektedir?
9. Salâh el-dîn'in Haçlılarla mücadelesi hakkında kısaca bilgi veriniz¹⁰⁹?

Eyyübîler, bu ismi, hânedanın kurucusu Salâh el-dîn Yusuf bin Eyyüb'un babası Necm el-dîn Eyyüb bin Şâdî'den almıştır. Kürt-Türk karışımı olan Eyyübîler'in menşei aslında karanlıktır. Güvenilir rivayetlere göre, Eyyübîler, Hezbâniyye Kürtleri'nin Ravvâdiyye kolundandır. Ravvâdîler, adlarını en eski ataları olan Yemen Arapları'ndan olan Ravvâd bin el-Müsennâ el-Ezdî'den almıştır. Ravvâd bin el-Müsennâ, 758 yılında Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Basra'dan alınarak aşîretleriyle birlikte Azerbaycan bölgesine Duvin'e yerleştirilmişlerdir¹¹⁰.

Daha sonra, Eyyübîler'in atası olan Eyyüb'un babası Şâdî, Duvin'den çıkarak XII. asrın ilk yıllarında Selçuklu saray ağası Bihruz el-Hâdim'in hizmetine girmiştir.

¹⁰⁶ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 79.

¹⁰⁷ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 79.

¹⁰⁸ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 79.

¹⁰⁹ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 81.

¹¹⁰ CI. Cahen, "Ayyûbids", *EF*, I, (1960), s.796.

Eyyübîler bu dönemden sonra Türklerle yapılan evlilikler yolu ile melezleşme sürecine girmişlerdir¹¹¹. Daha sonra el-Hâdim onu veya oğlu Necm el-dîn'i kendi iktâsı olan Tikrit'e vali tayin etmiştir. 1138 senesinde Tikrit'ten Mısır'a giden Eyyübîler Zengîlerin hizmetine girmişlerdir¹¹².

İmâd el-dîn Zengî, Selçuklular'ın sistemini takip ederek askerlik hizmetlerinde Türklerin yanı sıra Kürtleri de kullanmıştır. Onun hizmetine giren Kürt emirler arasında Selçukluların Tikrit valisi Necm el-dîn Eyyüb ve kardeşi Şirkuh vardı¹¹³.

Abbâsîler döneminde başlayan Türklerin ve Arapların iç içe yaşamaları Selçuklular ve Eyyübîler döneminde de devam etmiştir. Birbirlerinin adet ve geleneklerinden oldukça etkilenmişlerdir. Türk-Kürt karışımı bir ırktan gelen Salâh el-dîn Eyyübî, kendi döneminde siyasî ve askerî teşkilâtta Arap unsurunu tamamıyla çıkarmış ve sadece Türk ve Kürt unsurlarına yer vermiştir¹¹⁴.

Suûdi Arabistan ilkokul müfredâtında Eyyübîler'in Kürt asıllı olarak işlenmesinin başlıca sebebi, kaynaklarda da belirtildiği üzere Eyyübîlerin kökenlerinin karanlık olmasından ve kökenlerinin Kürt olup saf Türk ırkından olmamasından dolayı Suûdi Arabistan müfredâtının farklı kaynakları ve rivayetleri kullanmayı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

Eyyübîler Suûdi Arabistan ilk ve ortaöğretim tarih kitaplarının tamamında işlenmektedir. Özellikle Salâh el-dîn'e verilen bu önemin altında yatan temel sebep, Kudüs'ü Hıristiyanların elinden kurtarmasıdır. Müslümanların ilk kiblesinin bulunduğu bu şehrin kurtuluşu, müfredâtı din temelleri üzerine kurulu olan Suûdi Arabistan için oldukça büyük bir başarı ve şanlı bir zaferdir.

Suûdi Arabistan ilkokul müfredâtında işlenen Eyyübîler, Mısır ilkokul müfredâtında işlenmemektedir. Türkiye ilkokul müfredâtında ise, Eyyübîler konusu işlenmemekle birlikte, yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Eyyübîler'in kimler

¹¹¹ C.H.Becker, "Eyyübîler", *İA*, IV, (1988), s. 425.

¹¹² Cl. Cahen, "Ayyübids", *EI*, I, s. 796.

¹¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 40.

¹¹⁴ Said Abdullahfettâh Aşûr, "Arap Dünyasını Savunmada Türkler'in Rolü", Türkçe terc. Halil İbrahim Kaçar, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 355, 359.

olduğu öğrencilere açıklanmadan, Haçlı seferleri konusu içinde toplam beş satırlık bilgi verilmektedir¹¹⁵.

Suûd ilkokul müfredâtında Eyyûbîler'in siyasî tarihi öğrencilere aktarıldıktan sonra, Müslüman topraklarını tehdit eden Haçlı seferleri konusu işlenmektedir. XI. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalılar'ın Kudüs'ü kurtarmak, Türkleri Anadolu'dan atmak ve Ortadoğu'nun kaynaklarını ele geçirmek için başlattıkları askerî harekâta¹¹⁶, Eyyûbî Devleti ve Eyyûbî Devleti'nin içinden çıktığı Zengî Atabeyliği de karşı koymuştur¹¹⁷.

1.2.2. Haçlı Seferleri

Suûdi Arabistan müfredâtında Eyyûbîler'e verilen önem, Müslüman âlemini iki asır boyunca tehdit eden ve yokolmasıyla yüzyüze bırakan Haçlı seferlerine karşı özellikle Salâh el-dîn Eyyûbî'in gösterdiği muazzam duruşundan kaynaklanmaktadır. İslâm dünyasının tarihteki en büyük düşmanları olarak bilinen Haçlı seferleri tarihi öğrenciye aktarılmadan önce, Müslümanların ilk kıblesi olan Kudüs'ü Haçlılar'dan kurtaran Salâh el-dîn'in hayatı, bu konuya bir zemin oluşturması açısından işlenmektedir.

Suûdi Arabistan beşinci sınıf tarih müfredâtı, Eyyûbî Devleti konusunu işledikten sonra, bir sonraki üniteye ilk üç Haçlı Seferleri'ni şöyle kaleme almıştır:

Haçlı Seferleri

Haçlı seferleri, Avrupa Hıristiyanlarının, Kudüs'ü Müslümanların elinden almak için başlattığı savaşlar zinciridir. Her ne kadar bu savaşlara, Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için çıkıldığı söylenmişse de, Müslümanların zengin ve verimli topraklarını sömürmek ve Avrupa'ya yayılmalarını durdurmak amacıyla bu savaşların yapıldığı bilinmektedir. İki asır süren bu savaşlar, Şam diyarı, Mısır ve Tunus'a yöneliktir¹¹⁸.

Sekiz büyük seferden oluşan Haçlı seferlerinin en önemlileri şunlardır:

1. I. Haçlı Seferi: Kudüs'ü işgâl etti ve kontluklar kurdu. Kadın, çocuk ve yaşlıları kılıçtan geçirerek, Müslümanların mallarını ve evlerini gasp etti.
2. II. Haçlı Seferi: Zengî Devleti'nin kurucusunun oğlu Müslüman bir mücahit olan Nûr el-dîn Mahmud Zengî bu saldırıyı geri püskürtmeyi başardı.

¹¹⁵ *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı VII*, MEB, Ankara 2009, s. 56.

¹¹⁶ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, (1996), s. 525.

¹¹⁷ Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 1982, s. 82-194.

¹¹⁸ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 85.

3. III. Haçlı Seferi: Salâh el-dîn Eyyûbî'nin ele geçirdiği Kudüs'ü geri almak için gönderilen en büyük Haçlı ordusu olmasına rağmen, Salâh el-dîn bunu geri püskürtmeyi başardı¹¹⁹.

Eyyûbî Devleti'nden sonra ortaya çıkan Memlûklar ise 690 [1291] yılında Haçlıları Akka kentinden çıkararak, İslâm topraklarını Haçlılar'dan temizlediler¹²⁰.

Bu ünitenin sonunda aşağıdaki soru ödev olarak verilmektedir:

Salâh el-dîn Kudüs'e girdiğinde Haçlılara karşı tutumu ile, Haçlıların Kudüs'e girdiğinde Müslümanlara olan tutumunu karşılaştırınız?¹²¹.

İslâm tarihini titizlikle işleyen Suûdi Arabistan tarih kitapları İslâm dünyasıyla asırlarca savaşan Haçlı ordularını geri püskürten Türk devletlerini de aynı titizlikle ele almaktadır. Suûdi Arabistan'ın ortaöğretiminde de detaylı bir şekilde işlenen Haçlı Seferleri, Mısır'da sadece lise müfredâtında işlenmektedir¹²². Türkiye müfredâtında ise, ilkökul yedinci sınıf ders kitaplarında Haçlı Seferleri çok kısa bir şekilde Selçuklu Devleti'nin konusu dâhilinde ele alınmaktadır¹²³.

1.3. ALTINCI SINIF “SUÛDİ ARABİSTAN KRALLIĞI TARİHİ” DERS KİTABI¹²⁴

İçindekiler:

KONU	SAYFA
I.ÜNİTE	
I. BÖLÜM-Osmanlı Devleti	12
II.BÖLÜM-Ülkemizin Suûd Devleti'nden Önceki Durumu	15
III.BÖLÜM-Muhammed bin Abdulvahhab	18
IV.BÖLÜM-I. Suûd Devleti	25

¹¹⁹ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 86, 87.

¹²⁰ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 87.

¹²¹ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 88.

¹²² *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Mısır 2007-2008, s. 57-71.

¹²³ *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı VII*, MEB, s. 56-57.

¹²⁴ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2007-2008. [*Suûdi Arabistan Devleti Tarihi*, İlkokul 6. Sınıf, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2007-2008].

II.ÜNİTE	
II.Suûd Devleti	32
III.ÜNİTE	
Kral Abdülaziz	38
IV.ÜNİTE	
I.BÖLÜM-Ülkenin Diğer Kralları	50
II.BÖLÜM-Suûdi Arabistan Krallığı'nın Kalkınma Tarihi	63
V.ÜNİTE	
I.BÖLÜM-Filistin Meselesi	76
II.BÖLÜM-Ülkemizin Uluslararası Kuruluşları	85

Arap yarımadasına dört asır boyunca hâkim olan Osmanlı Devleti, Suûdi Arabistan tarihinin bir parçası halindedir. altıncı sınıf tarih kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, zayıflama süreci ve Suûdi Arabistan devletinin kuruluş aşamaları detaylı bir şekilde şöyle işlenmektedir:

Osmanlı

'Osmanlı' adı, kurucusu Ertuğrul oğlu Osman'ın adından gelmektedir. Türk kabilelerinden biri olan Osman'ın kabîlesi¹²⁵, Orta Asya'dan göç eden ve Küçük Asya'ya (şimdiki Türkiye) yerleşip orada devletini kuran Türk kabîlesiydi (Harita 4).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Yayılması

Osmanlı sultanları, Avrupa kıtasına doğru akın ederek bu ülkelerde hem İslâm'ı yaymışlar hem de topraklarını genişleterek dönemin en güçlü devleti olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin önde gelen sultanı *fâti*h lakaplı II. Mehmed'tir. Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i fethettiği için bu unvanı almıştır.

Osmanlı Devleti'nin Arap Ülkelerini Sancağı Altında Toplaması

Osmanlılar, Arap ülkelerine aşağıdaki birkaç nedenden dolayı yönelmişlerdir:

1. Müslümanlar arasında şan ve şereflerini yüceltmek için Mekke ve Medîne'de bulunan Harem-i Şerifleri Osmanlı toprağına katmak istediler.

¹²⁵ Arap topluluğundaki dolayısıyla Arapça'daki 'kabîle' kelimesi ile bir Türk sosyal birimi olarak Türkçe 'boy' kelimesi birbirlerinden farklı anlamlar taşır. Yine aynı anlamda kullanılan 'oymak' (aslî aymak) tabiri de Moğolca'dır. Arap kabîlesi reisi aynı zamanda dinî reis olduğu halde, Türkler'deki boy beyinin böyle bir fonksiyonu yoktu. Boy hakkında bkz İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009²⁸, s. 229-231; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, MEB, II, (İstanbul 2001⁴), s. 16-20; "Osman Bey'in ailesi Oğuz Han nesline dayanan ve kendilerine beylik kurma yetkisi tanınmış olan Kayı boyundan gelen bir ailedir." Feridun Emecen", "Osmanlılar", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 487.

2. İslâm düşmanlarına karşı bütün Arap topraklarını, özellikle de Haremeyn'i savunmak için bu toprakları kendi topraklarına katmak istediler.

Bu iki nedenden dolayı I. Selim ilk olarak Memlûkları yenerek Şam ve Mısır'ı ele geçirdi. Daha sonra Hicaz topraklarına girerek buraların hâkimi olan Eşrâflar'ın yönetimini kendine bağladı. Sultan Süleyman döneminde bu fetihler devam etti ve Osmanlılar, Irak, Arap Körfezi, Kuzey Afrika ve Yemen'i de ele geçirdiler. Böylece Osmanlı Devleti dört asır boyunca Arap ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurdu¹²⁶.

Ünitenin sonunda da Türkler ile ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir¹²⁷:

1. Osmanlı Devleti'nin kurucusu kimdir?
2. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa kıtasına İslâmiyeti yaymak için yaptığı savaş hangisidir?
3. Osmanlılar kaç asır Arap topraklarına hâkim olmuştur?
4. Osmanlılar neden Medîne ve Mekke'yi topraklarına katmak istemişlerdir?
5. Neden Osmanlı Devleti bu ismi almıştır?
6. Fâtih lakabı neden II. Mehmed'e verilmiştir?

Osmanlı Devleti'nin Zayıflama Dönemi ve Bunun Arap Ülkelerine Etkisi

Birkaç nedenden dolayı Osmanlı Devleti zayıflamıştır. Bu zayıflamanın ardından düşmanlarının saldırılarına maruz kalmış ve toprakları yavaş yavaş bölünmeye başlamıştır. Arap toprakları, özellikle de Arap yarımadası, bu kargaşadan en fazla nasibini alan bölgedir. Bu kargaşanın neticesi olarak dinde cehalet, bilgisizlik, bidatlar ve şirkin birçok çeşidi Arap yarımadasında yayılmaya başlamıştır¹²⁸. Bu durum, Muhammed bin Abdulvahhab'ın Allah'ın yardımıyla bu şirk ve cehaleti ortadan kaldırmasına kadar sürmüştür¹²⁹.

¹²⁶ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 12-13.

¹²⁷ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 14.

¹²⁸ Osmanlı padişahlarının çok önem verdiği evliya ve peygamberlerin kabirleri üstüne türbe yapmada gösterdikleri saygı ve kudsîyet, camilerin süslenmesi, tütünün içilmesi, tasavvuf ehlinin çeşitli biçimlerde yaptığı zikirler (Mithat Paşa, *Mithat Paşa'nın hatıraları Hayatım İbret Olsun*, c. I, s. 140; *Ortaöğretim Tarih X*, MEB, İstanbul 2009, s. 80; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 238) Vahhabî mezhebine göre haramdır. Osmanlı'nın medrese ve tekkelerde öğretilmesine önem verdiği tasavvuf ve tarikatlar (Reşat Öngören, "Osmanlı'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 541) ve padişahların bir çoğunun da inancını oluşturan sûfi mezheplerini de kabul etmeyen Vahhabî mezhebi, Kuran'da geçmeyen ve Peygamber devrinden sonra ortaya çıkarılan her şeye karşıdır. Osmanlılar'da yaygın olan sazlı sözlü eğlencelere de (*Ortaöğretim Tarih X*, MEB, İstanbul 2009, s. 80) karşı olan Vahhabîlik, her türlü çalgı aletini ve müziği de haram olarak nitelendirmektedir.

¹²⁹ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 13.

Suûd Devleti Kurulmadan Önce Bölgede Hâkim Olan Durum

1. Siyasî Durum: Suûd Devleti kurulmadan önce bölgede emirlikler hâkimdi. Bu emirlikler arasında anlaşmazlıklar ve savaşlar yaşanmaktaydı. Bundan dolayı, bölgede düzen ve güvenlik yoktu¹³⁰. Bu emirliklerin en önemlileri şunlardı:

Hicaz Emirliği: Bu bölgeye eşrâflar hakimdi. Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. Yönetim merkezi ise Mekke idi.

Doğu Emirliği: Burada Hâlıdoğulları'nın hâkimiyeti sürüyordu ve el-Ahsâ bölgesi buranın yönetim merkeziydi.

2. Dinî durum: Bu bölgede birçok din adamı bulunmasına rağmen, bölgedeki evliyâ ve peygamberlerin kabirlerini ziyaret etmek, buradaki ağaç ve taşları kutsal saymak gibi din konusunda cehalet ve bilgisizlik etkili durumdaydı. Bölgenin şiddetle gerçek tevhid inancını yayan düzenlemelere; kabîleleri ve emirlikleri bir arada toplayacak bir devlete ihtiyacı vardı.

Necd bölgesi Osmanlı Devleti'ne dolaylı olarak bağlı olan bir yer olduğu için, düzenlemelerin burada başlaması en doğru karar oldu. Suûd ailesinden tam destek gören Muhammed bin Abdulvahhab ıslâhatları, ilk olarak Necd bölgesinde ortaya çıktı¹³¹.

Muhammed bin Abdulvahhab ve Islâhat Çağrısı

Muhammed bin Abdulvahhab 1115 [1703] yılında dindar bir ailede dünyaya geldi. Küçük yaşlardan itibaren dinî ilimlerle ilgilenen Muhammed bin Abdulvahhab, bir yandan çeşitli bölgelerdeki din bilginlerinden dersler alıyor; bir yandan da Arap yarımadasına hâkim olan şirk ve bidatlarla mücadele ediyordu. İnsanların inandıkları birtakım cahiliye dönemi âdetleri olan kabirleri ve ağaçları kutsal kabul etme geleneğine şiddetle karşı çıkıyor; yaşadığı 'Uyeyne köyündeki türbe kubbelerini yıkıyor ve kutsal kabul edilen ağaçları kesiyordu.

Bu tutumundan dolayı Ahsâ bölgesinin yöneticisi onu 'Uyeyne'den sürünce, Dir'iyye emiri olan Muhammed bin Suûd, onu yanına davet ederek, düşmanlarına karşı ona yardımcı olacağına ve onu koruyacağına dair 1157 [1744] yılında onunla bir anlaşma yaptı. Böylelikle I. Suûd Devleti kurulmuş oldu¹³².

Ünitenin sonunda Türkler ile ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir:

1. Necd bölgesi Osmanlı hâkimiyetine doğrudan mı bağlıydı, açıklayınız?
2. Muhammed bin Abdulvahhab'ın ıslâhat çağrısından önce, neden bölgede bir takım bidatlar ve hurafeler yaygındı?

I. Suûd Devleti'nin Kuruluşu

Muhammed bin Suûd'un vefâtı ile oğlu Abdülaziz, babasının başlattığı siyasî ayaklanmayı sürdürdü ve 1187 [1773] yılında Riyâd'ı fethetti. Böylelikle diğer Necd bölgelerini de ele geçirmiş oldu. 1208 [1794] yılında Ahsâ bölgesini ele geçirerek Arap Körfezi'ne kadar ulaştı. Batıda Hicaz bölgesi hariç, bütün

¹³⁰ "Arabistan'da o dönemde huzur ve sukûnet bozulmuştu.", Baron Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, haz. Erol Kılıç-Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1991, s. 126, 378.

¹³¹ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 15-16.

¹³² *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 18-21.

bölgeleri ele geçiren I. Suûd Devleti, kuzeyde Şam ve Irak sınırlarına kadar dayanarak diğer Osmanlı eyaletlerine kadar uzandı. Abdülaziz'in öldürülmesinden sonra oğlu Suûd bin Abdülaziz 1218 [1803] yılında hiçbir direnişle karşılaşmadan ve kan dökmeden Mekke'yi ele geçirdi¹³³.

Osmanlı' Devleti'nin I. Suûd Devleti'ne Karşı Tutumu

Hızla genişleyen I. Suûd Devleti'ne karşı atağa geçen Osmanlı Devleti, Irak üzerinden iki kez ordu göndermişse de başarılı olamamıştır. Hicaz bölgesinin ele geçirildiğini gören Osmanlı Devleti, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı Suûd Devleti'nin nüfuzunu bölgeden bertaraf etmesi için görevlendirdi. Mehmed Ali Paşa, Suûd Devleti'ne karşı üç ayrı ordu gönderdi¹³⁴:

1. Tosun Paşa'nın Ordusu: Mehmed Ali Paşa, oğlu Tosun Paşa'yı Hicaz bölgesine büyük bir ordu ile gönderdi. Medîne yakınlarında bulunan Safra vadisinde iki ordu karşılaştı ve Tosun Paşa yenildi. Bunu gören Mehmed Ali Paşa takviye birlikler gönderdi.

Suûd bin Abdülaziz'in 1229 [1814] yılında vefâtı ile oğlu Abdullah, Tosun Paşa'nın birliği ile savaşa devam etti. Şiddetli geçen bu savaşlardan yorgun düşen iki taraf aralarında barış yapmak istemişlerse de Mehmed Ali Paşa buna karşı çıktı ve Tosun Paşa'yı ordunun başından çekerek diğer oğlu İbrahim Paşa'yı bölgeye gönderdi.

2. İbrahim Paşa'nın Ordusu: Bu ordunun karşısında başlarda başarıyla direnen Suûd birlikleri, İbrahim Paşa'ya Mısır ve diğer yerlerden gelen takviye birlikler nedeniyle direnemediler. Bu birlikler, önce Kasım ve Vaşm bölgesini aldı ve ardından Suûd Devleti'nin başkenti olan Dir'iyye'ye kadar ilerledi.

3. Dir'iyye Kuşatması: Bölgeyi kuşatan İbrahim Paşa'nın ordusuna karşı ancak 6 ay direnebilen Suûd Devleti, karşı tarafın gönderdiği takviye birliklerin gücüne mukâvemet gösteremedi. Daha fazla kan dökülmesini engellemek için 1233 [1818] yılında birtakım şartlar öne sürerek teslim oldu.

Dir'iyye bölgesine ve Suûd Devleti'ne yardım edilmesini, diğer bölgelerdeki insanlara ve şehirlere bir zarar verilmemesini talep eden Abdullah'ın bu isteklerini, İbrahim Paşa başta kabul etmişse de, daha sonra sözünde durmayarak bölgedeki din adamlarına işkence etti ve öldürttü. Ardından Dir'iyye bölgesini yakıp yıktı ve Abdullah bin Suûd'u İstanbul'a göndererek orada öldürttü¹³⁵.

II. Suûd Devleti'nin Kuruluşu

I. Suûd Devleti'nin yıkılışından sonra Osmanlı hâkimiyeti, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile birlikte Hicaz'a yeniden yerleşti. Ancak bu hükümete karşı Asîr bölgesinde direniş devam etti. İbrahim Paşa'nın Necd bölgesinden çekilmesi ile bölgede siyasî istikrarsızlık baş gösterdi. Meşarî bin Suûd ve Muhammed bin Muammer arasında iktidar savaşları başladı.

Diğer yandan Abdullah bin Suûd'un oğlu Turkî, Necd bölgesinde yeniden istikrarın sağlanması için, halkın da büyük desteğini alarak babasının mücadelesini devam ettirdi. Riyâd'ı 1240 [1824] yılında Mısır kuvvetlerinden geri alarak II. Suûd Devleti'nin başkenti yaptı. Doğu ve Kuzey bölgelerini ele geçiren Turkî, Güney'de Umman'a kadar uzandı.

¹³³ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 25-26.

¹³⁴ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 27.

¹³⁵ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 28-29.

Yeğeni olan Meşarî bin Suûd'un suikastı ile öldürülen Turkî'nin yerine, oğlu Faysal geçtikten sonra Riyâd'a gelerek Meşarî'yi öldürüp isyanını bastırdı. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, Necd bölgesine iki birlik gönderdi. İkinci birliğe karşı direnemeyen Faysal bin Turkî teslim olmak zorunda kaldı ve ailesi ile birlikte Mısır'a sürgün edildi.

Mısır birliklerinin bölgeden çekilmesinin ardından Abdullah bin Senyân Âli Suûd, Necd bölgesine gelerek bölgede hâkimiyet kurdu. Kısa sürede doğu bölgesini de yönetimi altına aldı. Beş yıl Mısır'da sürgün yaşayan Faysal bin Turkî, Mısır'ı terk ederek Necd bölgesine döndü. İlk olarak Hâil'e yerleşti. Orada birliğini toplayarak Abdullah bin Senyân'ın üzerine yürüdü. Necd ve Doğu bölgelerine yeniden hâkim oldu.

1282 [1865] yılında ölümü ile birlikte başa geçen oğlu Abdullah'a karşı kardeşi Suûd isyan başlattı. Bu isyan ve çatışmalar neticesinde Suûd Devleti zayıfladı ve Türkler Doğu bölgesini ele geçirdi. Bu isyandan yararlanan Reşîdî ailesi Necd bölgesini Faysal bin Turkî'nin diğer oğlu Abdurrahman'dan alarak kendi egemenliğini kurdu¹³⁶.

III. Suûd Devleti'nin Kuruluşu

Ailesiyle birlikte Riyâd'da yaşayan Abdurrahman bin Faysal, daha sonra Kuveyt'e yerleşti. Oğlu Abdülaziz, Riyâd'ı 1317 [1901] yılında Reşîdî ailesinden geri almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine Kuveyt'in hâkimi Mubârek el-Sabâh'ın da maddî yardımlarıyla 40 kişilik bir birlikle, 1318 [1902] yılında önce Ahsâ bölgesine yürüdü. Orada bir ordu kurarak Riyâd'a yürüdü. 1318 [1902] yılında Riyâd'ı ele geçirdi¹³⁷.

Bölgedeki insanların desteğini de alan Abdülaziz, 22 yıl süren çatışmalarla bu bölgeyi yönetimi altına aldı. Sonrasında Reşîd ve Şerif Hüseyin'i etkisiz hale getirerek bölgeyi tamamen ele geçirdi. Abdülaziz'in ordusu, Necd bölgesine yerleşmiş olan İbn Reşîd kuvvetlerini, Bekriyye ve Şennâne muharebeleriyle geri püskürtüp İbn Reşîd'i öldürdü. Bunun üzerine Türk birlikleri Ahsâ bölgesine doğru çekilmek zorunda kaldılar. Faysal bin Turkî'nin oğulları arasında çıkan iktidar kavgasından yararlanan Osmanlı Devleti ise, bu bölgeye yerleşti. 1331 [1914] yılında ordusunu hazırlayan Abdülaziz, Osmanlı birliklerinin bulunduğu Kût kalesinin içine adam sokarak kaleyi ele geçirdi ve bölgeye hâkim oldu (Harita 5).

Güney'e yönelen Abdülaziz'in ordusu, Asîr bölgesini de kontrolü altına aldıktan sonra Hicaz bölgesine yöneldi. Sırasıyla Tâif, Cidde, Rabiğ, el-Kunfuze ve Medîne'yi ele geçirerek Şerif Hüseyin'i ülkeden çıkardı ve 21 Cumâd el-Evvel 1351/22 Eylül 1932 tarihinde Suûdî Arabistan Krallığı'nı kurdu¹³⁸.

¹³⁶ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 32-34.

¹³⁷ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 39.

¹³⁸ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 42-46.

Bu bölümün Türkler ile ilgili soruları sadece I. Suûd Devleti'nin kuruluş aşaması ile ilgilidir¹³⁹:

1. Suûd milisleri Tosun Paşa'yı hangi savaşta yenmişlerdir?
2. I. Suûd Devleti'ni yıkmak için Mehmed Ali Paşa bölgeye kaç ordu göndermiştir?
3. İmam Abdullah, İbrahim Paşa'ya teslim olmak için hangi şartı öne sürmüştür?
4. İbrahim Paşa'nın Dir'iyye bölgesine yaptıklarını anlatınız ve yorumlayınız?
5. Osmanlı Devleti neden I. Suûd Devleti'nin bölgede kurulmasını istemedi?

Kitapta da belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Avrupa, Afrika ve Arap yarımadasında en görkemli dönemini yaşadı. Ancak XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde ciddî çatırdamalar başladı. Hicaz bölgesinde de hiçbir zaman tam bir Osmanlı otoritesi sağlanamadı. Suûd ve Reşîd ailelerinin yönetimindeki bölgeler de tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmedi. Bu yüzden birçok kabîle kendi bölgelerinde hiç kimseye bağlı kalmadan hâkimiyetlerini idâme ettiriyorlardı. Bazı kabîleler zaman zaman hac kâfilelerini soyar ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği yardımları gasp ederdi. Bunu engellemek için Osmanlı Devleti bu kabîlelere *Urbân Suresi* adıyla para dağıtırdı¹⁴⁰. Lakin bu tutum da iç karışıklığı hiçbir zaman engellemekte yeterli olmadı¹⁴¹.

Taht mücadeleleri, Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlar, hoşnut edilemeyen yabancı unsurlar, Rusya'nın Osmanlı karşısında güçlü bir devlet olarak ortaya çıkması, çocuk yaşta şehzâdelerin tahta çıkmasıyla vâlîde sultanların ve vezirlerin yönetimde etkin olmaları, rüşvet ve yönetim bozukluğu ve toprakların genişlemesi ile artan devlet harcamaları, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde derin çatlaklar meydana getirdi¹⁴².

¹³⁹ *Târih el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 30.

¹⁴⁰ Şeyh Ahmed Reşîdî, *Husn el-Safâ ve el-İbtihâc bi Zikrin min Veliyy-i İmârat-i el-Hâcc*, Hakkakahû Leylâ 'Abd el-Latîf Ahmed, Mısır 1980, s. 14; Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 58-62.

¹⁴¹ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri*, ASAM, Ankara 2001, s. 116.

¹⁴² el-Mavsû'a el-'Arabiyye, XII, Hey'e el-Mevsû'a el-'Arabiyye, s. 911.

Coğrafi keşifler ile ticaret yolları da değişim gösterince, bu durumdan Osmanlı olumsuz olarak etkilenmiştir. Avrupa, gelirini sanayide ve tarımda yaptığı gelişmelerle artırırken, Osmanlı buna ayak uyduramadığı gibi, gelirini fetihlerden elde edilen topraklardan gelecek vergilere endeksliyordu¹⁴³.

Osmanlı padişahları, XVIII. yüzyılda devletin bünyesinde oluşan bu çatlakları islâh etmek için ciddî adımlar atsa da 1740 yılında Avrupa’da baş gösteren sanayî devrimine karşı bir gelişme gösteremedi¹⁴⁴. 1789 yılından itibaren süre gelen milliyetçiliğe karşı Osmanlı’nın güttüğü ümmetçilik sistemi¹⁴⁵ de sekteye uğradı¹⁴⁶ ve Arap vilâyetlerinde baş gösteren milliyetçilik hareketini de beraberinde getirdi¹⁴⁷. Aynı devirde gelişen endüstri inkılabı ile Avrupa hızlı bir değişime girdi. Osmanlı bu durumdan oldukça olumsuz etkilendi ve daha önce Avrupalılara verilen kapitülasyonlar yüzünden Hıristiyan tebaası üzerindeki nüfûzunun büyük bir miktarını kaybetmeye başladı¹⁴⁸.

1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile ticarî gelirlerin büyük bir bölümü İngilizler’in eline geçti. Yabancı tüccarlara verilen imtiyazlar, Osmanlı topraklarındaki tarımı, ticareti ve üretimi olumsuz etkiledi¹⁴⁹. 1850’li yıllarda Osmanlı maliyesi ciddi bir kriz geçiyordu. Kırım Savaşı (1853-1856) ile iyice bunalan Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere’den borç talep etti¹⁵⁰. Böylece 1854 yılında Osmanlı Devleti,

¹⁴³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, TVYY, İstanbul 1994, s. 28.

¹⁴⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme*, s. 3.

¹⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara 1983⁴, s. 325.

¹⁴⁶ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 70.

¹⁴⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, ASFY, Ankara 1982, s. 19; Yusuf Sarınoy, “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu”, *Osmanlı*, YTY, VII, (Ankara 2002), s. 411.

¹⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, (Ankara 1983), s. 13; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 289; Cemal Zekeriyâ Kasım, “Araplar’ın Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 433.

¹⁴⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 239.

¹⁵⁰ Osmanlı Devleti ilk dış borç girişimini 1852’de gerçekleştirdi. Anlaşmayı yapmak için İngiltere’ye giden Osmanlı temsilcileri anlaşmayı imzaladı. Ancak anlaşma, Sultan Abdülmecid (1839-1861)’in direktifleri doğrultusunda imzalanmamıştı. Sultan Abdülmecid, Mısır, Boğdan, Sırbistan ve Eflak vergi gelirlerinin garanti gösterilip, 10 yıllık vâdeli borçlanmayı öngörmüştü. Ancak, Paris’e gönderdiği

imparatorluk tarihinde ilk kez bir başka devletten borç almak zorunda kaldı¹⁵¹. Devlete gelir getirecek kaynaklara sarfedilmeyen bu kredi, bir sonraki kredileri de beraberinde getirdi¹⁵². Osmanlı, zamanla bu borçların faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma geldi. Avrupa devletleri alacaklarını kendileri tahsil etmek için *Duyûn-u Umûmiye* (Genel Borçlar) idaresi kurarak Osmanlı'nın gelir getiren kaynaklarına el koydular¹⁵³.

Diğer yandan, Osmanlı'nın Arap yarımadasına olan hâkimiyetini asla eleştirmeyen Suûdi Arabistan kitaplarının tamamında bahsi geçen Suûd devletinin kuruluş nedenlerinin arasında Osmanlı Devleti'nin sûfiliğe ve tarikatlere verdiği önem vardır. Sûfizm ve içinde barındırdığı birtakım ritüeller, Vahhabîliğe göre dinde sonradan ihdâs edilen bir durum olduğu için şirk sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin dinî yönünü araştırdığımızda oldukça katı kuralları olan bir devlet olduğu bilgisine ulaştık. Osmanlı Devleti dinî bir devlet olduğu için hedefleri Araplar'dan devraldıkları hilâfeti ve İslâmiyet'i hakkıyla yerine getirmekti¹⁵⁴. Hanefî mezhebi I. Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi haline geldi. Şîilik, Alevîlik, Dürzîlik ve İsmâiliyye gibi Osmanlı Devleti için heterodoks (kabul edilmiş dini esaslara aykırı olan) olan mezhepler, dinden sapma olarak kabul edilirdi. Osmanlı, bu

temsilciler, %6 faizli ve %2 komisyon ödemeli, 23 yıl vâdeli, 50 milyon Franklık (2 milyon Sterlin) bir borç sözleşmesi imzaladılar. Teminât gösterilmemişti ve Osmanlı Devleti'ne borcu verenler, 11 milyon Frankı hemen ödemişlerdi. Koşulları öğrenen Sultan Abdülmecid ülkenin prestiji açısından kabul etmeyerek sözleşmeyi tek taraflı feshetmiş ve 2,2 milyon Frank tazminât ödemek zorunda kalmıştır. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995², s. 29.

¹⁵¹ 1854 yılındaki borçlanmaya İngiliz hükümeti garantör olmuştu. Sözleşmenin prospektüsünde şöyle denilmekteydi: "Altında imzası bulunan (banka), Majesteleri'nin Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'un kendilerine yetki verdiğini açıklamaktan ve bu borç sözleşmesinin İngiliz hükümetinin bilgisi dahilinde imzalandığını belirtmekten onur duyar. ... ve Lord Clarendon, Türk hükümetinin üstlendiği yükümlülüğü iyi niyetle yerine getireceğine güven duymaktadır." Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, s. 92.

¹⁵² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 211; M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi*, çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, s. 475-481.

¹⁵³ Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara 1989, s. 87.

¹⁵⁴ Sâti el-Hasrî, *el-Bilâd el-'Arabiyye ve el-Devle el-'Osmaniyye*, Beyrut 1965, s. 32.

mezheplerin üyelerini düzene uymadığı gerekçesiyle zaman zaman cezalandırmış, vergi almaya çalışmış, çocuklarını devşirme yapmıştır¹⁵⁵.

Bektâşîlik, Mevlevîlik ve Nakşibendîlik sûfliğin en yaygın tarikatlarıydı ve Osmanlı topraklarında hayat bulmuş ve bütün imparatorluğu sarmıştı¹⁵⁶. Bu yüzden tasavvuf tarihi açısından daha sonra Osmanlı asırlarına *Tarikatler Dönemi* denilmiştir¹⁵⁷. Osmanlı Devleti'nin benimsediği sufilik ve tarikatlere ve bölgede cereyan eden kabîle savaşlarının neden olduğu kargaşaya ve cehalete bir tepki olarak ortaya çıkan Vahhabî devleti olan Suûdi Arabistan Krallığı, hem bu anlamda hem de Osmanlı Devleti'nin siyasî liderliğini hiçbir zaman sorgulamayan ve buna karşı gelmeyen yegane Arap devleti olması açısından diğer Arap ülkelerinden fark göstermektedir.

Kitapta detaylı bir şekilde işlenen Suûd Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden kopma çabaları iki husus üstünde yoğunlaşmaktadır:

1. Vahhabîlere göre yanlış olan Osmanlı Devleti'nin bidatlarla dolu dinî yönü,
2. Bölgede asırlardır varolan kabîle savaşlarının neden olduğu huzursuzluklara ve kargaşaya karşı Osmanlı Devleti'nin bir çözüm getirememesi.

Suûd Devleti'nin ortaya çıkış sürecini değerlendirdiğimizde bu iki hususun ele alındığını görmekteyiz. Zira, Osmanlı topraklarında yaygın olan ve padişahların bizzat desteklediği tarikatlar ve sûflik, Osmanlı Devleti'nin evliyâ kabirleri üzerine kurduğu türbeler, padişahların müziğe ve eğlenceye olan düşkünlüğü¹⁵⁸, o sıralarda bölgede adını duyuran ve bidatlardan arınmış gerçek İslâm'a çağrıda bulunan Muhammed bin Abdulvahhab'ın çağrısına ters düşmekte idi.

¹⁵⁵ Moshe Ma'oz, "Tanzimat Döneminde Suriye'de Dinî ve Etnik Anlaşmazlıklar", *Osmanlı*, YTY, IV, (Ankara 1999), s. 287.

¹⁵⁶ Osman Türer, "Osmanlı'nın Temelindeki Manevî Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf", *Osmanlı*, IV, s. 375.

¹⁵⁷ Mustafa Kara, "Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı?", *Osmanlı*, IV, s. 387.

¹⁵⁸ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, s. 238; Mithat Paşa, *Mithat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, I, s. 140; Reşat Öngören, "Osmanlı'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *DİA*, XXXIII, s.541; Ahmet Akgündüz, *Osmanoğulları ve Aydınların Anlatımıyla İmparatorluğun Yüzük Taşı II. Abdülhamid*, Haz. Mehmet Tosun, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.11.

Necd bölgesinin alimlerinden olan Muhammed bin Abdulvahhab (1703-1791), Arap yarımadasına yayılmış olan bu bidatlarla dolu İslâm inancını yıkıp, yerine İslâm'ın gerçek tevhid inancını geri getirmek istediğine dair bir sloganla Arap yarımadasında çağrısını başlattı. Bu çağrısını gerçek İslâm için gerekli olan standartları yeniden yapılandırmak ve İslâm'ı ilk doğduğu yıllardaki saf ve temiz dönemine geri döndürmek için başlatmıştı¹⁵⁹.

Önce Hıristiyan Arapların benimsediği sonra da Müslüman Arapların kabullendiği ve desteklediği milliyetçilikten öte bir dinî akım olan Vahhabî hareketi, çölde yaşayan bedevîlere Osmanlı İmparatorluğu'nun eli ulaşamadığından ötürü toplum iç savaş ve bozgunlarla inlediği için bu bölünmüşlüğe Arap ittifadının verdiği köklü kardeşlik ilkesiyle ve birliğiyle çözüm bulunacağını savunuyordu¹⁶⁰.

Abdulvahhab kendi ıslâhatı için bölge bölge gezerek ulemâ ve din adamlarını bilinçlendirme ve yönlendirme eylemlerine başlayınca Osmanlı da karşı atağa geçti. Abdulvahhab'ın ıslâhat hareketlerini dinden çıkmak olarak niteledi ve din adamları aracılığıyla özellikle de Ezher Üniversitesi şeyhülislâm fetvalarıyla bunu halka duyurmaya çalışarak Abdulvahhab aleyhine kampanyalar başlattı. Abdulvahhab *Tevhid* adlı kitabını yazdıktan sonra 'Uyeyne Emiri tarafından ölümle tehdit edilip 1744 yılında 'Uyeyne'den Dir'iyye kasabasına sürüldü¹⁶¹.

¹⁵⁹ *Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'îm, s. 18.

¹⁶⁰ Şeyh Ahmed bin Hajer Âli Bûtâmî, *Şeyh Muhammed bin 'Abd el-Vahhâb ve Da'vetuhû el-Islâhiyyeh ve Senâ' el-'Ulemâ' Âleyhi*, Riyad 1975, s.17.

¹⁶¹ Şeyh Ahmed bin Hajer Âli Bûtâmî, *Şeyh Muhammed bin 'Abd el-Vahhâb ve Da'vetuhû el-Islâhiyyeh ve Senâ' el-'Ulemâ' Âleyhi*, s. 17.

Dir'iyye'de Necd emiri Muhammed bin Suûd¹⁶² ile birleşen ve kendilerini *el-Muvahhidûn* (Allah'ın birliğini savunanlar) olarak isimlendiren bu Vahhabî gurubu, İslâmiyet'in XII. asırdan itibaren birtakım din âlimlerinin Müslümanları yanlış yönlendirmesinden ötürü bozulduğunu iddia ederek insanları İslâmiyet'in saf haline ve orijinal tevhid inancına çağrıda bulunuyordu¹⁶³. Bu doktrini ile, Allah'a ortak koşmadan vasitasız ibadete çağrıda bulunuyor ve Peygamber ve velîlerden şefaât istemenin, kabir ziyaretinin, nazara ve bir takım batıl inançlara inanmanın, mezarları takdis edip türbe yaptırmanın, gaybtan haber verene inanmanın haram olduğunu savunuyordu¹⁶⁴.

Böylelikle Abdulvahhab, Osmanlı Devleti'nin dinî inancına karşı îtikadı ön plana çıkaran bir savaş başlatmış oldu¹⁶⁵. Zira, ona göre sûfilik ve tarikatlar bütün imparatorluğu sarmış ve gerçek İslâm ve tevhid inancını tehdit eder boyutlara ulaşmıştı. Aslında Vahhabîizm/Vahhabîlik bir mezhep olarak ortaya çıkmamıştı. Çünkü Abdulvahhab'a göre, Vahhabîlik yeni bir mezhep ya da ekol getirmiyordu. Sadece eski orijinal dîni yeniden diriltiyordu¹⁶⁶.

Bu girişim, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaydığı sûfizmi yok etmek için ve Osmanlı hurâfelerinden İslâm'ı arındırmak için var olmuştu. Vahhabîlik saf Arap

¹⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Vahhabî hareketinin siyasî boyut kazanmasını 1745 olarak zikretmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, IV/1, (Ankara 1956¹), s. 441). Halbuki diğer bütün kaynaklarda Vahhabî hareketinin 1744 yılında siyasî zemin bulduğu yazmaktadır. Diğer yandan, Uzunçarşılı, Muhammed bin Suûd'un adını Muhammed bin Mes'ud olarak zikretmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 441). Halbuki Necd emirinin tam adı şöyledir: Muhammed bin Suûd bin Muhammed bin 'Âli Mukrin. Bu bilgi için bk., Esther Peskes, "Wahhâbiyya", *EF*², XI, (2002), s. 39; John O. Voll, "Wahhabiyah", *ER*, XIV, (Newyork 1987), s. 314; Neşet Çağatay, "Vehhâbîlik", *İA*, MEB, XIII, (Ankara 1986), s. 263; H. F. E. Dequin, *The Challenge of Saudi Arabia*, Saudi Arabia, 1976, s. 15; Ahmet Vehbi Acer, *Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri*, s. 97; Sir Harford Jones Brydges, *A Brief History of the Wahaby-Mûcez el-Târîh el-Wahhâbî*, Tercume ve Dirâse 'Uveyda bin Metrîk el-Cuheynî, Saudi Arabia 2005, s. 71; Louis Alexandre Olivier De Corancez, *The History of The Wahabis*, Translated by Eric Tabet, UK 1995, s. 7; Mustafa D. Bilge, "Dir'iye", *DİA*, IX, (1994), s. 374.

¹⁶³ Ester Peskes, "Wahhâbiyya", *EF*², XI, s. 40.

¹⁶⁴ *Mu'ellesât el-Şeyh el-İmâm Muhammed bin 'Abdulvahhâb*, I, i'dâd ve tasnîf, 'Abd el-'Azîz el-Rûbî-Seyyid Hicâb, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyâd 1398, s. 29.

¹⁶⁵ A. Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, New York University Press, 2000, s. 65.

¹⁶⁶ 'Abd el-Rahîm ibn 'Abd el-Rahmân, *el-Devle el-Su'ûdiyye el-Ûlâ*, Dâr el-Kitâb el-Câmi'î, Suûdi Arabistan 1987, s. 40.

fenomeniydi. Osmanlılar döneminde Arap yarımadasında huzur ve barış artık bitmiş, kargaşanın yaşandığı bir bölge haline gelmişti. Hicaz bölgesi iç savaşlara maruz kalmış ve emirlikler (prenslikler) bölge nüfûzu için birbirleriyle sürekli bir çatışma halinde idiler¹⁶⁷.

Çölde yaşayan bedevîlere Osmanlı İmparatorluğu'nun eli ulaşamıyor, toplum iç savaş ve bozgunlarla inliyordu. Kabîle savaşları başgöstermiş, bu savaşlarda Haceru'l-Esved'in bir parçası kopmuştu¹⁶⁸. Abdulvahhâb bu bölünmüşlüğe Arap ittihadının verdiği köklü kardeşlik ilkesiyle ve birliğiyle çözüm bulunacağını savunuyordu¹⁶⁹. Aslında Vahhabîlik aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadasındaki zayıflığına karşı verilen bir tepki idi. Zira o dönemde Arap aydınları artık devlete karşı olan umutlarını yitirmişler, hiç olmazsa kendi ülkelerini ıslah edebilme düşüncesine kapılmışlardı. Bu öze dönüş hareketi aslında Hanbelî mezhebinden alınmıştı ve her türlü bidat ve hurafelerlerden dîni arındırmak isteyen bir baş kaldırmıştı¹⁷⁰.

Hıristiyanlar'ın, Allah ile kendileri arasında aracı kıldıkları rahipler gibi, sûfi liderleri de Osmanlı döneminde Allah ile insanlar arasında aracı vaziyetindeydi. Bütün bunların abartılarak halkın tepkisine sunulması, Abdulvahhab'ın çağrısının benimsenmesine ve yaygınlaşmasına büyük katkıda bulundu.

Muhammed bin Suûd'un 1766 yılında ölümünün ardından oğlu Abdülaziz babasının başlattığı mücadeleyi devam ettirdi. Ahsâ'ya kadar yayılan bu akımdan Osmanlı Devleti ancak Mekke Şerifi Mesud bin Saîd'in¹⁷¹ mektubu ile haberdar oldu¹⁷².

¹⁶⁷ A. Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, s. 56.

¹⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 607.

¹⁶⁹ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Erol Kılıç-Mümin Çevik, VIII, s. 378, 126.

¹⁷⁰ Ahmed Abdurrahîm Mustafa, "Osmanlı İdaresi Altında Araplar", Türkçe çev. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 403.

¹⁷¹ Biyografisi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, TTK, Ankara, 1972, s. 104-106.

¹⁷² 'İzzî *Târîhi*, vr. 207^b den nakleden, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 105. Uzunçarşılı bu eserinde, Şerif Mesud bin Sa'îd'in mektubuna karşılık, ne yapması gerektiğine dair Bâbü'l-İzzî'nin yazdığı bir hükmü kaydetmiştir (s. 105n₃); Eyüb Sabri Paşa, *Târîh-i Vehhâbiyân*, Transkripsiyon Süleyman Çelik, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1296 [1879], s. 35; Ahmet Vehbi Ecer,

1803 yılına kadar Osmanlı padişahları Vahhabî hareketine karşı ciddi bir tutum sergileyemediler¹⁷³. Vahhabîlerin savaşlarını haber alan Bağdat valisi Süleyman Paşa, bu konuya Osmanlı'nın dikkatini çekmiş ise de, Padişahlar daha ciddi hadiseler sebebiyle bu konuyla ilk başlarda ilgilenemediler. Abdülaziz'in 1795 yılında Basra körfezine kadar gelmesi üzerine, Osmanlı Bağdat valisi Süleyman Paşa'dan Ali Paşa'yı bölgeye göndermesini talep ettiyse de bu çok geç alınmış bir karardı¹⁷⁴.

1811 yılında Halep'ten Hint Okyanusu'na kadar toprağını genişleten Suûd bin Abdülaziz, Arapları ve Osmanlı'yı gerçek tevhid inancına davet eden mektuplar gönderdi¹⁷⁵. Bunun üzerine Bâbîâlî, Mekke kadısına ve bütün Arap kabîle reislerine Abdülaziz'in mezhebinin din dışı olduğunu ve onun bu ıslâhatına karşı derhal harekete geçmelerini emreden ve bölgeye askerî birlik göndereceğini haber veren mektuplar gönderdi¹⁷⁶.

Çok geçmeden de Osmanlı Devleti'nin duruma müdahale etmesi için Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı bölgeden sorumlu tutmuşur¹⁷⁷. Oğlu Tosun Paşa'nın Suûd birliği karşısında başarı elde edemesinin ardından¹⁷⁸ Mehmed Ali Paşa da oğlu İbrahim Paşa'yı bölgeye gönderdi¹⁷⁹. Dir'iyye'yi kuşatan İbrahim Paşa'nın güçlü ordusunun önünde 6 ay ancak mukavemet gösteren Abdullah bin Suûd¹⁸⁰, İbrahim Paşa'dan bölge halkına zarar vermemesi koşulu ile teslim oldu. Önce Mısır'a ve ardından İstanbul'a gönderilerek (15 Safer 1234/14 Aralık 1818)¹⁸¹ üç gün tutuklu olarak İstanbul sokaklarında zincirlerle

Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri, s. 120; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 608; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti*, TTK, Ankara 1998, s. 26.

¹⁷³ Richard F. Nyrop, *Saudi Arabia a Country Study*, US Government Printing Office, Washington 1984, s. 22.

¹⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, IV/2, s. 608.

¹⁷⁵ Eyüb Sabri Paşa, *Târîh-i Vehhâbiyân*, s. 42.

¹⁷⁶ Sinan Marufoğlu, *Necid ve el-Ahsâ fî el-Vesâik el-'Osmaniyye*, Dâr el-Sâkî, Beyrut 2002, s. 113.

¹⁷⁷ Mes'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 287.

¹⁷⁸ Eyüb Sabri Paşa, *Târîh-i Vehhâbiyân*, s. 67.

¹⁷⁹ P. Kahle-P. M. Holt, "İbrahim Pasha", *EF*, III, (1971), s. 999.

¹⁸⁰ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s. 53.

¹⁸¹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, XI², Tertûb-i Cedîd, Dersa'âdet Matba'a-i 'Osmaniye, İstanbul 1309 [1892], s. 15.

dolaştırıldıktan sonra Yalı Köşkü önünde başı kesilerek idâm edildi¹⁸². İbrahim Paşa yapılan antlaşmaya sadık kalmayarak, Dir‘iyye bölgesinde taş üstünde taş bırakmayarak yerle bir edip insanlara işkence etti¹⁸³.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) çıkmadan önce Hail bölgesi Osmanlı’nın ittifak kurduğu Reşîdî ailesinin nüfuzu altındaydı. Bölgeye hâkim olmak isteyen Rusya ve Fransa’nın karşısında İngiltere kendine daha etkin bir yol çizerek, Araplarla birebir diplomaside bulunması için William Henry Shakespear’ı bölgeye gönderdi¹⁸⁴.

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abdullah bin Suûd’un yerine babası Suûd bin Abdülaziz’in İstanbul’da idâm edildiğini yazmıştır. (*Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 442). Halbuki, İstanbul’da idâm edilen Abdullah bin Suûd’dur. Babası Suûd bin Abdülaziz ise, 1814 yılında Dir‘iyye’nin düşüşünden önce henüz İbrahim Paşa bölgeye gelmeden önce ölmüştür. Bk., Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, XI, s. 15-16; G. Rentz, “al-Dir‘iyya”, *EF*, II, (1965), s. 321; Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*, s. 159; Sir Harford Jones Brydges, *A Brief History of the Wahaby-Mûcez el-Târîh el-Wahhâbî*, Dirâse ‘Uveyda bin Metrîk el-Cuheyñî, s. 198, 267.

¹⁸³ 1885 doğumlu Harry St. John Bridger Philby, tarihçiler arasında Şeyh Abdullah olarak da bilinir. İngiliz istihbaratında çalışan Philby 1915 yılında istihbârât servisinden Arap yarımadasına gönderildi. Şarkiyatçı ve Doğu bilimcisi olan Philby, Suûd Kralı Abdülaziz tarafından ağırlandı. Arap yarımadasında yıllarca halkın arasında gezerek ve kabîle reisleriyle görüşerek Suûdi Arabistan tarihini yazan ilk kişidir. Suûdi Arabistan tarihi üzerine ilk defa bir eser ortaya koyan Philby’nin elimize geçen üç eserinden yola çıkarak Abdullah ve İbrahim Paşa arasında bahsi geçen anlaşmanın yapıldığına ulaştık. Ancak bu anlaşmaya sadık kalmayan İbrahim Paşa’nın halkı öldürmesi ve şehri yerle bir etmesine oldukça sitemli olan Araplar, buna rağmen Abdullah’ın asılmasının yanlış olduğunu hiçbir kaynakta ele almamaktadırlar. Bütün Arap kaynaklarından ve İngiliz kaynağından elde ettiğimiz bu anlaşmaya hiçbir Türk kaynaklarında ulaşamadık. H. St. John Philby, *Arabia of Wahhabis*, Librairie Du Liban, Beyrut 1955, s. 138,139; H. St. John Philby, *The Great of Arabia*, Librairie Du Liban, Beyrut 1968, s. 130-135; H. St. John Philby, *Da‘vet el-Şeyh Muhammed bin ‘Abd el-Vahhâb*, Ta‘rîb ‘Umer el-Dîsrâvî, Mektebe el-Medbûlî, Kahire 1994, s. 221; Richard F. Nyrop, *Saudi Arabia a Country Study*, s. 23; Bununla beraber, Dir‘iyye’nin yerle bir edilmesi ve halkın çoğunun öldürülüp geriye kalanlarının şehirden sürülmesi bütün kaynaklarda mevcuttur. Bunlardan bazıları: Eyüb Sabri Paşa, *Târîh-i Vehhâbiyân*, s. 93; P. Kahle, P. M. Holt, “İbrahim Pasha”, *EF*, III, s. 999; s. Zekerîya Kurşun, “Suûdiler”, *DİA*, XXXVII, (2009), s. 584-587; Mustafa D. Bilge, “Dir‘iye”, *DİA*, IX, s. 375; John O. Voll, “Wahhabiyah”, *ER*, XIV, s. 314; Mes‘ûd Hâvend, “el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye”, *el-Mevsû‘a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 287; Kerîm Talâl el-Rukâbî, *el-Tatavvurât el-Siyâsiyye el-Dâhiliyye fî Necd*, el-Dâr el-‘Arabiyye li el-Mevsû‘ât, Lübnan 2004, s. 64; Medîha el-Dervîş, *Târîh el-Devle el-Su‘ûdiyye Hattâ el-Rub‘ el-Evvel Min el-Karn el-‘İşrîn*, Dâr el-Şurûk, Beyrut 1987, s. 52.

¹⁸⁴ Yusuf bin Alî el-Sekâfî, *Vefâde William Henry Shakespear ilâ el-İmâm ‘Abd el-‘Azîz ve Eseruhâ fî ‘Akd Mu‘âhede 1915/1334 Beyne Biritanya ve el-İmâm ‘Abd el-‘Azîz*, Cami‘a el-Umm el-Kurâ, Suûdi Arabistan 2009, s. 2.

I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini de kullanan Osmanlı, *Cihad-ı Ekber* (Büyük Kutsal Savaş) ilân etse de artık Araplar ve diğer unsurlar büyük devletlerin oyuncağı haline gelen ve Türkçülük ve milliyetçilikle İslâm âleminden kopan Osmanlı Devleti'ne karşı olan inançlarını yitirmiş olduklarından dolayı bu cihad ilânına uymamışlardır¹⁸⁵.

Osmanlı'ya karşı inancını yitiren bir diğer cephe ise II. Suûd Devleti yıkıldıktan sonra Kuveyt'e sürgün giden ve Suûd ailesinin başında olan Abdulaziz idi. Abdulaziz bu çağrıya cevap vermemesine rağmen, Osmanlılara karşı direk savaşmaktan da daima kaçındı¹⁸⁶. Arap aşîretleriyle yaptığı savaşlarla Arap yarımadasına yavaş yavaş hâkim oldu. 1912 yılında Ahsa'yı ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı onu Necd valisi tayin etmek zorunda kaldı¹⁸⁷.

İngilizler I. Dünya savaşında Osmanlı'ya karşı kendilerine destek vermesi şartı ile Şerif Hüseyin'e her türlü destek ve olanağı sağlayacaklarını garanti ettiler¹⁸⁸. W. Shakespear, bölgede Osmanlı ile ittifak içinde olan İbn Reşîd'in yanı sıra¹⁸⁹ Abdülaziz ve Şerif Hüseyin gibi diğer Arap kabileleri ile de görüşmelerini sürdürüyordu¹⁹⁰. Abdülaziz'in 1913 yılında Hufûf'a girmesi ile Osmanlı birlikleri geri çekilmeye başladı¹⁹¹.

Öte yandan Osmanlı'nın, hiçbir Arap ülkesinde Şerif Hüseyin'e güvendiği kadar güvenebileceği güçlü bir liderleri yoktu. Çölün ve Suûd sülalesinin hışmından çekinen Arabistan'daki Osmanlı askerleri kışlarına ve garnizonlarına çekilmiş Şerif Hüseyin'den haber bekliyorlardı. Şerif Hüseyin'in kendilerine katılmasını ve Arap kabilelerini etrafında toplayarak Mısır'a saldıran İngiltere'yi kendi birlikleri ile birleşip

¹⁸⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, IX, s. 352, 399 (Kasım 1914'te Şeyhülislâm Hayri Efendi'den alınan cihad-ı ekber fetvâsının içeriği ve tahlili s. 400-402'dedir.).

¹⁸⁶ H. St. John Philby, *Arabian Jubilee*, s. 37, 41.

¹⁸⁷ Hulusi Yavuz, "Abdülaziz bin Suûd", *DİA*, I, (1988), s. 195; A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 153-154.

¹⁸⁸ Fâik Bîkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fî el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, Cidde 2005, s. 165.

¹⁸⁹ Sinan Marufoğlu, *Necd ve el-Ahsâ fî el-Vesâik el-'Osmaniyye*, s. 106.

¹⁹⁰ H. St. John Philby, *Arabian Jubilee*, s. 33

¹⁹¹ Yusuf bin Alî el-Sekafî, *Vefâde William Henry Shakespear ilâ el-İmâm 'Abd el-'Azîz ve Eseruhâ fî 'Akd Mu'âhede 1915/1334 Beyne Biritanya ve el-İmâm 'Abd el-'Azîz*, Suûdi Arabistan 2009, s. 7.

püskürtmesini daha sonra da diğer Arap vâililiklerini aynı şekilde tek bir çatı altında toplamasını bekliyorlardı.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) başladığı zaman Arapların bağımsızlık hareketleri de başka bir boyut kazandı. Çünkü İngilizler ve Osmanlı bu hareketleri kendi saflarına çekmek için mücadeleye girdiler. Osmanlı “cihad” kelimesini kullanırken İngilizler de “bağımsızlık” kelimesini kullanarak Arapları birbirlerinin aleyhine kullanmak istediler. Nitekim 1915 yılında Hindistan valisi Lord Hardings, içlerinde Abdülaziz bin Suûd’un da bulunduğu Arap liderleri ile görüşmeler yapmış ve hilâfetin artık Araplara geçmesi hususunu onlarla görüşmüştür. Hilâfet konusuna soğuk bakan Abdülaziz, Lord Hardings’e soğuk davranmış ve bu görüşmelerden çekilmiştir¹⁹².

İngiltere 19 Aralık 1914 tarihinde Mısır’ı işgal etti. Osmanlı’nın cihad çağrısına karşı Hicaz’da Osmanlı karargâhında bulunan Şerif Hüseyin sessizliğini korudu ve İstanbul’dan gelen hiçbir telgrafa cevap vermedi. 1915 yılının Haziran ayında Mekke’de Osmanlı’ya karşı ayaklanarak Cidde’deki Türk garnizonunu ele geçirdi¹⁹³. 17 Eylül’e gelindiğinde Medîne hariç bütün Türk garnizonları Şerif Hüseyin’in eline geçti¹⁹⁴.

Abdülaziz bölgedeki hâkimiyetini kuvvetlendirmeye doğru giderken, 1914 Ekim ayında Osmanlı yöneticisi Şefik Kemal Paşa’ya bir mektup yazmış ve Arap ülkelerinin bağımsız devletçiklere bölünmesini fakat bu devletlerin aynı zamanda da Osmanlı Devleti’ne tâbi olmasını ileri sürdü¹⁹⁵.

Şerif Hüseyin’in Hicaz’da ayaklanmasına karşı Lord Kitchener bir telgraf gönderip, Şerif Hüseyin’den savaşa İngiltere’nin yanında katıldığını ilân ederse, Araplara hiçbir zarar vermeyeceklerini ve Hicaz bölgesinin halifeliğini asil bir ırka sahip olan

¹⁹² Cemal Zekeriya Kasım, “Araplar’ın Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 426.

¹⁹³ Vuheym Tâlib Muhammed, *Târîh Hicâz el-Siyâsî 1916-1925*, el-Dâr el-‘Arabiyye, Beyrut 2007, s. 51.

¹⁹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, s. 495, 496.

¹⁹⁵ Cemal Zekeriya Kâsım, “Araplar’ın Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 425.

kendisine vereceklerini vaat etti¹⁹⁶. Bu mektubun üzerine Şerif Hüseyin 1916 yılında İngilizler ile anlaşma yaparak “Hicaz Kralı” ünvanını aldı¹⁹⁷.

Hicaz’a Müslüman olmayanların girmesinin İslâmî referanslara göre yasak olmasından dolayı İngilizler ve daha sonra Araplarla işbirliği yapan Fransızlar¹⁹⁸ bu bölgeye girip Araplara destek olamadılar. Lakin Medîne’de kalan son Türk kuvvetlerine saldırmak ve Hicaz demiryolunu tahrip etmek için Araplara para desteğinde bulundular¹⁹⁹.

I. Dünya Savaşı 1918 yılında sona erdiğinde Osmanlı’nın Medîne garnizonu hariç Arap yarımadası ve diğer Arap ülkeleri Osmanlı’nın elinden çıkmıştı²⁰⁰. Medîne komutanı Fahrettin Paşa 3250 subay ve askerden oluşan birliği ile Şerif Hüseyin’in saldırılarına karşı “Halifeliğin göz bebeği” dediği Medîne’yi son kurşununa ve akan son kanına kadar savundu²⁰¹.

Diğer yandan, Suûd birliklerinin Fahrettin Paşa’ya yaptığı yardımları, oradaki garnizonun hayatta kalabilmesinde önemli ve hatta belirleyici bir rol oynamıştır. Savaş boyunca korunan Suûdi tarafsızlığı, Osmanlıları Arabistan’da neredeyse birleşik bir Arap cephesiyle yüz yüze gelmekten kurtarmıştır.²⁰²

Fahrettin Paşa’nın şehri teslim etmemekteki direnci Arapları ve İngiltere’yi kızdırmış ve Osmanlı Devleti’ne baskı yapmaya başlamıştı. Baskılar neticesinde Osmanlı hükümeti 1918 yılında kendisinden teslim olmasını istese de Fahrettin Paşa ancak 1919 yılında Medîne’yi teslim etmiştir.²⁰³

¹⁹⁶ Hasan Sabrî al-Hawî, *Siyâse el-İsti’mâr ve el--Sahyûniyye ticâh Filistîn fî el-Nisf el-Evvel min el-Garn el-'Ishrîn*, I, Dâr el-Maârif, Kahire 1973, s.132

¹⁹⁷ Vuheym Tâlib Muhammed, *Târîh Hicâz el-Siyâsî 1916-1925*, s. 67.

¹⁹⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, s. 154.

¹⁹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, s. 513; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, s. 209.

²⁰⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, s. 541.

²⁰¹ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları*, s. 150.

²⁰² A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları*, s. 156.

²⁰³ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, s. 242.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 24 Temmuz 1923'te imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile Arap ülkeleri üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiğini onayladı²⁰⁴. Türkiye'nin Arap ülkelerinden elini çekmesi, Şerif Hüseyin'in kendini halife olarak ilan etmesi ve Necd hacılarına karşı takındığı sert tutum²⁰⁵ Abdülaziz'in İngilizler'in desteğini alarak Şerif Hüseyin'e karşı savaş başlatmasına neden oldu. 1927 yılında İngilizler ile Cidde Antlaşması'nı yaparak Arap yarımadasının tek hâkimi oldu²⁰⁶.

1.4. Değerlendirme

Suûdi Arabistan Krallığı ilkökul ders kitaplarında Türkler hakkındaki ilk bilgiye dördüncü sınıf Coğrafya kitabında rastlanılmaktadır. Müslüman ülkeler arasında dört ayrı yerde adı geçen Türkiye, konunun sonunda verilen ve 6 sorudan oluşan alıştırma kısmında, 2 soruda geçmektedir. Böylelikle dördüncü sınıf Coğrafya kitabında, Türkiye'nin diğer İslâm ülkeleriyle eşit sayıda öğrencilerin bilgisine sunulduğu ortaya çıkmaktadır.

Beşinci sınıf tarih kitabında ise Türklerle ilgili ilk bilgiye, Eyyûbîler ile rastlanılmaktadır. Zengîlere bağlı bir Türk devleti olan Eyyûbîleri, bir Kürt devleti olarak tanıtan kitap, bu devletin Haçlılar'a karşı verdiği hatırı sayılır cesareti ve başarıları başlı başına bir ünite olarak ele almıştır. Bu ünite de ayrıca, Musul'da kurulan Zengî devletinden ve Memlûklardan da birer cümle ile bahsedilmiştir. Zengîler ve Memlûklar "Kahraman Müslümanlar" olarak vasıflandırılmış ve Haçlı seferlerini geri püskürtmede büyük başarı elde ettikleri vurgulanmıştır.

Haçlı seferlerini geniş bir bölümde ele alan kitabın son ünitesinde, Eyyûbîler'in ve Zengîler'in yanı sıra Memlûkların da bu Haçlı seferlerinde üstün başarı gösterdikleri hatta Haçlı nüfûzunu bütünüyle İslâm topraklarından temizledikleri ele alınmıştır.

²⁰⁴ Hulusi Yavuz, "Abdülaziz bin Suûd", *DİA*, s. 195; Nicolae Jorge, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, V, Yeditepe Yayınevi, (İstanbul 2005), s. 524; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/2, TTK, (Ankara 1991), s. 236-350.

²⁰⁵ Mes'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 292.

²⁰⁶ H. Stjohn Philby, *Arabian Jubilee*, s. 77; Vuheym Tâlib Muhammed, *Târîh Hicâz el-Siyâsî 1916-1925*, s. 404.

Altıncı sınıf tarih kitabında Müslüman devletler arasında adı geçen Osmanlılar'ın, İslâm'ı yaymak için girdikleri savaşları, İstanbul'u fethederek hiç kimsenin o güne kadar başaramadığı şeyi başardıkları ve bunun neticesi olarak Avrupa'ya yayılan güçlü bir devlet oldukları anlatılmaktadır. Asya ve Avrupa'da yayılan Osmanlı Devleti'nin, Arap topraklarına dört yüzyıl boyunca hükmettiğinin söylendiği metinlerde, Osmanlılar'ın bu topraklara yayılmalarının gerekçesi olarak bu toprakların hepsini özellikle de kutsal bölgeleri İslâm düşmanlarından korumak ve tek bir çatı altında toplamak olduğunun üstünde durulmuştur.

Diğer milliyetçi hareketlerden farklı bir söylemle ortaya çıkan ve dînî bir hareket olan Vahhabî hareketinin temelinde, Osmanlı hilâfetinden kopma gibi bir çaba olmadığı neticesine varılmaktadır. Ders kitabında Vahhabîliğin ortaya çıkış nedeninin, Osmanlı Devleti'nin bölgede zayıflamasından dolayı kabîle savaşlarına ve yağmaya karşı yetersiz kaldığı ve bu bölgede bir takım bidatların ve hurâfelerin yaygın olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim 1914 yılında III. Suud devleti'nin temellerini atan Abdülaziz, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın son garnizonu olan Fahrettin Paşa'nın Medîne garnizonuna maddî manevî desteklediğini yazan bir mektup göndermiştir.

İslâmiyet üzerine kurulu Suûdi Arabistan eğitim müfredâtında ilkökul dördüncü sınıftan lise son sınıfa kadar Coğrafya, Tarih ve Edebiyat kitaplarında Türk imgesi Mısır ve Suriye kitaplarına nazaran oldukça olumlu yönleriyle ve diğer unsurlarla mukayese edildiğinde de daha fazla ve detaylı bir şekilde işlenmektedir.

İlkokul kitaplarının tamamını incelediğinde, Türkler hakkındaki tek negatif söylem ilkökul altıncı sınıf Tarih kitabında bulunmaktadır. Tosun Paşa'nın Suûd ailesi ile savaş halindeyken anlaşma yapmak istemesine rağmen babası Mehmed Ali Paşa'nın bu anlaşmaya karşı gelerek, diğer oğlu İbrahim Paşa'yı yeni bir ordu ile Abdullah bin Suûd'a karşı gönderdiği yazılmaktadır. İbrahim Paşa'nın, Abdullah'ın ateşkes talebini ve kimseye dokunmaması isteğini ilk başta kabul edip anlaşma yapmasına rağmen, daha sonra bu sözünü yerine getirmeyerek; ele geçirdiği toprakları yerle bir ettiği, insanları kılıçtan geçirdiği, kalanları bölgeden sürdüğü ve teslim olan Abdullah'ı da öldürttüğü anlatılmaktadır. Suûd Tarih kitabı, İbrahim Paşa'nın bu âdil olmayan tutumunu kendi

şahsına inhisâr ederek, kitabın geneline hâkim olan Türk imajına herhangi bir olumsuz etkide bulunmamıştır.

III. Suûd Devleti'nin kurucusu Abdülaziz'in Arap yarımadasını ele geçirmek için yaptığı savaşlar hiçbir zaman Osmanlı Devleti aleyhine yapılmış savaşlar olmadığı gibi, bu savaşlarda ön plana çıkan her ne kadar Osmanlı Devleti'nin desteğini alsalar da İbn Reşîd ve Şerîf Hüseyin ile yaptığı iktidar savaşlarıdır. Bundan dolayı, bu bölümlerin alıştırma sorularında, Osmanlı Devleti ile ilgili bir soru bulunmamaktadır.

Altıncı sınıf tarih kitabında da geçen Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Suûdi Arabistan Krallığı'nın tarihinin bir parçası halindedir. Suûdi Arabistan'ın ilkökul altıncı sınıf müfredâtında geçen Osmanlı tarihi, Mısır ilkökul müfredâtında işlenmemektedir. Türkiye müfredâtında ise Osmanlılar, ilkökul yedinci sınıf tarih kitabından itibaren işlenmektedir²⁰⁷. Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasındaki savaşları ise Türkiye müfredâtında yer almamaktadır.

Genel olarak ilkökul kitaplarındaki Türkler ile ilgili imaj değerlendirildiğinde, Türkler hakkında daha çok olumlu bilgilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Her ne kadar Eyyûbîler'den "Kürt Devleti" olarak söz edilmekte ise de bu durum kasdî olmaktan çok, birçok tarihçinin kabul ettiği gibi Eyyûbîler'in Kürt asıllı olmasından kaynaklanmaktadır. Eyyûbîler ilkökul kitaplarında, kahraman, cesur ve Haçlılar'a karşı büyük başarı elde etmiş Müslümanlar olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti hakkında kullanılan ifadelerde ise titizlik gösterilip, sivri ve olumsuz söylemlerden kaçınılmaktadır. Hatta Osmanlı Devleti hakkında verilen ilk örneklerde, onların Müslüman, kahraman ve cihad ehli oldukları vurgulanmaktadır.

Bilgi açısından değerlendirildiğinde ise, dört yüzyıl bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti'nin, bu bölgede kaldığı süre içinde kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasî anlamda neler yaptığı hakkında hiçbir bilgiye rastlanılmamaktadır.

²⁰⁷ *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı VII*, MEB, s. 51-89.

1.5. Tablolar

I. Tablo

İlkokul kitaplarında Türklerle ilgili kullanılan kelimeler ve kitaplarda geçen tekrar sayısı ile kullanılan ifadeler

Kelime	Tekrar Sayısı	İfadeler	Sınıf
Türkiye	4	Müslüman bir ülkedir.	İlkokul 4
Necm el-dîn Eyyûb	1	En faydalı Müslüman liderlerdendir.	İlkokul 5
Esed el-dîn Şirkuh	1	En faydalı Müslüman liderlerdendir.	İlkokul 5
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	Hafız, fakih ve şairdir.	İlkokul 5
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	Güçlü, cesur, zeki, zahit, adil, cömert, sabırlı ve bağışlayıcı bir liderdir.	İlkokul 5
Salâh el-dîn Eyyûbî	2	Kudüs'ü ve diğer kutsal toprakları Haçlılardan kurtardı.	İlkokul 5
İmâd el-dîn Zengî	1	Urfa kentini Haçlılardan kurtardı.	İlkokul 5
Zengîler	1	II. Büyük Haçlı seferini geri püskürtmeyi başardı.	İlkokul 5
Nûr el-dîn Zengî	1	Müslüman ve mücahit bir kahramandır. Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı.	İlkokul 5
Memlûklar	1	Haçlılara karşı yürütülen savaşlarda büyük başarılar sağladı.	İlkokul 5
Memlûklar	1	İslâm topraklarını Haçlılardan temizlemeyi başardı.	İlkokul 5
Osmanlı	5	İslâm'ı yaydı.	İlkokul 6
Osmanlı	1	Güçlüdür.	İlkokul 6
İbrahim Paşa	1	Sözünde durmadı.	İlkokul 6
Osman bin Tuğrul	1	Müslüman bir sultandır.	İlkokul 6

II. Tablo

İlkokul kitaplarında Türkler ile ilgili kullanılan kelimeler ve tekrarı

Kelime	Tekrar Sayısı	Sınıf	Ders
Türkiye	4	İlkokul 4	Coğrafya
Necm el-dîn Eyyûb	1	İlkokul 5	Tarih
Esed ed-dîn Şirkuh	1	İlkokul 5	Tarih
Salâh el-dîn Eyyûbî	20	İlkokul 5	Tarih
Zengîler	5	İlkokul 5	Tarih
Memlûklar	2	İlkokul 5	Tarih
Nûr el-dîn Zengi	1	İlkokul 5	Tarih
Osman Bey	1	İlkokul 6	Tarih
Osmanlı	29	İlkokul 6	Tarih
İstanbul	2	İlkokul 6	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	İlkokul 6	Tarih
Türkler	6	İlkokul 6	Tarih
I. Sultan Selim	1	İlkokul 6	Tarih
Kanunî Sultan Süleyman	1	İlkokul 6	Tarih
Mehmed Ali Paşa	6	İlkokul 6	Tarih
Tosun Paşa	4	İlkokul 6	Tarih
İbrahim Paşa	7	İlkokul 6	Tarih

III. Tablo

İlkokul kitaplarında Türklerin zikredildiği sayfaların toplamı

Kitap Adı	Kitabın Toplam Sayfa Sayısı	İlgili Sayfaların Sayısı	Türklerin Zikredildiği Sayfaların Sayısı
Coğrafya	118	8*	4
İslâm Devleti Tarihi	88	12**	9
Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi	85	50***	20
Toplam	291	70	33

* Bu kitapta 1. sayfadan 8. sayfaya kadar önsöz ve giriş kısmı yer almıştır. 8. sayfadan 110. sayfaya kadar Coğrafya'ya Giriş konuları işlenmiştir. 110. sayfadan 118. sayfaya kadar ise İslâm Devletleri konusu işlenmiştir.

** Bu kitapta 1. sayfadan 10. sayfaya kadar önsöz ve giriş kısmı yer almaktadır. 10. sayfadan 64. sayfaya kadar Dört Halife, Emevî Devleti, Abbâsî Devleti işlenmiştir. 64. sayfadan 88. sayfaya kadar ise Abbâsî Devleti'nden kopan devletler işlenmiştir.

*** Bu kitapta 1. sayfadan 12. sayfaya kadar önsöz ve giriş kısmı yer almıştır. 12. sayfadan 50. sayfaya kadar Osmanlı Devleti işlenmiştir. 50. sayfadan 85. sayfaya kadar ise Suûdi Arabistan Krallığı kurulduktan sonra tahta geçen krallar ve kalkınma tarihi işlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

Suûdi Arabistan ortaokul müfredâtında Türkler ve Türk tarihi ile ilgili konular ilk olarak ikinci sınıf “İslâm Tarihi” dersinde ele alınmaktadır. Daha sonra ikinci sınıf “İslâm Dünyasının Coğrafyası” dersinde ve üçüncü sınıf “Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi” dersinde bu konuya geniş bir şekilde yer verilmektedir. Bu nedenle bu bölümde, ortaokul ikinci sınıftan başlayarak Suûdi Arabistan ortaokul müfredâtında yer alan Türklerle ilişkin konular ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Türk imajı, Türkiye ve Mısır ortaokul ders müfredâtı ile karşılaştırılacaktır. Ardından bu bilgiler hakkındaki yorumlar ve değerlendirme tabloları sunulacaktır.

2.1. İKİNCİ SINIF “İSLÂM TARİHİ” DERS KİTABI²⁰⁸

İçindekiler:

KONU	SAYFA
Önsöz	5
I. Ünite: Emevî Devleti	
I. Bölüm:	
Emevî Devletinin Kuruluşu ve En Meşhur Halifeleri:	12
Muaviye bin Ebî Sufyân	14
Abdumelik bin Mervan	19
el-Velid bin Abdumelik	22
Ömer bin Abdülaziz	25
II. Bölüm:	
Emevî Fetihleri	29
III. Bölüm:	
Emevî Devletinin Zayıflama Sebepleri ve Çöküşü:	37
II. Ünite: Abbâsî Devleti	
I. Bölüm:	

²⁰⁸ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta’lîm, el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye, 2007-2008, s. 7. [*İslâm Târîhi*, Ortaokul 2. Sınıf, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, 2007-2008].

Abbâsî Devletinin Kuruluşu ve En Meşhur Halifeleri	43
Ebu'l-Abbâs Abdullah bin Muhammed bin Ali	46
Ebu Cağfer el-Mensûr	48
el-Mehdî	52
Harûn el-Reşîd	55
el-Me'mûn	60
Abbâsî Devletinin Bizanslılarla Yaptığı Savaşlar	67
Abbâsî Devleti'nin Zayıflama Sebepleri, Çöküşü ve Hüküm Süresi	71
I. Ünite: Abbâsî Devletinden Kopan Devletler	
I. Bölüm:	
Abbâsî Devletinden Kopan Devletler	78
Endülüs Emevî Devleti	80
Abdurrahman bin Muaviye (el- Dâhil)	80
Abdurrahman bin Muhammed (el-Nâsır)	85
Endülüs Emevî Devletinin Zayıflama Sebepleri	89
II. Bölüm:	
Eyyûbî Devleti	92
Memlûk Devleti	97
II. Ünite: İslâm Düşmanlarına Karşı İslâmî Cihad	
I. Bölüm: İslâm'da Cihad	104
II. Bölüm: Haçlı Savaşları	107
III. Bölüm: Moğollar	114
III. Ünite: İslâm Medeniyeti	
I. Bölüm: İslâm Medeniyeti ve Kaynakları	
II. Bölüm: İslâm Ülkesinde Medeniyetin Somut Hali: (Siyaset-İktisat-Bilim)	123
Kaynaklar	141

2.1.1. Abbâsî Devleti ve Türkler

İlkokul müfredâtında işlenen İslâm ve ümmet teması, ortaokul müfredâtında biraz daha derinleşerek işlenmektedir. İslâm devletlerinin siyasî ve sosyal yönlerinin işlendiği ortaokul müfredâtında, birinci sınıfta Hz Muhammed'in kurduğu İslâm Devleti ve Dört halife dönemi, ikinci sınıfta ise Emevî ve Abbâsî Devletleri işlenmektedir.

Ortaokul ikinci sınıf tarih kitabının bizi ilgilendiren kısmı, Abbâsî Devleti'nin son dönemidir. Kavmiyetçi bir Arap Devleti olan Emevî Devleti'ni 749 yılında

Mevâfîler'den²⁰⁹ olan İnan unsurunun desteği ile yıkmayı başaran Abbâsîler, onları devletin en önemli merkezine yerleřtirdiler²¹⁰. Emevîler döneminde eşit haklara sahip olmayan Fârisîler, Abbâsî döneminde devletin vezirlik makamında yer alarak Araplar ile eşit konuma geldiler²¹¹.

İnan unsurunun Abbâsî Devleti'ni tehdit edecek seviyede güçlendiğini gören ve Türk bir anneden dünyaya gelen halife Mu'tasım Billâh (833-842), bu unsura karşı güç dengesi oluşturması için, askerî görevlere Türkleri getirdi²¹².

Bu dönemde sayıları hızla artan Türkler ile Bağdat halkı arasındaki sürtüşme artmaya başlayınca, halife 836 yılında Samarrâ şehrini Türklerin yaşayacağı bölge olarak kurmaya karar verdi. Bu kent 53 yıl Abbâsî hilâfetine merkezlik yaptı²¹³.

Türk Mevâfîleri hakkında ortaokul ikinci sınıf tarih kitabında şu bilgiler yer almaktadır:

Abbâsî Devleti

Emevî Devleti'nden sonra kurulan Abbâsî Devleti, hilâfete İnanlı mevâlinin yardımı ile geldi. Devlet ve askerî teşkîlâta önemli mevkîlere getirilen İnanlılar zamanla halifeye karşı gelmeye ve isyanlar çıkarmaya başladılar. Her ne kadar halifeler bu isyanları bastırmayı başarmışlarsa da, İnan unsuruna karşı alternatif bir unsur ve dengeleyici güç olarak Türkleri bölgeye getirmeye karar verdiler. Bunu uygulamaya koyan ilk halife Mu'tasım Billâh'dır.

Abbâsî halifelerinin en güçlülerinden olan Mu'tasım Billâh, Hârûn el-Reşîd'in üç oğlundan birisidir. Annesi Türk asıllıdır. Savaşkan bir yapıya sahip olmasından ve çocukluğundan itibaren askerî bir eğitim ile yetiştirilmiş olmasından dolayı ileri görüşlülüğü, üstün ahlâkı ve şecâatı ile bilinirdi. Abbâsî Devleti'nin güçlü bir orduya ihtiyacı olduğuna inanan Mu'tasım, Mâverâünnehir bölgesinden getirdiği Türk gençlerinden oluşan yeni bir ordu kurdu.

²⁰⁹ "Mevâfî, terim anlamında ilk İslâmî fetihlerin ardından kendi istekleriyle Müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İnanlılar ve Türklerin, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberîlerin, Mısır'da Kıbtîlerin oluşturduğu gayri Arap Müslümanları ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır.", İsmail Yiğit, "Mevâfî", *DİA*, XXIX, (2004), s. 424.

²¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 20.

²¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İnan Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

²¹² Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, s. 106.

²¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 24.

Bağdat'a getirtilen bu Türk gençleriyle şehir dolup taşınca halk bundan rahatsızlık duymaya başladı. Bunu gören Mu'tasım, bu Türkler için yeni bir şehir kurdu ve bu şehrin adı Samarrâ oldu. Böylesine bir çözüm bulması herkesi memnun ettiği için, bu şehre Samarrâ adı verildi. Arapça bir kelime olan Samarrâ kelimesi, "*Sarra men Raâ*" cümlesinin birleşimidir. "gören sevinir" anlamına gelen bu cümlenin birleşimi ile Samarrâ kelimesi oluştu.

Mu'tasım'ın da yerleştiği bu şehir Bağdat'ın yerini alarak Abbâsî Devleti'nin 60 yıl boyunca başkenti oldu. Diğer bölgelerden bin bir çeşit ağaçlar getirtilerek şehir ağaçlandırıldı ve görkemli saraylar ve câmiler yaptırıldı. Döneminin en görkemli şehri haline geldi. İlim adamlarının, edebiyatçıların, tüccarların, âlimlerin ve mimarların merkezi olan bu şehir geriye büyük eserler bıraktı. En meşhuru ise kubbesiyle meşhur olan Sâmarrâ Câmî'dir.²¹⁴

Mîmârî güzelliği ve ihtişamıyla kısa sürede şöhrete kavuşan Samarrâ şehri, diğer şehirler gibi etrafı sur ya da hendek ile çevrenmesi yerine, dört tarafı sularla çevrili olarak daha estetik bir şekilde korunması sağlandı. 221 [836] yılında kurulan bu şehir yaklaşık 70 yıl ayakta kaldı. Bu tarihten sonra târumâr edilen bu şehre artık "gören üzülür" anlamına gelen "*Sâ'e men Raâ*" ismi verildi. Geriye sadece Abbâsî halifelerinin kabirleri kaldı (Resim 1)²¹⁵.

Sâmarrâ şehrine yerleştirilen Türk askerleri zamanla devlet teşkilâtında aktif rol oynamaya başladılar. İsyânları bastırmakta ve Bizanslılara karşı açılan savaşlarda büyük beceri gösteren Türkler, bu başarılar sayesinde Abbâsî Devleti'ne Bizanslılar karşısında daha önceki yitirdiği itibarını geri kazandırdılar.

Devlet teşkilâtında güçlenen Türkler, zamanla istedikleri halifeyi azledip istedikleri halifeyi başa getirir duruma geldiler. Halifelerin ölmeden önce yerine geçmesi için birden fazla oğlunu tayin etmeleri büyük kargaşaya yol açtı ve iç savaşların ve ayaklanmaların başlamasına neden oldu. Mâverâünnehir'den Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Abbâsî Devleti bu bölgeleri yönetmekte zorlanmaya başladı. Halifelerin eğlenceye ve sefâya dalması, iç savaşlar, devlet teşkilatına giren yabancı unsurlar ve genişleyen toprakların idâresinin zorlaşması nedeniyle Abbâsî Devleti hızla zayıflamaya başladı.

Bu zayıflama neticesinde vilâyetler Abbâsî Devleti'nden birer birer koparak bağımsızlıklarını ilân etmeye başladılar. İyice zayıflayan Abbâsî Devleti, 656 [1258] senesinde Moğol istilâsına karşı koyamadı ve Hülâgü'nün halife Mu'tasım'ı öldürmesi ile Abbâsî Devleti yıkıldı²¹⁶.

Türk bir anneden dünyaya gelen Mu'tasım Billah'ın oldukça övüldüğü kitapta, Türk askerleri de olumlu bir şekilde işlenmektedir. Mimarî güzelliği ve alimler şehri olmasıyla tarihe damgasını vuran ve bir Türk şehri olan Sâmarrâ şehrinin kitapta övülmesinin yanı sıra şehirle ilgili bir resim de öğrencilerle paylaşılmaktadır.

Suûdi Arabistan ilkokul ve ortaokul müfredâtında detaylı bir şekilde işlenen Abbâsî ve Emevî devletlerinin siyasî tarihi, Türkiye ilkokul müfredâtında 6. sınıf Sosyal Bilgiler kitabında ve Din Kültürü kitabında geçmektedir. Din Kültürü kitabında üçer

²¹⁴ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 63-64.

²¹⁵ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 81.

²¹⁶ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 71-73.

satırlık bir bilgi verilmekle yetinilmektedir²¹⁷. Sosyal Bilgiler kitabında ise Türklerin Abbâsî döneminde Müslüman olduğu zikredilmektedir. Ancak mevâlî Türkleri hakkında ilköğretim kitaplarında herhangi bir bilgi verilmemektedir²¹⁸.

2.1.2. Eyyûbîler

İlkokul ders kitaplarında işlenen Eyyûbîler ortaokul kitaplarında da detaylı bir şekilde işlenmektedir. Selçuklular ise, Abbâsî Devleti'nden kopan devletler arasında sadece ismi zikredilerek ele alınmıştır.

Ortaokul ikinci sınıf İslâm Tarihi kitabı, Eyyûbî Devleti'ni ve bu dönemde cereyan eden Haçlı seferlerini şöyle kaleme almıştır:

Abbâsî Devleti'nden Ayrılan Devletler

Yukarıda bahsi geçen nedenlerden ötürü zayıflayan Abbâsî Devleti'nden teker teker vilâyetlerin kopuşu başlamıştır. Bunlar her ne kadar Abbâsî Devleti'nden ayrılırsa da, İslâmî hilâfetin sancağını taşıyan bu devletin dinî kimliğine saygı duymuş ve onunla olan dinî bağlılıklarını koparmamışlardır. Bu devletlerden sadece Endülüs Emevî Devleti ve Kuzey Afrika'daki 'Ubeydiyye Devleti, Abbâsî Devleti'nin İslâmî hilâfetini kabul etmemiş ve kendilerini halife olarak görmüşlerdir.

Abbâsî devletinden kopan bazı devletler hüküm sürdükleri bölgeleriyle birlikte şöyledir: (Harita 6)²¹⁹

1. Endülüs Emevî Devleti: Güneydoğu sahilinde bulunan İberya yarımadası (İspanya ve Portekiz kıyılarında).
2. Edârise Devleti: Mağrib.
3. Eġâlîbe Devleti: Tunus.
4. Tûlûniyye Devleti [Tulûnoğulları]: Mısır.
5. Hemedâniyye Devleti: Irak'ın kuzeyi ve Suriye.
6. 'Ubeydiyye Devleti: Tunus, Mısır ve Şam.
7. İhşîdiyye Devleti [İhşîdîler]: Mısır.
8. Buveyhiyye Devleti: İran.
9. Selcûkiyye Devleti [Selçuklular]: İslâm topraklarının doğusu, Irak ve Küçük Asya [Anadolu].
10. Murabîtîn Devleti: Mağrib ve Endülüs.
11. Muvahhidîn Devleti: Mağrib ve Endülüs.
12. Eyyûbîyye Devleti [Eyyûbîler]: Mısır ve Şam.
13. Memâlîk Devleti [Memlûklar]: Mısır ve Şam.

²¹⁷ *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi VI*, haz. Mehmed Şâhin Baş, MEB, Ankara 2009, s. 114.

²¹⁸ *İlköğretim Sosyal Bilgiler VI*, MEB, İstanbul 2006-2007, s. 76.

²¹⁹ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'îm, s. 78-79.

Eyyûbî Devleti (569-648) [1173-1250]²²⁰:

Eyyûbîler Kürt asıllı olup, Azerbaycan bölgesinde bulunan Kazvin Denizi [Hazar Denizi] civarında yaşadılar. Selçuklular zamanında Irak'a geldiler ve dedeleri Şâdi, Tikrit'in yönetimini ele geçirdi.

Bir müddet sonra oğulları Necm el-dîn Eyyûb ve Esed el-dîn Şirkuh, Tikrit'i bırakıp Zengî Devleti'nin kurucusu İmâd el-dîn Zengî'nin ordusuna katıldılar. Kısa sürede yüksek mevkilere getirilen iki kardeş İmâd el-dîn Zengî'nin önde gelen komutanlarından oldular. Oğlu Nûr el-dîn Mahmud ile Haçlılara karşı savaştılar.

Üç kardeş birlikte hareket edip, kısa sürede İslâm topraklarını genişletip daha da güçlendiler. Haçlıları Suriye'de yenerek Şam'ı ele geçiren Nûr el-dîn, Mısır'ı da ele geçirerek Nûriyye Devleti'ni kurdu.

Nûr el-dîn'in vefâtı ile zayıflamaya başlayan Nûriyye Devleti, Haçlıların baskısı karşısında daha fazla dayanamaz hâle geldi. Nûriyye Devleti'nin Mısır vâlisi olan Salâh el-dîn Eyyûbî (Necm el-dîn Eyyûb'un oğlu), İslâm topraklarını Haçlıların tehlikesinden korumak için Eyyûbî Devleti'nin Mısır ve Şam'da kurulduğunu ilân etti.

534 [1139]²²¹ Tikrit doğumlu Salâh el-dîn'in eğitimine çok önem veren babası, küçük yaşta Kuran'ı ezberlemesini, fıkıh ve edebiyat eğitimi almasını sağladı ve ona at biniciliğini öğretti,

Nûr el-dîn'in ölümünden sonra Eyyûbî Devleti'ni kuran Salâh el-dîn, İslâm topraklarının bütünlüğü için harekete geçti ve Haçlıları bu topraklardan çıkarana kadar savaflara aralıksız devam etti²²².

Salâh el-dîn'in en önemli hizmetleri şunlardır:

1. Yeni okullar açtı ve âlimlere maddî-mânevî destek verdi,
2. Kudüs'e önem verdi ve Mescid-i Aksâ'yı restore etti,
3. Mısır'ı Haçlılar'dan korumak için çevresini surla çevirdi ve içine kendi adını koyduğu bir kale inşâ etti (Resim 2)²²³.

Salâh el-dîn ile Haçlılar arasında yapılan savaflarda bazen anlaşmalar yapılırsa da her seferinde Haçlılar bu anlaşmaları bozarak yeni bir savaşın başlamasına neden oldular. En son yapılan bir anlaşmadan sonra, Haçlı prensi Arnat, Müslümanların hac kâfilelerine saldırdı ve ticaret kervanlarının mallarına el koydu. Bunun üzerine Salâh el-dîn, Arnat'ın üzerine yürüdü. Hittîn bölgesinde 583 [1187] yılında şiddetli bir savaş vukû buldu. Salâh el-dîn, Arnat'ı öldürdü. Kudüs kralını ve birçok prensi de esir aldı.

Hittîn Savaşı'ndan sonra Salâh el-dîn, Tabariyye, Akka ve diğer bütün sahil kentlerini teker teker ele geçirdi ve en son Kudüs'ü kuşattı. 583 [1187] yılının yedinci ayında bu şehri de ele geçiren Salâh el-dîn, düşmanlarına karşı oldukça cömert ve iyi davrandı. Oysa Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdiklerinde Müslümanlara işkenceler yapmış ve öldürmüşlerdi. Onların insanlık dışı tutumuna karşı cömert ve iyi davranan Salâh el-dîn, İslâm dinînin ne kadar bağışlayıcı ve yüce bir din olduğunu Haçlılara gösterdi.

²²⁰ "Eyyûbîler... 1171-1250 yılları arasında hüküm sürmüştür", Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, XII, s. 20.

²²¹ "Salâh el-dîn 532/1137-1138 yılında dünyaya gelmiştir.", Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, XII, s. 20.

²²² *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 92-93.

²²³ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 93.

589 [1193] yılında Şam'da vefât eden Salâh el-dîn, arkasında örnek alınacak şanlı bir tarih ve yâd edilmeye değer bir ün bıraktı. Vefâtı ile birlikte Salâh el-dîn'in oğulları ve amca oğulları arasında iktidar mücadelesi başladı. İç kargaşalardan ve Haçlıların açtığı savaşlardan iyice zayıflayan Eyyûbî Devleti, Salâh el-dîn Eyyûbî'nin babası Necm el-dîn Eyyûb'un vefâtı ve kardeşi Tûran Şâh'ın 648 [1250] yılında öldürülmesi üzerine yıkıldı. Eyyûbî Devleti'nin yerine Memlûk Devleti kuruldu.

Bu ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir²²⁴:

1. Eyyûbî ailesi hangi kökenden gelmektedir?
2. Eyyûbî Devleti'ni kim kurdu?
3. Salâh el-dîn hangi savaş ile Haçlıları büyük bir hezimete uğrattı?
4. Hittîn Savaşı'ndan sonra neler oldu?
5. Salâh el-dîn'in yaptığı üç önemli icraatlardan bahsediniz?
6. Salâh el-dîn neden Arnat'ı öldürdü?
7. Hangi savaşta Salâh el-dîn düşmanını çok büyük bir hezîmetle yendi?
8. 90 yıl aradan sonra Salâh el-dîn sayesinde Kudüs'ün fethi hakkındaki duygu ve düşüncelerinizi yazınız?
9. Eyyûbî Devleti'nin zayıflama ve yıkılış süreci hakkında bildiklerinizi yazınız?
10. Eyyûbî Devletini kurduktan sonra Salâh el-dîn'in en önemli iki hedefi ne idi?

Zengîlerin yanı sıra, Eyyûbîler bu bölümde de oldukça övülmektedir. İslâm topraklarının bütünlüğünü sağlayan en önemli devletler arasında zikredilen Eyyûbîlerin komutanı Salâh el-dîn bu bölümde de detaylı bir şekilde işlenmektedir. Ünitenin sonunda verilen sorularda ise Salâh el-dîn'in adaleti ve şecaati bir kez daha vurgulanmaktadır.

2.1.3. Memlûklar

Ortaokul ikinci sınıf tarih kitabı, Memlûk Devleti'nin kuruluşu, yıkılışı ve Memlûkların karşı koyduğu Haçlı seferleri hakkında şunları vurgulamaktadır:

Memlûk Devleti'nin Kuruluşu

Memlûk kelimesi "Mülk edinilen/Köle" anlamına gelmektedir. Memlûk adı, Irak, Şam ve Mısır pazarlarında satılmak için Mâverâunnehr bölgesinden Küçük Asya'dan, Kafkasya'dan ve Karadeniz'den toplanan savaş kölelerine verilirdi. Abbâsî halifesi Mu'tasım, bu köleleri ilk defa orduya alan ve onlara her konuda yetki veren halifedir.

Sayıları gittikçe çoğalan bu köleler, özellikle de Sultan Necm el-dîn Eyyûb zamanında iyice çoğalmışlardır. Onun döneminde devlet ve ordu işlerinde ve Haçlılara karşı girişilen muharebelerde bu unsurdan yararlanılmıştır. Özellikle de

²²⁴ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 94-97.

Fransa kralı IX. Louis'in Mısır'a açtığı VII. Haçlı Seferi'ni geri püskürtmede çok önemli rol oynamışlardır.

Necm el-dîn Eyyûb'un Memlûk asıllı eşi olan Şeceretu'd-Dur'un, Müslümanların birliğini sağlamak için gösterdiği çaba takdîre şâyândır. Haçlıların Mısır'da bulunduğu sırada, kocasının ölümünü gizlemiş ve bütün fermanları kendisi vererek Müslümanların Haçlılara karşı savaşı kazanmalarına neden olmuştur. Gizli tuttuğu bu ölüm haberini, Necm el-dîn Eyyûb'un diğer eşinden olan oğlu Tûran Şâh Mısır'a geldiği zaman açıklamış ve Eyyûbî Devleti'nin yönetimini, Tûran Şâh'a teslim etmiştir.

Yönetimi devralan Tûran Şah, Memlûklara kötü davranmış ve onların yönetimdeki nüfûzunu sınırlandırmak istemiştir. Bunun üzerine 648 [1250] yılında Memlûklar onu öldürmek zorunda kalmışlardır.

Necm el-dîn Eyyûb'un Memlûk asıllı eşi olan Şeceretu'd-Dur yeniden yönetime geçmiş ve seksen gün yönetimde kalmıştır. Memlûklardan olan İzz el-dîn Aybek ile evlenmesi üzerine, Mısır'da Eyyûbî Devleti yıkılmış ve yerine Memlûk Devleti kurulmuştur.

Memlûk dönemini tarihçiler ikiye ayırır:

1. Bahriyye Memlûkları (648-748) [1250-1350].
2. Burciyye Memlûkları (784-923) [1382-1517].

Bahriyye Memlûkları

Eyyûbî Devleti'nin 648 [1250] yılında yıkılmasından sonra Bahriyye Memlûkları kuruldu. Bahriyye ismi, Necmeddîn Eyyûb'un, Memlûkları Nil nehri üzerindeki Ravda adasına yerleştirmesinden ötürü orada yaşayan Memlûklara verilen isimdir. 748 [1350] yılına kadar süren hükümranlığın en önemli sultanları şunlardır:

1. El-Zâhir Baybars: Moğal hükümdârı Hülâgu'nun 656 [1258] yılında Abbâsî hilâfetini Bağdat'da yıkmasından sonra Memlûk Sultanı Kotuz'un gönderdiği ordunun başına geçerek, 658 [1260] yılında Moğolları Ayn Câlût Muhârebesi'nde yendi ve Abbâsî halifeliğini Kâhire'ye geri getirdi (Harita 7)²²⁵.

Ayn Câlût Muhârebesi'nin tarihte özel bir yeri vardır. Bu şanlı muharebe sayesinde Moğollar ilk defa yenilmiş ve böylece, yenilemez olduklarına dair batıl inanç da yıkılmıştır. VII. [XIII] yüzyılda İslâm âlemini tehdit eden bu büyük tehlikeyi ortadan kaldıran Memlûklar, Şam ve Mısır'ı korumayı başarmışlardır.

Baybars diğer yandan Haçlılara karşı girdiği muharebelerden zaferle çıkmış ve Haçlıların en güçlü bölgesi olan Antakya haricinde diğer önemli bölgeleri ve kaleleri ele geçirmiştir. Baybars'ın en önemli icraatları şunlardır:

- a. Deniz kuvvetlerine önem vermiş ve orduyu kuvvetlendirmiştir.
- b. Ele geçirdiği bölgelerde ıslâhatlar yapmış ve bu bölgeleri geliştirmiştir.
- c. Kanallar ve yollar yaptırmıştır.
- d. Kaleleri güçlendirmiş, câmîler inşâ ettirmiştir. Bu câmîlerin en meşhuru, Kâhire'de yaptırdığı Baybars Câmîdir.
- e. Okullar ve medreseler inşâ ettirmiş, bilime çok önem vermiş, âlim ve talebelere maddî mânevî destek vermiştir.
- f. Postaya önem vermiş ve geliştirmiştir.

2. Kalâvûn: Baybars'ın çizgisinde devam ederek Haçlılar'ın ve Moğollar'ın İslâm topraklarına özellikle de Şam'a girmelerini engellemiştir. Tarâblus'u

²²⁵ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassît, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 98.

onlardan geri almış ve bu topraklarda adâleti sağlamıştır. Hastaneler, okullar, medreseler ve câmîler yaptırmıştır (Resim 3)²²⁶.

Burciyye Memlûkları

Çerkez asıllı Burciyye Memlûkları bu ismi, Sultan Kalâvûn'un kendilerini Kahire'deki surların burçlarına yerleştiği için almışlardır. 923 [1516] yılına kadar devam eden bu sultanlığın önemli hükümdarları şunlardır:

1. Berkuk: Burciyye Devleti'nin müessisidir. Birçok ıslâhâtlar yapmış ve aldığı toprakları genişletmiştir.
2. Baybars: Berkuk ile birlikte İslâm düşmanlarına karşı savaşmış ve onların güçlü kaleleri olan Kıbrıs ve Rodos adalarını fethetmiştir. Ciddi ıslâhâtlar yapmış ve köprüler, câmîler ve medreseler inşâ etmiştir²²⁷.

Memlûk Devleti'nin Yıkılışı

Memlûk Devleti'nde iktidarı, güçlü ve nüfuzlu kimseler ele geçirirdi. Hükümdarlar kendilerine sultan adını verirdi. Memlûk Devleti'nin en önemli âlimi İbn-i Teymiye'dir. Moğollara karşı yapılan cihadda İbn-i Teymiye Memlûk Devleti'ne ciddi destek vermiş, Müslümanların savaşmaları için onlara kalem ve kılıcı ile yardımcı olmuştur.

Büyük bir medeniyet kuran ve kuvvetli olan Memlûkların yıkılmasını kaçınılmaz kılan nedenler şunlardır:

1. Memlûklu sultanları arasında geçen taht kavgaları,
2. Harpler, ateşli silahlarla yapılmaya başlandığı halde Memlûkların, kılıç, ok ve mızraklarla savaşmayı sürdürmeleri,
3. Portekizlerin ticâret yollarına el koymaları ve Memlûkların tarımı ihmâl etmelerinden ötürü ekonomilerinin bozulması ve açlığın yayılması,

İyice zayıflayan Mısır Memlûk Devleti, Mercidâbık Muharebesi'nde²²⁸ Tomanbey'in Osmanlı Sultanı I. Selim'e yenilmesi ile yıkılmıştır.

Ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir²²⁹:

1. Memlûk dönemi kaç'a ayrılmaktadır?
2. Baybars hakkında bildiklerinizi yazınız?
3. Burciyye Memlûkları'nın en önde gelen sultanları hangileridir?
4. Neden Burciyye Memlûkları'na bu isim verilmiştir?
5. Neden Bahriyye Memlûkları'na bu isim verilmiştir?
6. Memlûklar hangi savaş ile Moğolları yenmiştir?
7. Şeceretu'd-Dur kocası Necm el-dîn Eyyûb'un ölümünü halktan gizlemese neler olabilirdi? Onun bu tutumu hakkındaki görüşlerinizi yazınız.
8. Memlûk Devleti neden yıkılmıştır?

²²⁶ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 99.

²²⁷ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 99.

²²⁸ "Mercidâbık Savaşı'nda büyük hezîmete uğrayan Memlûk hükümdarı Tomanbey I. Selim ile Ridâniye Savaşı'nda karşı karşıya geldiğinde Osmanlı ordusuna karşı yenik düşmüştür.", İsmail Yiğit, "Memlûklar", *DİA*, XXIX, (2004), s. 93.

²²⁹ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 100-101.

İslâmiyet'in kıtalar arası yayılmasında ve Müslüman toprakların herhangi bir işgâle ve sömürüye karşı korunmasındaki en büyük etken, Hz. Muhammed'in kurduğu İslâm Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne kadar varolan ve bütün İslâm devletlerinin titizlikle sürdürdükleri "cihad" olgusudur. Bu cihad ekseninden yola çıkıldığında Suûdi Arabistan tarih müfredâtının ana konusu olan İslâm devletlerinin arasında neden Türk devletlerinin bu kadar ısrarla ve önemle işlendiğini ve oldukça olumlu bir imajın çizildiğini anlamak mümkündür.

Eyyûbîler gibi Haçlı seferlerine ve Moğol istilalarına karşı İslâm topraklarını koruyan Memlûklar, bu kitapta övülerek işlenmektedir. Kültürel icraatlarından da oldukça detaylı bir şekilde bahsedilen Memlûklar, Türkiye ilkökul müfredâtında yer almamaktadır.

2.1.4. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilaları

Suûdi Arabistan tarih kitaplarının baş köşesine oturtulan Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûklar, bu makama İslâmiyet'in en tehlikeli düşmanı olan Haçlı Seferleri ve Moğol istilâsında gösterdikleri kahramanlıklarından ötürü getirilmişlerdir. Türklerin bu istilalar karşısında gösterdiği cesaret tablosunun İslâmiyet'teki yerini ve önemini vurgulayan ders kitabı, bu konuyu şöyle kaleme almaktadır:

Haçlı Seferleri

Avrupa Hıristiyanlarının Müslüman âlemine açtığı savaflara, "Haçlı Seferleri" denilmiştir. Her ne kadar bu savafların Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmak için açıldığı iddia edilse de, asıl amaç İslâm topraklarını sömürmek ve bu toprakların ticaret yollarını ele geçirmektir.

Bu savafları tetikleyen en önemli sebepler şunlardır:

1. İslâm devletlerinin zayıflaması,
2. Hıristiyanların dinde aşırıya gitmeleri,
3. Avrupa'daki ekonominin zayıflaması ve yaşamın kötüye doğru gitmesi,
4. Avrupa krallarının İslâm topraklarındaki zenginliği ve serveti ele geçirmek istemeleri.

Haçlı savafları sekiz büyük seferden oluşmaktadır (Harita 8)²³⁰:

I. Haçlı Seferi (490-492) [1096-1100]: *Kostantiniyye*'de²³¹ 490 [1096] yılında buluşan Avrupa prenslerinin komutasındaki Haçlılar, Anadolu Selçuklularını

²³⁰ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 109.

²³¹ *Suûdi Arabistan Devleti Tarihi*, İlkokul 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 12'de, "Konstantinopolis" ismi kullanılırken (*Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Sâf el-Sâdis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2007-2008), burada ve sonraki bilgilerde "Kostantiniyye" ismi kullanılmaktadır.

yenerek; Şam ve Fırat havzasını ele geçirip üç büyük kontluk olan Antakya, Urfa ve Tarablus kontluklarını kurdular ve Kudüs'ü başkent ilân ettiler. Müslümanların hezîmete uğradığını gören 'Imâd el-dîn Zengî, sahip olduğu siyasî gücü, savaş yeteneği ve İslâmî cihada olan inancı sayesinde Haçlılara karşı taarruzda bulunarak 539 [1145] yılında Urfa Kontluğu'nu yıktı ve kenti kurtardı. *Feth el-Futûh* [Zaferlerin en büyüğü] olarak anılan bu zaferinden sonra Haçlıları Doğu'dan uzaklaştırmayı başardı.

II. Haçlı Seferi (542-543) [1147-1149]: Avrupalılar Urfa Kontluğu'nun kaybedildiğini duyunca II. Haçlı Seferi'ni düzenleyerek Şam'a yönelmişlerdir. Müslümanları bir araya toplayan İmâd el-dîn Zengî'nin oğlu Nûr el-dîn Mahmud, babasının izinde giderek, bu Haçlı seferini geri püskürtmeyi başarmış ve Şam'ı Haçlılardan kurtarmıştır²³².

III. Haçlı Seferi (585-588) [1189-1192]: Salâh el-dîn'in Hittîn Savaşı'nda başarılı olarak Şam'ı ve Kudüs'ü ele geçirmesi Avrupalıları korkutmuş ve III. Haçlı Seferi'ni düzenlemelerine neden olmuştur. 585 [1189] yılında Fransa, Almanya ve İngiltere krallarının komuta ettiği büyük bir ordu Avrupa'dan çıkarak ilk olarak Akka kentini iki yıl boyunca kuşattı. Bu zorlu kuşatmadan sonra Salâh el-dîn Eyyûbî ile 588 [1192] yılında Ramle Antlaşması'nı yapmak zorunda kalmış ve Akka, Yâfâ ve Sur kentini Haçlılara vererek Kudüs'ün Müslümanların elinde kalmasını sağlamıştır.

IV. Haçlı Seferi (600-601) [1204-1205]: Mısır'ı ele geçirmek için yola çıkan Haçlı ordusu, *Kostantiniyye*'yi ele geçirmiştir.

V. Haçlı Seferi (615-618) [1218-1221]: Tekrar Mısır üzerine yapılmışsa da, ele geçirememiştir.

VI. Haçlı Seferi (625-626) [1228-1229]: Eyyûbîlerin sultanı Kâmil, bu savaşın sonunda Haçlılarla yaptığı Yâfâ Antlaşması ile Kudüs'ü Haçlılara vermiştir.

VII. Haçlı Seferi (647-648) [1248-1250]: Mısır'ı ele geçiremeyen Haçlıların Fransa kralı IX. Louis esir düşmüştür.

VIII. Haçlı Seferi (668) [1270]: Tunus'u ele geçirmek için yola çıkmışlar ve hezîmete uğramışlardır.

Haçlıların seferleri, 690 [1291] yılında Memlûkların, Haçlı ordularını İslâm topraklarından tamamıyla temizlemesi ile son bulmuştur.

Bu ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir:

1. Urfa'yı Haçlılardan geri alan kimdir?
2. Urfa zaferi tarihte hangi adla anılmıştır?
3. Ramle Antlaşması hangi Haçlı seferinden sonra yapılmıştır?
4. Haçlı seferlerinin nasıl bittiğini yazınız?
5. Salâh el-dîn'in Kudüs'e girdiğinde düşmanlara olan muamelesi ile günümüzde Yahudiler'in Filistinliler'e olan muamelesini mukayese ediniz?
6. Haçlı Seferleri hakkında bildiklerinizi yazınız?

Moğollar

Orta Asya'da; Türkistan, Menşurya ve Mongolistan'da göçebe hayatı yaşayan Moğollar, Cengiz Han sayesinde ilk defa Moğol kabîlelerini birleştirmeyi başarmış ve güçlü bir devlet kurmuşlardır. VII. [XIII] asrın

²³² *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 108-110.

başlarından itibaren Türkistan ve Türk kabîlelerine üstünlük sağlayan Moğollar Moğol İmparatorluğu'nu kurmuşlardır.

Büyük ve acımasız ordusu ile İslâm ülkelerine saldıran Cengiz Han, işgâl ettiği yerleri yakıp yıkmış, yerle bir etmiştir. Bağdat'da ise tarihin en vahşi katliâmını gerçekleştirmiştir.

Bağdat'dan Şam'a yönelip Memlûk Devleti'nin sınırlarına dayandığında, Memlûk Sultanı Kutuz'a teslim olmasını emretmiştir. Teslim olmanın, İslâm âleminin bitmesi olduğunu çok iyi bilen Memlûk Sultanı, 658 [1260] yılında Baybars ile büyük bir ordu göndererek Moğolları Ayn Câlût Muhârebesi'nde büyük bir başarı ile yenmiş ve Moğol tehlikesini İslâm âleminden püskürtmüştür.

Ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir²³³:

1. Ayn Câlût Muhârebesi'nin sonuçlarını yazınız?
2. Memlûk Sultanı Kutuz'un neden Moğollara teslim olmak istememiştir?
3. Sabah Yayını'nda²³⁴ arkadaşlarınıza Ayn Câlût Muhârebesi hakkında bildiklerinizi anlatınız ve Moğol istilâsına karşı verilen bu eşsiz İslâmî cihad hakkındaki düşüncenizi ve [Türlere olan] şükran duygularınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.

XI. asrın sonlarında başlayan ve 1444 yılında Varna'da Osmanlı padişahı II. Murad'ın gâlibiyeti ile son bulan Haçlı seferleri²³⁵, yaklaşık dört asır boyunca Türk tarihinin en önemli savaşları olmuştur. Diğer yandan dünyanın karşı karşıya kaldığı tarihin en büyük felâketi olarak bilinen Moğol istilâsında²³⁶ insanlık tarihinin en büyük katliamları yapılmış, camiler ahır olarak kullanılmış, kütüphaneler yakılmış ve içindeki kitaplar Dicle nehrine atılarak yok edilmiştir. Öyle ki, Dicle nehri kan ve mürekkep

²³³ *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 110-117.

²³⁴ *İzâ'atu's-Sabâh* (Sabah Yayını) her sabah öğrenciler sınıfa çıkmadan önce sıra oluşturduğunda 20 dk. boyunca her gün bir sınıf tarafından yapılan sesli ya da görsel bir yayındır. Bu yayında, bir öğrenci Kuran okuduktan sonra herhangi bir konu hakkında bir diğer öğrenci ya da öğrenciler tarafından bütün okul bilgilendirilir. Sabah yayını aynı zamanda, sıralar önünde kurulan sahnenin üstünde yapılan bir skeç ya da ufak bir stand-up şeklinde de olabilir. Yıl sonunda *Sabah Yayını Ödülü* sınıflara dağıtılır, Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lîm el-Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Ta'lîm el-Âm fî Duvel Meclis el-Te'âvun el-Halîcî*, el-işrâf ve el-tahrîr, Abdurrahman Hasan İbrahim-Abdurrahman Ahmed el-Ahmed, s. 365.

²³⁵ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, s. 544.

²³⁶ D. O. Morgan, "Mongols", *EF*², VII, (1993), s. 231; Moğolları İslâm devletlerini istilâyâ sevk eden sebepler, Bağdat'ın muhâsarası, şehirde yapılan katliâm ve yağmanın boyutları hakkında geniş bilgi için bk., H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı (1216-1258)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

renginde akmıştır²³⁷. Ortaçağ tarihçilerinden İbnü'l-Esir, Moğol istilâsının Hz. Adem'den beri insanoğlunun marûz kaldığı en büyük felâket ve yıkım olduğu görüşündedir²³⁸.

Bu yıkımı durduran Türkler, tarihin en büyük cesaretini göstermişlerdir. Türklerin Moğollara karşı verdiği bu üstün başarısının Suûdi Arabistan okullarında ders kitaplarından “Sabah Yayını”na taşınması, Suûdi Arabistan eğitim müfredâtının ırk ayrımı gözetmeksizin “cihad” olgusuna hizmet eden herkesin önünde saygıyla eğildiğinin bir başka kanıtıdır.

2.2. ÜÇÜNCÜ SINIF “SUÛDİ ARABİSTAN KRALLIĞI TARİHİ” DERS KİTABI²³⁹

İçindekiler:

KONU	SAYFA
I.ÜNİTE - OSMANLI DEVLETİ	
I.BÖLÜM- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Önde Gelen Sultanları	9
II.BÖLÜM- Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Sancağı Altına Toplaması	16
III.BÖLÜM- Osmanlı Devleti'nin Zayıflaması ve Yıkılışı	20
II.ÜNİTE - ISLÂHATA ÇAĞRI	
I.BÖLÜM- Suûd Devleti Kurulmadan Önce Ülkemizin Durumu	25
II.BÖLÜM- Arap Yarımadasında Islâhata Çağrı Yolunda Muhammed bin Abdulvahhâb	30
III.ÜNİTE- SUÛD DEVLETİ	
I.BÖLÜM- Suûd Devleti'nin Başlangıcı	39
II.BÖLÜM- I.Suûd Devleti	41
III.BÖLÜM- II.Suûd Devleti	60
IV.ÜNİTE- SUÛDİ ARABİSTAN KRALLIĞI'NIN KURULUŞU	
I.BÖLÜM- Kral Abdülaziz'in Hayatı	69
II.BÖLÜM- Ülkenin Ele Geçirilişi	72
III.BÖLÜM- Kral Abdülaziz Döneminde Kalkınma	86
V.ÜNİTE – SUÛDİ ARABİSTAN KRALLIĞI'NIN KALKINMASI VE DIŞ POLİTİKASI	
I.BÖLÜM- Suûdi Arabistan Krallığı'nda Modernizasyon	102
II.BÖLÜM- Suûdi Arabistan Krallığı'nın Dış Politikası	114

²³⁷ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihân-Gûşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, III, (Ankara 1988), s. 168-174; İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, II, (Ankara 1987), s. 570.

²³⁸ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *DİA*, XXX, (2005), s. 226.

²³⁹ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2009-2010. [*Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi*, Ortaokul ikinci sınıf, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2009-2010].

III.BÖLÜM- Filistin Meselesi	118
IV.BÖLÜM- Filistin Meselesinde Suûd Krallığı'nın Tutumu	132
Kaynaklar	135

2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Önde Gelen Sultanları

İlkokul tarih dersinde deyatlı bir şekilde işlenen Osmanlı tarihi, ortaokul müfredâtında da işlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin bütün fetihleri öğrencilere detaylı bir şekilde aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve klasik dönemi şöyle kaleme alınmaktadır:

Osmanlılar ve Devletlerinin Kuruluşu

Osmanlıların aslı, Oğuz neslinden olan Kayı kabîlesine dayanır. Moğol baskıları yüzünden Türkmenistan'dan ayrılıp, VII. [XIV] asırda²⁴⁰ Küçük Asya'ya doğru yola çıkan bu kabîlenin lideri Süleyman Şâh idi. Kendisi Haleb yakınlarında öldükten sonra, kabîlesi ikiye ayrıldı. Bir gurup ana vatanına geri dönerken, öteki gurup Ertuğrul bin Süleyman ile Küçük Asya'ya doğru ilerlemeye devam etti.

Ertuğrul Anadolu'ya geldiğinde, Konya Sultanı Selçuklu Alâ el-dîn'in Haçlılara karşı savaştığını gördü ve ona bu savaşta yardım etti. Bu yardımına karşılık, Sultan Alâ el-dîn, Ertuğrul'a ve ailesine yerleşmesi için Anadolu'nun Kuzeybatı bölgesini tahsis etti. Bizanslılara karşı savaşlara devam ettiği için de ona *Gâzî* lâkâbı verildi. Anadolu platosuna yerleşen Ertuğrul'un ailesi, daha sonra Osmanlı Devleti'ni kuran aile oldu (Harita 9)²⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin Önde Gelen Sultanları

Osman bin Ertuğrul, Orhan bin Osman, I. Murad, I. Bayezid, II. Mehmed, II. Bayezid, I. Selim, Süleyman bin Selim'dir.

Suûd tarihinde 923-1318 [1517-1902]²⁴² yılları arası Osmanlı Hilâfet Dönemi olarak bilinir²⁴³. İslâm topraklarına dört asır boyunca hükmeden Osmanlı Devleti bu dönemde, Müslümanların tek hâmîsi idi.

²⁴⁰ "XIII. asırda yola çıkmışlardır", *Ortaöğretim Tarih IX*, MEB, İstanbul 2009, s. 179.

²⁴¹ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 9.

²⁴² Bu tarihlerin neden kabul edildiği aynı ders kitabında farklı yerlerde şu şekilde açıklanmaktadır: "... 923/1517 yılında Osmanlı ordusu ve Memlûk ordusu arasında Kahire civârında Rîdâniye Muhârebesi gerçekleşti. Osmanlı ordusunun gâlib geldiği bu savaşta Mısır ve ardından Hicaz bölgesi Osmanlı hâkimiyeti altına girdi." *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, s. 16; "1318/1902 yılında Abdülaziz bin Suûd'un Riyâd'ı ele geçirmesi ile başlamış, en son Hicaz'ı alarak Suûdi Arabistan Krallığı kurulmuştur." *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 39.

²⁴³ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 16

Osmanlı Devleti'nin En Meşhur Sultanları

Osman bin Ertuğrul (699-726) [1299-1325]²⁴⁴: Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olarak bilinir. Osmanlı topraklarını genişletmek için büyük gayret sarfetmesinden dolayı, Osmanlı Devleti'ne onun adı konmuştur.

Babasının vefâtı ile birlikte tahta geçen Osman, gayretli ve Bizanslılara karşı oldukça hırslı idi. Onun dönemi, Bizanslılara karşı cihad ile başladı. İlk olarak Eskişehir ve Karahisar'ı alan Osman, Yenişehir'i de alarak burayı Osmanlı'nın başkenti yaptı.

Osman, bu kadarla yetinmeyip güçlü bir ordu hazırladı ve başına oğlu Orhan'ı geçirerek Bursa kalesini uzun süre kuşattı. Osman bu sıralarda ölüm döşeğindeydi. Oğlu Orhan, babasının yarıda bıraktığı cihadi devraldı ve Bursa şehrini fethederek İslâm'ı buraya yaydı ve Bursa'yı başkent ilân etti.

Orhan bin Osman (726-761) [1325-1361]: Babasının izinde giderek, Bizanslılara karşı cihadi devam ettirdi. Çanakkale boğazını geçerek Avrupa toprakları olan Kostantiniyye'ye kadar dayandı.

Orhan'ın en önemli icraatları şunlardır: Orduya Yeniçerileri sokarak yeni bir askerî düzen getirdi²⁴⁵. Yeniçeri, yeni ordu demektir²⁴⁶. Osmanlı'nın en büyük ordusu haline gelen Yeniçeri ordusu iki asırdan daha fazla Osmanlı Devleti'nin fetihlerinde büyük rol oynadı.

I. Murad (761-791) [1361-1391]: Avrupa topraklarına girerek Edirne'yi başkent ilân etti. Oradan Balkan yarımadasına girdi ve Yunanistan'ın kuzey kısmını fethetti. Bunun üzerine, Sırp kralı Hıristiyanları toplayarak bir ordu hazırladı.

İki ordu 791 [1389] yılında Kosova Muhârebesi'nde karşı karşıya geldiler ve Sırp kralını öldüren I. Murad, muharebenin gâlibi oldu. Küçük Asya'da Bizanslılar'ın topraklarının tamamını ele geçiren Murad, şehit olduğunda

²⁴⁴ Burada verilen 1325 tarihi yanlıştır. Buna bağlı olarak hemen sonrasında verilen Orhan Bey'in tahta çıkış tarihi de yanlıştır. Osman Bey'in ölüm tarihini, Ramazân 723 (Eylül 1323) tarihli Asporça Hatûn Vakfiyesi ile Rebî'ü'l-evvel 724 (Mart 1324) tarihli Mekece Vakfiyesi'ne göre belirleyebiliyoruz. Birincisinde Osman Bey hayatta, ikincisinde vefât etmiş görünmektedir. Dolayısıyla Osman Bey, 1324'te vefât etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/19 (Ankara 1941), s. 283. Halil İnalçık ve M. Tayyib Gökbilgin de aynı görüştedir: Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten*, LXXII/261 (Ankara 2007), s. 519-520; M. Tayyib Gökbilgin, "Osman I", *İA*, IX, s. 442.

²⁴⁵ Yeniçeri Ocağı I. Murad döneminde kurulmuştur. Bk., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1988³, s. 6-9; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 1982⁴, s. 509, 510; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1998⁴, s. 50; Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998², s. 98; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, IX, (1994), s. 254.

²⁴⁶ "Çeri" Türkçe bir kelime olup "asker" demektir. Dolayısıyla "Yeniçeri", kelime anlamı olarak "yeni ordu" değil, "yeni asker" anlamına gelir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, I, TDK, Ankara 2006⁵, s. 123; *Türkçe Sözlük*, I, TDK, Ankara 1998⁹, s. 463.

arkasında Küçük Asya ve Balkanlara hâkim olan büyük bir İslâm Devleti bıraktı. Şehâdeti ile birlikte oğlu Bayezid tahta geçti²⁴⁷.

I. Bayezid (791-805) [1389-1402]: Yıldırım lâkaplı Bayezid, bu lâkabını hızlı hareket ettiği ve girdiği savaşlarda büyük cengâverlik örnekleri sergilediği için aldı. Babasının cihad siyâsetini devam ettirdi ve 799 [1396] yılında Macar kralının Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı Niğbolu Savaşı'nı büyük bir başarı ile kazandı (Harita 10)²⁴⁸.

Kostantiniyye'yi fethetme hazırlıkları içindeyken, Timûr-leng komutasındaki Moğol ordusu Küçük Asya'ya ulaşmıştı. Bayezid ve Moğol ordusu arasında geçen Ankara Muhârebesi'nin gâlibi Moğollar oldu. Bayezid esir düştükten bir yıl sonra esarete vefât etti. Bu dönemden sonra Osmanlı'nın durumu kötüye doğru gitti.

II. Mehmed (855-886) [1451-1481]: Bizanslılar'ın başkenti Kostantiniyye'yi fethetmeyi başardığından ötürü, Osmanlı Devleti'nin II. kurucularından sayılır. Bu büyük fethinden dolayı *Fâtiḥ* lâkabını aldı. Daha sonra, başkenti Belgrad olan Sırp diyârını, Bosna-Hersek'i fethederek buranın halkını Müslüman yaptı. Bazı Yunan ve İtalya adalarını da fethetti. Birçok eyâletlerde kendi isteğiyle Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu. Otuz yıl boyunca hüküm sürdü²⁴⁹.

2.2.2. İstanbul'un Fethi

İstanbul'un fethi, Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye bin Ebî Sufyân döneminden itibaren bütün Müslüman liderlerinin, özellikle de Emevî sultanlarının ulaşmak istedikleri en büyük hedef olmuştur²⁵⁰. Zîrâ, bu sultanların inancına göre Hz. Peygamber bu beldeyi fetheden komutanı övmüştür²⁵¹.

Bu nedenden ötürü, İstanbul'un fethi, Arap-İslâm tarihinin de ilgisini çeken bir konudur. Hiçbir komutanın başaramadığı ve ulaşamadığı bu makama Fatih Sultan Mehmed'in ulaştığını işleyen ortaokul üçüncü sınıf tarih kitabı, bu fethi ayrı bir başlık altında ve detaylı bir şekilde şöyle kaleme almıştır:

Kostantiniyye [İstanbul]'nin Fethi

Peygamber efendimiz Kostantiniyye'nin fethedileceğini çok önceden müjdeledi. *"İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel*

²⁴⁷ *Târîḥ el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 9-12.

²⁴⁸ *Târîḥ el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 13.

²⁴⁹ *Târîḥ el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 13.

²⁵⁰ el-Mavsû'a el-'Arabiyye, XII, , Hey'e el-Mevsû'a el-'Arabiyye, s. 909.

²⁵¹ Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma", *Diyanet Dergisi*, XIII/2, (Ankara 1974), s. 117-120.

*komutan, onu fetheden ordu ne güzel ordudur*²⁵² (*Müsned-i Ahmed*, IV/335, 18977) Hadisinde belirtilen bu şerefe Osmanlılar nâil oldu.

II. Mehmed tahta geçer geçmez Kostantiniyye'yi fethetmek için hazırlıklara başladı. Kentin civârına sur inşâ ederek yerleşti. Buraya büyük bir orduyu ve gemileri yığıdı. Hazırlıkları tamamladığında karşı tarafın surlarına iki ay boyunca toplarla ateş yağdırmaya başladı.

Daha sonra çok zekice bir plan yaparak, gemileri Haliç sularına karadan yürüterek indirdi. Bu gemileri sulara indirmek için, yağlı kızakları karadan denize kadar uzatmış ve bu kızakların üzerinde gemileri sulara indirmiştir. Bizanslılar'ın Haliç'e zincir germesinden dolayı deniz yoluyla Haliç'e giremeyen II. Mehmed, karadan denize yağlı kızak döşeyerek ulaşmayı başarmış ve tarihte bir ilki gerçekleştirmiştir²⁵³.

Gemiler denize ulaşır surların kuzey cephesine ateşle top atmaya başlayınca Bizanslılar neye uğradıklarını şaşırıyorlar. Osmanlılar Kostantiniyye'ye girmeyi başardı ve iki cephe arasında şiddetli çatışma başladı. Savaşta Bizans İmparatoru öldürüldü ve Osmanlılar Kostantiniyye'yi 858/1453'te fethetmeyi başardılar (Harita 11)²⁵⁴.

Sultan Mehmed şehre girdikten üç gün sonra, Ayasofya kilisesini câmiye çevirdi ve tepesindeki haçlı bayrağını alarak hilâl bayrağını dikti. İslâm dinine zarar vermeyecek şekilde Hristiyanların dinî özgürlüklerini yaşamalarına izin verdi. Savaş esnâsında şehirde zarar gören her şeyi yeniden îmar ettirdi. Kostantiniyye'yi Osmanlıların başkenti ilân etti ve Türkler buraya "İstanbul" adını koydular.

Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi, Müslümanların uzun asırlardır bekledikleri zaferdi ve bu zaferle Müslümanların en büyük düşmanı olan Bizans Devleti yıkıldı. Bu büyük zaferden sonra Osmanlılar İstanbul'u Osmanlı Devleti'nin başkenti yaptı. 8 asırdır hiçbir Müslüman devletinin yapamadığı şeyi yapan Osmanlı Devleti, bu muazzam fetihle büyük bir İslâm İmparatorluğu oldu.

İstanbul'un Fethinin Sonuçları:

²⁵² Hadisin geçtiği kaynaklar kronolojik olarak şöyledir:

Ahmed bin Hanbel (öl. 855), *Müsned*

Buhârî (öl. 870), *et-Târîhu'l- Kebîr*

Taberânî (öl. 971), *el-Mû'cemu'l-Kebîr*

İbn Kâni (öl. 962), *Mû'cemu's-Sahâbe*

Hâkim en-Nisâbü'rî (öl. 1014), *el-Müstedrek 'Alâ's-Sahîhayn*

Bezzâr (öl. 905), *Müsned*

Ayrıca İbn Abdi'l-Berr (öl. 1071), *el-İsti'âb*'da, İbnu'l-Esir (öl. 1233), *Üsdu'l-Gâbe*'de, İbn Hacer (öl. 1448), *el-İsâbe*'de, Zehebî (öl. 1347), *Telhîsu'l-Müstedrek*'te, Suyûtî (öl. 1505), *el-Câmiu's-Sağîr*'de Hadisi nakletmişler, Hâkim, İbn Abdi'l-Berr, Zehebî ve Suyûtî "Hadisin isnâdı sahîhtir" demişlerdir. Bk., Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma", *Diyânet Dergisi*, XIII/2, s. 117 ve 120; İsmail Lütfi Çakan, "İstanbul'un Fethi Hadisi", *Fetih, Fâtihi ve İstanbul Sempozyum Bildirileri*, (İstanbul 1992), s. 50-51.

²⁵³ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 13-14.

²⁵⁴ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 14.

1. İslâm topraklarında Osmanlı büyük bir güç haline geldi.
2. İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti oldu.
3. Peygamber devleti ve diğer bütün İslâm devletleri ile savaşan Doğu Roma Devleti (Bizans) sona erdi²⁵⁵.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u dahiyane bir planla fethini detaylı bir şekilde öğrenciye aktaran kitap, bu fethin Peygamber tarafından övüldüğünün altını çizmektedir. Hiçbir fethi bu kadar övgü ve detayla ele almayan Suûd müfredâtının, Osmanlı Devleti'nin bu başarısını dinî referanslara da dayandırarak meşrulaştırmış ve bu fethi ulvî bir anlam katmıştır.

2.2.3. Osmanlı Devleti ve Arap Toprakları

İstanbul'un fethinden yarım asır sonra Osmanlı Devleti artık Arap topraklarını düşmanlardan koruyan tek hâmi idi²⁵⁶. Bu hâmilîğin beraberinde getirdiği Osmanlı halifeliğine olan inancını her seferinde ikrar eden ve bunu öğrencilerine aktarmaya özen gösteren Suûd müfredâtı, Osmanlı'nın yakın dönemi olan Arap topraklarını ele geçirmesini şöyle işlemektedir:

Osmanlıların Arap Ülkelerini Sancağı Altına Toplayarak Geniş Bir Devlet Haline Gelmeleri

Osmanlı ordusu Avrupa'da daha fazla ilerlemekten vazgeçerek Arap bölgelerine doğru güzergâhını değiştirdi. Bunun birkaç nedeni vardı:

1. Safevîler'in, Irak ve Osmanlı sınırlarına kadar gelmeleri,
2. Mukaddes yerleri ve Kızıl Deniz ile Arap körfezinin boğazlarını Portekizler'den korumak,
3. Memlûk Devleti ve Osmanlı Devleti'nin sınırlar hususundaki anlaşmazlıkları,
4. Bazı Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika'yı ele geçirmek istemeleri.

II. Bayezid'in Oğlu Sultan I. Selim Dönemi (918-926) [1512-1520]

Şam'ın İlhâkı: Sultan Selim 920 [1514] yılında Safevîler'e karşı Çaldıran Muhârebesi'nde gâlib olunca, Memlûklar Safevîler ile birleştiler. Bunun üzerine Sultan Selim Memlûklara karşı büyük bir ordu hazırladı ve Memlûk ordusu ile Halep yakınlarında 922 [1516] yılında Mercidâbık Muhârebesi'ne girdi. Osmanlı ordusu Safevîleri yendi ve Memlûk Sultanını öldürdü. Sultan Selim Halep'e, ardından da Şam ve Filistin'e girdi.

Mısır'ın İlhâkı: Sultan Selim Memlûklar ve Osmanlılar arasındaki savaşların durması için Tumanbey'e şartını ilettiler. Osmanlı sultanının adı sikkelere konduğu ve hutbelerde okutulduğu takdirde, Tumanbey Mısır'da hükümünü sürdürebilirdi. Tumanbey, Osmanlılar'ın boyunduruğu altına girmeyi

²⁵⁵ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 15.

²⁵⁶ el-Mavsû'a el-'Arabiyye, XII, Hey'e el-Mevsû'a el-'Arabiyye, Suriye 2005, s. 910.

reddedince, 923 [1517] yılında Osmanlı ordusu ve Memlûk ordusu arasında Kahire civârında Rîdâniyye Muhârebesi gerçekleşti. Osmanlı ordusunun gâlib geldiği bu savaşta Tumanbey öldürüldü ve Mısır Osmanlı hâkimiyeti altına girdi.

Hicaz'ın İlhâkı: Mısır'da kaybedilen savaşı duyan Mekke Emiri Şerif Berekât, Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiğini belgeleyen Harem-i Şerifin anahtarlarını Kâhire'deki Osmanlı sultanına oğluyla gönderdi.

I. Selim'in Oğlu Sultan Süleyman'ın Dönemi (926-974) [1520-1566]

Tarihçiler Sultan Süleyman'ı Osmanlı Döneminin en güçlü Sultanı olarak addederler. Onun döneminde Osmanlı Devleti'nin sınırları çok genişlemiş ve gücünün en zirve noktasına ulaşmıştı. Bundan ötürü Avrupalılar Süleyman'a *Muhteşem* lâkâbını verdiler. *Kanunî* lâkâbını ise, devlet düzenini koruyan kanunları koyduğu için aldı.

Irak'ın ilhâkı: Çaldıran Savaşı ile Irak'ın kuzeyi Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Orta ve Güney kısmı Safevîler'in eline geri geçince, Sultan Süleyman büyük bir ordu hazırlayarak Bağdat'ı 941 [1534] yılında ele geçirdi. Basra da daha sonra Osmanlı topraklarına ilhâk oldu.

Yemen'in ilhâkı: Yemen'e birkaç sefer düzenleyen Sultan Süleyman, halkın mukâvemet göstermesi ve bu ülkenin coğrafyasının engebeli olması yüzünden ilk başlarda sadece sahil bölgelerini ele geçirebildi. 977 [1569] yılında Sinan Paşa komutasında yeni bir ordu gönderen Osmanlı, yaklaşık 30 yıl aradan sonra Yemen'i ele geçirmeyi başardı.

Mağrib'in ilhâkı: Bu bölgede bulunan küçük devletlerin savaşları, İspanya ve Portekizler'in bölgeye girmesine ve sâhil kentlerini istilâ etmesine neden oldu. Bunun üzerine Cezâyirîler, iki Müslüman denizci olan Hayreddin Barbaros ve kardeşi Oruç Reis'ten yardım istediler. İki kardeş birlikte Cezâyir'e gelerek İspanya hamlesini durdurdu. 'Urûc daha sonra denize inerek İspanyalılar ile savaştı ve bu savaşlar esnâsında öldürüldü.

Sultan Süleyman, Hayreddin'in yalnız kalarak tehlikede olduğunu duyunca, ona ordusunu destek olarak gönderdi. İspanyalıları Cezâyir'den dışarı atan Osmanlı, böylelikle bölgenin hâkimi oldu. Hayreddin Barbaros'u Cezâyir'e vâli ve Osmanlı filosuna komutan tâyin etti.

Ahsâ ve Katîf'in ilhâkı: Irak Osmanlı hâkimiyeti altına girince, Arap yarımadasının doğu bölgesinin liderleri Sultan Süleyman'a tebrik mektupları gönderdiler. Osmanlı bu vesîle ile Arap Körfezi sâhiline nüfûz ederek, 955 [1548] yılında Ahsâ ve Katîf bölgesini Osmanlı topraklarına ilhâk etti.

Necd Bölgesi: Şam, Irak, Hicaz, Yemen, Ahsa ve Katîf Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra, Necd bölgesinin çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Mekke eşrâfları Necd bölgesine saldırarak burayı ele geçirirler de bu bölge direkt olarak Osmanlı hâkimiyetine girmedi²⁵⁷.

Libya'nın ilhâkı: Malta Hıristiyanlarının işgâlinde kurtulmak için Libya halkı Sultan Süleyman'dan yardım istediler. Bunun üzerine Sultan Süleyman, kuvvetlerini göndererek işgâlcileri ülkeden kovdu ve böylelikle Libya, Osmanlı vilâyeti oldu (Harita 12)²⁵⁸.

²⁵⁷ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 16-19.

²⁵⁸ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 19.

Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasına ve bütün Arap ülkelerine olan hâkimiyetini ve bu bölgelere verdiği önemi belirten kitap, aslında yerinde bir tespit yapmıştır. Zira, Arap yarımadası I. Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'nin dinî merkezi haline gelmişti. Mekke²⁵⁹, Medîne²⁶⁰, Cidde²⁶¹, Tâif²⁶² şehirleri ise Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesindeki stratejik önem taşıyan göz bebeği şehirlerindendi²⁶³.

Hicaz bölgesi diğer bölgelerden stratejik ve dinî özellikleri itibarıyla ayrıldığı gibi, Osmanlı hükümetine cizye ödemekten muaf edilmesi ile de belirgin bir ayrıcalığa sahipti. Cizye ödemekten muaf tutulduğu gibi, üstelik sultan'dan Mekke ve Medîne şehirleri için yüksek miktarda malî yardım da alıyordu²⁶⁴. Sultan bu yardımları Mısır'ın

²⁵⁹ “Kâbe'nin bulunduğu ve Arap yarımadasının en eski ticaret merkezi olan bu şehir, adını “zâlimlerin zulmünü gideren” anlamına gelen me-ke-ke fiilinden almıştır.” Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 362.

²⁶⁰ “Hz. Muhammed'in 622 yılında Mekke şehrinden hicret ettiği ve orada kabrinin bulunduğu şehirdir.” Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 360.

²⁶¹ “Mekke'nin ticarî ve hac kabileleri ile dünyaya açıldığı sahil kentidir. Kızıldeniz'in orta şeridinde bulunur. Diğer şehirler ile de irtibat noktasıdır. Bu şehri ilk olarak Hz. Osman kurmuştur. Memlûk döneminde Cidde'nin etrafına Portekizlerden korunması için inşa edilen sur Cidde'nin en eski surudur.” Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 344.

²⁶² “Hicaz bölgesinin en verimli ve sulak topraklarını bulundurur. Sene boyunca ılıman bir havası olduğu için Hicazlıların sayfiye bölgesidir. Mekke ve Medîne şehrinden sonraki en önemli üçüncü şehirdir. İslâmiyet'ten önce Arap yarımadasına hâkim olan kabîle savaşları, “Haram aylar” olarak bilinen Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarında durarak yerini ticarî ve kültürel olarak birbirleriyle yarıştıkları festivallere ve şenliklere bırakırdı. Bu festivaller, Arap Yarımadasının çeşitli şehirlerinde kurulan çarşılar yapıldı. Bu şehirlerin önde gelenlerinden birisi de Taif şehridir. Bu şehirde kurulan 'Ukâz çarşısı, kabîleler arası şiirlerin söylendiği, ticaretin yapıldığı, çeşitli bölgelerden toplanan Arapların türlü şenlik ve toplantılarının düzenlendiği en eski çarşıdır. Prens Hâlid bin Faysal tarafından 2007 yılında yeniden açılan bu antik çarşıda 'Ukâz geceleri” adında şenlikler ve şiir geceleri düzenlenerek eski kültürel mirâs yâd edilmektedir. Gül, karanfil, nane çiçeği bahçeleriyle de meşhur olan Taif kenti, hac ve umre için gelen ziyaretçilere yıl boyunca gülsuyu ve esanslarının ticaretini yapar.” Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 353.

²⁶³ Fâik Bîkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fî el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, s. 30-45.

²⁶⁴ Şeyh Ahmed Reşîdî, *Husn el-Safâ ve el-İbtihâc bi Zikrin min Veliyy-i İmârat-i el-Hâcc*, Hakkakahû Leylâ 'Abd el-Latîf Ahmed, s. 20.

topladığı vergi ve hayrât ile yapmasını emretmişti. Bu yüzden Mısır Paşası, Hicaz'ın siyasî ve iktisadi durumundan ilk mesul tutulan kişiydi²⁶⁵.

Hicaz bölgesinin muaf tutulduğu bir diğer şey ise yerel vergilerdi. Bu emlak vergileri, hayvan vergileri dâhil bütün vergileri içeriyordu. Bir diğer muaf tutulan şey ise mecburî askerlik hizmetiydi. Şam ülkelerinde ve Irak'ta uyguladığı tımar sisteminin bu ülkede uygulanmasını yasaklamıştı. Osmanlı Devleti adeta bu bölgeyi anayurdu ve gözbebeği ilân etmişti. Bütün zor koşullardan onu muaf tutmuş, Allah'ın güvenli belde olarak ilân ettiği²⁶⁶ bu beldeye nimet içinde yüzmesi için adeta öz evlat muamelesi göstermiş, onu diğer evlatlarından hep daha da özel bir konuma getirmişti²⁶⁷.

Kitapta da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelere olan özel muamelesinin dinî boyutunun yanı sıra bir de siyasî boyutu vardı. Osmanlı sultanlarının bu bölgeye yapacakları yardımlar ve Hacc'ın bütün sorumluluğunun Osmanlı Devleti'nde bulunması, Osmanlı Devleti'nin meşrulaşmasında belirli bir rol oynamaktaydı. Bu işlerin en bariz örneğini Mekke ve Medîne'ye yapılan çeşitli kamu yapıları teşkil etmekteydi²⁶⁸.

Mekke ve Medîne bölgesinin diğer bölgelerden özel muamele görmesinin bir başka sûreti ise, bu bölgeye gönderilen nakit para yardımının yanı sıra²⁶⁹ her yıl “Cerâye Hıntası” adı altında, duacılık bedeli olarak, yüklüce arpa ve buğday gönderilirdi²⁷⁰. Bu erzâklar öylesine fazlaydı ki, 1848 yılında ihtiyaç fazlası haline gelmesinden ötürü, Mekke Şerifi'nin bir sonraki isteğe kadar erzâk gönderilmemesini talep ettiğini Osmanlı Devleti'ne gönderilen mektup arşivlerinde görüyoruz²⁷¹.

²⁶⁵ Fâik Bıkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fi el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, s. 43.

²⁶⁶ “Andolsun bu güvenli beldeye!”, *Kur'ân-ı Kerîm*, Tîn Sûresi, 95/3.

²⁶⁷ Bıchr Fares, “Hicâz”, *İA*, MEB, I, (Ankara 1988), s. 473; Fâik Bıkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fi el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, s. 43.

²⁶⁸ Özen Tok, “XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İâşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü”, *Türkler*, YTY, IX, (Ankara 2002), s. 941.

²⁶⁹ Özen Tok, “XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İâşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü”, *Türkler*, IX, s. 939.

²⁷⁰ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)”, *Osmanlı*, YTY, I, (Ankara 1999), s. 318.

²⁷¹ BOA, İrade, Mısır, 425, 7 Şevvâl 1265/1848'den nakleden, Sinan Maruf Oğlu, *Necd ve el-Ahsâ fi el-Vesâik el-'Osmaniyye*, Dâr el-Sâkî, London 2002, s. 47.

Bu bölgenin yönetimini ise Memlûkların yaptığı gibi, Peygamber soyundan gelen Eşrâflara (Şeriflere) bırakmıştı. “Mekke Şerifliği”, yönetimi devralan yöneticilere verilen ve X. yüzyılda ortaya çıkan siyasî bir imtiyâzdır²⁷². Fatımîler döneminde ilk defa Ebu'l-Futûh el-Hasan el-Musevî'nin 1011 yılında kendisini Mekke Şerifi ilân etmesi ile ortaya çıkan bu mevki, Suûd ailesinin bu bölgeyi ele geçirmesi ile son bulmuştur²⁷³.

Mekke Şerifliği, Osmanlı döneminde Mısır Hıdivliği'nden sonraki en önemli siyasî mevki idi²⁷⁴. Osmanlı Devleti, Hicaz'da Mekke emirlerinin hâkimiyetini tasdik etmekle beraber, merkezî otoriteyi Hicaz'da hissettirmek için bu bölgede Mısır'dan gönderilen kuvvetler bulundurma yoluna gitmiştir²⁷⁵. Mekke'de kurulan kadılık mahkemeleri bu bölge ile ilgili bir tehlike söz konusu olduğu zaman Bâbiâlî'ye çözüm yolu ile ilgili kanaatlerini yazar ve yardım beklerlerdi.²⁷⁶

Bir sonraki bölümde Osmanlı Devleti'nin zayıflama süreci ve Suûd Devleti'nin kuruluş aşamaları şöyle işlenmiştir:

Osmanlı Devleti'nin Zayıflama Nedenleri

IX-X. [XVI-XVII] asırlarda Osmanlı Devleti'nin başında kuvvetli ve başarılı sultanlar vardı. Bu sultanlar döneminde devlet adâlet ve hikmetle yönetildi ve fetihler devam etti. Lâkin daha sonra birtakım nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti yavaş yavaş zayıflamaya başladı.

Bu nedenlerin en önemlileri şunlardır:

1. Rüşvet, yolsuzluk ve yönetim bozukluğu ve genişleyen devlet topraklarının idâresinin zorlaşması,
2. Ordunun zaferlerini kazanan ve devletin gücü olan Yeniçeri ordusunun, zamanla devleti yıkmaya çalışan bir güç haline gelmesi,
3. Son dönemin Sultanlarının zayıflığı ve yönetimden anlamamaları yüzünden vezirlerin yönetimi ele geçirmeleri ve kötüye kullanmaları,
4. Avrupa devletlerine verilen ekonomik imtiyâzlar yüzünden bu devletlerin Osmanlı yönetiminde hak sahibi olması,
5. Vilâyetlerde baş gösteren kötü şartlar yüzünden bu bölgelerin zayıf düşmesi ve bunu müteâkib olarak ayaklanmaların ve Osmanlı'dan kopmaların fazlalaşması.

²⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK, s. 4-7.

²⁷³ Mas'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 280.

²⁷⁴ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri*, s. 108.

²⁷⁵ Özen Tok, “XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü”, *Türkler*, IX, s. 937.

²⁷⁶ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri*, s. 11.

Osmanlı Devleti'nin Zayıflamasının Arap Dünyası'na Olan Etkisi

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması yüzünden Kuzey Afrika'daki Arap vilâyetleri Avrupa istilâsına daha fazla mukâvemet gösteremedi. İrkçı İttihad ve Terakkî Cemiyeti bu vilâyetlerin ve toplumda yaşayan yabancı unsurların "Türkleştirilme politikası"nın en büyük destekçisi olan siyasî bir güçtü. Bu politikanın neticesi olarak Arap vilâyetlerinde Osmanlı aleyhine ayaklanmalar ve kopmalar başladı.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına da bu cemiyet neden olmuştur. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin mensubu Mustafa Kemal Atatürk İslâm halifeliğini 1342 [1924] yılında kaldırarak Osmanlı Devleti'ni yıktı.

Atatürk

Osmanlı ordusunda komutandı. Avrupa ile yakın ilişki içinde idi. Yetki kendisine geçince, İslâm halifeliğini yıkarak Türkiye'yi İslâm'dan uzaklaştırdı. Türkiye'yi laik bir ülke yaparak, Müslüman Arap ülkelerinden de uzaklaştırmış oldu. 1357 [1938] yılına kadar Türkiye'nin cumhurbaşkanlığını yaptı.

İttihad ve Terakkî Cemiyeti

1316 [1898] yılında Avrupa'da kurulan bir Türk cemiyetidir²⁷⁷. Osmanlı Devleti'nin İslâm hilâfetine ve II. Abdulhamid'in desteklediği İslâm Birliği'ne karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme Politikası

Osmanlı Devleti'nin içinde yaşayan Türk olmayan halklara, Türk milliyetçiliği empoze edilerek ve Türkçe zorla öğretilerek bu halkların zamanla Türkleştirilmesi²⁷⁸ anlamına gelmektedir.

Ünitenin sonunda Türklerle ilgili sorular ödev olarak verilmektedir²⁷⁹:

²⁷⁷ "İttihad ve Terakkî Cemiyeti 1889 yılında kurulmuştur.", M. Şükrü Hanioglu, "İttihad ve Terakkî Cemiyeti", *DİA*, XXIII, (2001), s. 476; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara 2000⁸, s. 194.

²⁷⁸ "Turan, bütün Türkleri bir araya toplayan ve yabancıları içine almayan ülküsel bir vatandır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin toplamıdır.", Rafael Muhammedin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, TAV, İstanbul 1998, s. 101; "Türklerin Müslüman olmaları, devletin teokratik yapısı icabı onları İslâmiyet içinde eritmiştir. Din etkisinde olan ve Türkçe olarak yapılmayan eğitim de milli bilince varmayı engellemiştir.", Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, 1995, s. 47; "Göçebe fatihler, steplerin kanunlarını bırakıp bunların yerine İslâm kanunlarını alınca nasıl da yozlaşmıştır. İslâm öncesi kurumlara dönmekle milli bir gençleşme olacak ve Osmanlı sınırları dışındaki diğer Türkçe konuşulan uluslarla işbirliği için bir temel atılmış bulunacaktır", Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s. 124; "Türkleştirme, ele geçirilen coğrafi bölgelerde Orta Asya'dan göç eden Türk boylarını yerleştirme anlamını taşır", Orhan Türkdoğan, *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi*, TAV, İstanbul 1995, s. 71; "Türkçeyi daha geniş bir coğrafyada konuşulur hale getirmek her Türk'ün görevidir. Kürtçe televizyon, Türkçeyi konuşamayan vatandaşlarımızın Türkçe öğrenmeye olan ihtiyacını azaltacaktır. Televizyonu Kürtçe olan insanlar dönüp ardından "eğitimimiz neden Kürtçe değil" dediklerinde verilecek cevap bulunamayacaktır", Özcan Yeniçeri, *Yeniden Türkleşmek*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s. 97,

1. Osman Gazi Osmanlı Devleti'ni nasıl kurmuştur?
2. Mısır hangi savaştan sonra Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir?
3. Hicaz ne zaman Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir?
4. İttihad ve Terakkî hakkında bildiklerinizi yazınız?
5. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını harita üstünde gösteriniz?
6. Fatih Sultan Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman ve Yıldırım Bayezid'in neden bu lakapları aldıklarını belirtiniz?
7. Kanunî Sultan Süleyman neden Osmanlı padişahlarının en güçlü son sultanları arasında sayılmaktadır?
8. İstanbul'u hangi Osmanlı sultanı fethetmiştir?
9. Sultan I. Selim Mısır'ı ne zaman fethetmiştir?
10. Sultan I. Selim Şam'ı hangi savaşıyla ele geçirmiştir?
11. Yeniçeri sisteminin çökmesinin sonuçlarını yazınız?
12. Son dönem Osmanlı sultanlarının yönetimi kötüye kullanmasının sonuçlarını yazınız?
13. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetme taktiği ve sistemi hakkında bildiklerinizi yazınız?
14. Osmanlı padişahları neden Arap topraklarını ele geçirmek istediler?
15. Osmanlı padişahlarının önem verdiği şehirler hangileridir, nedenleri ile birlikte yazınız?
16. Osmanlı Devleti'nin yıkılış nedenlerini yazınız?
17. Osmanlı'nın Arap topraklarını ilhâk etmesinin sonuçlarını sınıfta tartışınız?
18. İstanbul, tarih boyunca Müslümanlar tarafından fethedilmek istenilen bir şehir olmuştur. Hangi dönemlerde fethedilmek istenmiştir, bildiklerinizi yazınız?
19. Aşağıdaki savaşların tarihlerini zikrediniz:
Çaldıran, Kosova, Mercî Dâbık, Niğbolu

Yukarıdaki bilgiler değerlendirildiğinde, Osmanlı'nın yükseliş devri hakkında oldukça detaylı bilginin verilmesinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin fetihlerinin ve sultanlarının oldukça olumlu bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, kitapta zikredilen Osmanlı Devleti'nin zayıflama nedenleri, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme politikası ve bunun Arap dünyası ile Osmanlı arasında açtığı uçurum oldukça doğru tespitlerden ibarettir.

Fransız devriminden sonra dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik hareketleri, isyanları ve Osmanlı Devleti'nden kopma çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bu isyanların ilki Arap Hıristiyanları tarafından başlatılmıştır²⁸⁰. Zirâ, Osmanlı Devleti'nin Alevî ve Dürzî mezheplerinin kalesi olan Suriye'deki Cebel Dürzî ve Cebel Ensariyye'yi

²⁷⁹ *Târih el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 20-23

²⁸⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 30; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 288.

zorla hâkimiyeti altına alması ve gayri müslümlerden cizye (vergi) tahsil etmesi yüzünden bu mezheplere mensup halk ile ilişkisi tarih boyunca hep gergindi. Hatt-ı hümayun ile bu cizye daha sonra kaldırılrsa bile artık çok geçti²⁸¹.

Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde de bazı ıslâhatlar yapılsa da artık Osmanlı Devleti, Avrupa'nın da tâbiri ile *hasta adam*²⁸² idi. II. Abdülhamid (1876-1909)'in döneminde de Osmanlı'dan kopmalar devam etmiş ve devletin maliyesi yapılan borçlanmalarla artık can çekişir hale gelmişti²⁸³.

Diğer yandan İngiliz hükümeti Osmanlı Devleti'nin yıkılması gerektiğini her fırsatta dile getiriyordu. 1865 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon, Osmanlı Devleti'nin bir an önce yıkılmasının Avrupa'nın menfaati ve geleceği açısından önemli olduğu kadar, Türkler açısından da aynı zamanda isabetli bir karar olacağını savunuyordu. 1876 yılına gelindiğinde zamanın Dışişleri Bakanı Lord Robert Salisbury de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki aciliyeti belirterek, bu sürecin Britanya'nın Afrika da geniş alanlara yayılma politikasındaki önemine dikkat çekiyordu²⁸⁴.

XVIII. yüzyılda II. Mahmud döneminde Avrupa'ya yüzünü dönen ve Batılılaşma yönünde çalışmalara giren Osmanlı, bir takım Avrupaî ıslâhatlara girişmiştir²⁸⁵. Yeniçeri ocağı kaldırılmış bunun yerine Avrupa usûlünde bir askeri ordu kurulmuştur²⁸⁶. Valilerin merkeze bağılılığı sağlanmak için onlara maaş bağlanarak memur durumuna getirilmişlerdir²⁸⁷. Posta yolları yaptırılıp postahaneler açılmıştır²⁸⁸. Kılık kıyafet

²⁸¹ Moshe Ma'oz, "Tanzimat Döneminde Suriye'de Dinî ve Etnik Anlaşmazlıklar", *Osmanlı*, IV, s. 288.

²⁸² Osmanlı Devleti için *hasta adam* tabirini ilk kullanan Rus Çarı I. Nikola'dır. 9 Ocak 1853'te St. Petersburg'da Çar'ın kışlık sarayında verilen bir baloda sohbet etmekte olduğu İngiltere'nin Rusya elçisi Hamilton Seymour'a Osmanlı Devleti için *hasta adam* tâbirini kullanmış, Hamilton Seymour da Çar'la yaptığı bu sohbeti Londra'ya rapor edince Çar'ın bu *hasta adam* benzetmesi Avrupa devletlerine yayılmıştı. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 1999⁴, s. 326-327; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1970, s. 65-67.

²⁸³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 435.

²⁸⁴ Fâik Bîkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fi el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, s.70

²⁸⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1961, s. 128.

²⁸⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, s. 79-81.

²⁸⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, s. 96-99; J. H. Kramers-E. A. Zachairadou, "Othmânli", *EF*, VIII, s. 198.

değişikliği yapıp Avrupa'daki bir takım sosyetik adetler saraya getirilmiştir. Eğitimde batı düşünce ve usulleri benimsenmiş ve Avrupa'ya ilk defa öğrenci gönderilmiştir²⁸⁹.

Padişah kadar yenilikçi olmayan yardımcıları padişahın bu girişimlerine soğuk bakmışlardır. Bu yüzden II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlar ciddî adımlar olamamıştır. Yapılan ıslahatlar işe yaramamış, içeriği boş olan ve sadece şekilcilikte kalan ıslâhatlar olarak kalmıştır²⁹⁰. Bu yüzden II. Mahmud döneminde batılılaşma yolunda ileri gidilirken, Osmanlı Devleti gerilemeye doğru hızlı adımlarla ilerlemiştir²⁹¹.

Batılı eğitimin Osmanlı'da ihdâs ettiği düşüncelerden biri de Türkçülük idi. II. Mahmud dönemine kadar Osmanlı resmî edebiyatında Türkçülük ya da Türklük kelimeleri küfür, kabalık ve vahşet ifade eden manaya gelirdi²⁹². II. Mahmud (1808-1839) döneminde Avrupa'ya eğitim için giden öğrenciler, anavatanlarına dönerken beraberlerinde Türkçülük düşüncesini de getirerek Türk olmayan unsurların milliyetçi hareketlerine de zemin hazırlamış oldular²⁹³.

Bu tarihten sonra Türk kelimesi geçmişte şanlı medeniyetlerin kurucusu olan asil bir millet anlamını kazanmaya başladı²⁹⁴. Bu da ileride Türkçülük ve Türklük akımını da beraberinde getiren ve Türk olmayan unsurların Osmanlı'dan kopma hareketlerini başlatan ve “ümmetçilik” mefhumunu²⁹⁵ ilgâ eden faktörlerden birisi olarak II. Abdülhamid zamanında zuhur edecektir²⁹⁶.

Araplar da bu hususta Türk akranlarından geri kalmadılar ve milliyetçilik hususunda onlara katıldılar. Lakin şunun altını çizmek gerekir ki, Arapları bu yola iten ilk neden, Avrupa eğitimi alıp vatana geri dönen bu Türk gençlerinin (Jön Türkler) aşırıya

²⁸⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, s. 95-96.

²⁸⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, V, (Ankara 1983⁴), s. 150-162.

²⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 144.

²⁹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 164.

²⁹² V. Minorsky, “Tûrân”, *İA*, MEB, XII/2, (Ankara 1988), s. 110.

²⁹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 290.

²⁹⁴ Yusuf Sarınoy, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Osmanlı*, XIV, YTY, (Ankara 2002), s. 821.

²⁹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, VII, (Ankara 1983), s. 325.

²⁹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 290, 298; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, VIII, (Ankara 1983), s. 550.

kaçan ırkçı ve katı tutumudur²⁹⁷. Batılılar, istedikleri emele ulaşmış, milliyetçi fikirleri Müslümanların içine sokarak birliklerini dağıtmış ve onları güçsüz bırakarak ileride sömürülmeye elverişli hale getirmiştir²⁹⁸.

Batılı eğitimin ihdas ettiği bir başka şey ise Batılılaşma/Garplaşma hareketleridir. Türklerin Haçlıları geri püskürterek Avrupa’da yayılmaları henüz acı bir hatıra olarak Avrupalıların zihinlerinde yaşarken, Osmanlılara karşı kin ve nefretini perçinleştiriyordu. II. Mahmud devrinde, Avrupa diplomatik çevrelerinde Osmanlı’nın Avrupa medeniyetini kabul etmemesine karşı ayrı bir ciddi tepki hâsıl olmuştu. XVIII. yüzyıldan itibaren Garplılaşma fikirlerinin Osmanlı’ya sızdığını görmekteyiz. Abdülmecid döneminde Garplılaşma fikri, Avrupa hukukunun Osmanlı’ya kabul ettirilmesi olan *Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu*²⁹⁹ kanunları olarak somut bir hale dönüşmüştür. Müslüman halk tarafından İslâm hukukuna aykırı bulunduğu için oldukça soğuk karşılanan bu sistem, Avrupalılar tarafından “Garp medeniyetinin bir zaferi” olarak selamlanmıştır³⁰⁰.

Can çekişen Osmanlı Devleti’ni, 33 yıl daha ayakta tutmak için kapsamlı ıslâhatlar gerçekleştiren II. Abdülhamid (1876-1909) dönemi Osmanlı’nın ayakta kalabilmek için âdetâ son çırpınışıdır³⁰¹. II. Abdülhamid, 1876 yılında tahta geçer geçmez uzun süredir rafa kaldırılan “İslâmcılık” sistemi için ilk adımları attı³⁰². Aynı zamanda “ümmeçilik” politikası olan bu sisteme³⁰³ karşı Osmanlı’nın bölgede yeniden güç kazanmasından korkup alarma geçen İngilizler, Mısır’da ilmî araştırmalar adı altında hilâfet meselesini gündeme getirip Müslümanların halifesinin Kureyş’ten olması gerektiği fikrini gündeme taşımaya çalıştılar³⁰⁴.

²⁹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, VI, (Ankara 1983), s. 290.

²⁹⁸ Cemal Zekeriya Kasım, “Araplar’ın Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 430.

²⁹⁹ *Tanzîmât Fermânı* (3 Kasım 1839) da denilen bu belge için bk., Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırathı, s. 106-109. Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Belleten*, XXVI/112, (Ankara 1964), s. 589-600; Yavuz Abadan, “Tanzimât Fermânının Tahlili”, *Tanzimat*, MEB, I, (İstanbul 1940), s. 31-58.

³⁰⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 328-330.

³⁰¹ Ömer Kürçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, s.14, 18.

³⁰² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 539.

³⁰³ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı*, YTY, IV, (Ankara 1999), s. 211.

³⁰⁴ Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, *DİA*, I, (1988), s. 220.

İngilizler'in Osmanlı Devleti aleyhine başlattığı ve Arapları kışkırtmaya yönelik propagandasına karşılık II. Abdülhamid, Osmanlı'nın hilâfetini kanunlaştırarak "İslâm Birliği" (Pan İslâmizm) siyâsetini hayata geçirdi ve bir seri ıslâhatlar yaparak Arap dünyası ile arasını iyileştirme yoluna gitti. Bu kanunla, Osmanlı hilâfetinin en büyük kitlesini oluşturan Araplar ile birlik sağlayarak Arap milliyetçiliğinin önünü kesmek ve bu birlik ile Avrupa ve Rusya karşısında bir baskı unsuru oluşturmak istiyordu³⁰⁵. Hicaz demiryolunu inşa ettirdi³⁰⁶. Pekin'de kendi adına İslâm Üniversitesi açtırdı. Arap ülkelerine en tecrübeli yöneticilerini gönderdi. Osmanlı Devleti'nin resmî dilini yeniden Arapça yaptı. Müslümanlar arasında birliği sağlamak için dinî propagandalar başlattı. Milliyetçi hareketlerin İngiliz eseri olduğunu ve İslâm birliğini yokeden bir akım olduğunu Araplara hatırlatarak bunun İslâm dışı olduğunu yaymaya çalıştı³⁰⁷.

İslâm Birliği projesi için yapmış olduğu en önemli faaliyet ise, Tunuslu Hayreddin Paşa'yı 1878 yılında sadrazamlığa getirtmesidir. İstanbul'daki okullarda Arapların yanı sıra diğer unsurların da barınmasına aşırı özen göstermiştir³⁰⁸.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı, Süveyş Kanalı'nın sağladığı rahatlıkla Hicaz bölgesine daha rahat hükmediyordu. Kanalin yapımından önce kara yolu kullanıldığı için büyük çöller aşılarak Hicaz dâhil Yemen'e kadar bu geniş bölgede askerî harekât için gerekli olan lojistik desteği, araç ve gereçleri zamanında sağlamak oldukça güçlü³⁰⁹.

II. Abdülhamid, Mekke ve Medîne'de bulunan kutsal yerlerin imâr ve bakımı dâhil, hacıların rahatlığı için Osmanlı hazinesinden büyük meblağlar gönderdi. Arabistan onun döneminde kavuşabileceği en rahat ulaşım imkânlarına sahip oldu. Yol üstündeki hacılara gerekli imkân ve kolaylıkların sağlanması için bedevîlere devlet hazinesinden

³⁰⁵ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, s. 34; Ömer Kürkcüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, s. 18.

³⁰⁶ Z. H. Zaidi, "Hidjâz Railway", *EF*, III, (1971), s. 364.

³⁰⁷ J. Deny, "Abd al-Hamîd II" *EF*, I, (1960), s. 64.

³⁰⁸ Cemal Zekeriya Kasım, "Araplar'ın Osmanlı Devleti'nden Ayrılması", Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 437.

³⁰⁹ J. Deny, "Abd al-Hamîd II", *EF*, I, s. 64.

ödenek bağlandı. II. Abdülhamid döneminde ayrıca ilk defa Türk-Arap kardeşliği ittifakı yapıldı³¹⁰.

II. Abdülhamid'in örfî yönetimine karşı iç muhalefet de giderek güçlendi ve 1889 yılında İttihad ve Terakkî Cemiyeti kuruldu³¹¹. Bu dönemde İngilizler'in ortaya çıkardığı milliyetçilik, bir fikir hareketi olarak gelişti ve batı kültüründen etkilenen Türkçülüğü meydana çıkardı³¹². II. Abdülhamid'in ıslâhat hareketleri, Türkçülerin sert tutumundan dolayı birtakım Hıristiyan Arap edebiyatçıları milliyetçilik söylemlerinden vazgeçirmeye yeterli olmadı. Bu edebiyatçılar, Türklerin kötülüklerini makalelerinde sayıp dökmüş ve onların hilâfet makamını gasp ettiklerini yayınlarında ve şiirlerinde işlemişlerdir. Bunların ilkinin teşkil edenler arasında İbrahim Yazıcı ve Butrus el-Bustânî vardır³¹³.

Batıların milliyetçilik fikri uğruna verdiği çabalar Hıristiyan Araplarda zemin bulsa da, bunun Müslüman Araplarla işbirliği yapmadan mümkün olmayacağına kanaat getiren Hıristiyan Arap milliyetçiler, Müslüman Arapları da kendi saflarına çekmeye başladılar³¹⁴. Zira Osmanlı Müslüman bir devletti ve ancak Müslüman desteği olarak yıkılabilirdi. Dış etkenlerle beslenen Arap milliyetçiliğinin, halkın içine de inmesi Osmanlı'yı zor durumda bırakmaya başlamıştı³¹⁵.

Türkçülüğün gelişmeye başladığı XIX. yüzyıl sonlarının, aynı zamanda dünya siyonizm hareketinin de güçlendiği yıllar olması, tarih açısından aslında bir tesâdüften ibaret değildir. Filistin'den toprak alma iznini II. Abdülhamid'den alamayan Yahudiler, zaten ekonomik olarak zayıf olan Osmanlı'yı işte bu Türkçülük fikrinin oluşmasına

³¹⁰ Fâik Bîkr al-Savvâf, *el-'Alâkâ Beyn el-Devle el-'Osmaniyye ve İklîm Hicâz fi el-Fetra mâ Beyn 1876-1916*, s.121.

³¹¹ Detaylı bilgi için bk. M. Şükrü Hanioğlu, "İttihad ve Terakkî Cemiyeti", *DİA*, XXIII, s. 476-484; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, s. 194-237.

³¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 550.

³¹³ P. C. Sadgrove, "al-Bustânî, Butrus (1819-83)", *EAL*, I, (London and Newyork 1999), s. 164.

³¹⁴ Cemal Zekerîya Kâsım, "Araplar'ın Osmanlı Devleti'nden Ayrılması", Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 446.

³¹⁵ Zekerîya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 27; Ömer Kürçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, s. 149.

katkıda bulunarak yıkmayı hedeflediler³¹⁶. Arap bölgesinden Türkleri uzaklaştırmak ancak Araplık ve Türklük sloganının hayata geçirilmesi ve bu iki unsurun birlikteliğinin oluşturduğu "ümme" bilincinin yıkılması ile mümkün olabilirdi.

Türkçülük, ilim ve ilerlemenin İslâmiyet'te bulunmadığını, bunun ancak Garpta bulunacağını iddia etmiş ve bunu kabul etmeyen yabancı unsurların ülkeyi terketmesini öngörmüştür. Bunu fikir olarak savunan yazarlar arasında Yusuf Akçura, Ahmet Rıza ve Ferit Tek ortaya çıkmıştır³¹⁷.

Osmanlı Devleti ekonomik sıkıntı içinde olmasına rağmen Abdülhamid, Herzl'in bu teklifini kabul etmediği ve Batılıların, İslâmiyet'in en büyük düşmanı olduğunu Arap dünyasındaki propagandalarıyla yaymaya çaba gösterdi³¹⁸. Bunun üzerine Batılılar, II. Abdülhamid'in gayri müslimlere eşit davranmadığını iddia ederek ve Ermenî meselesini de bahane ederek ona *Le Sultan Rougé* (Kızıl Sultan) lâkabını taktılar. Yahudi asıllı Fransız yazar Albert Vandal'ın taktığı bu lâkabı, daha sonra Arap milliyetçileri de kullanmışlardır³¹⁹.

Ümmetten millete, şark hümanizmasından garp hümanizmasına³²⁰ keskin çizgilerle ilerleyen Türkler, XVIII. yüzyıl batılılaşma felsefesinin de etkisinde kalarak devletin din işlerine karışmaması gerektiğini savunuyorlardı³²¹. Batılı şarkiyatçıların ve Türkologların eserleri, ideolojik boşluk içinde bulunan Türk milliyetçileri arasında Türklük şuurunun uyanmasında önemli tesirler bırakmıştır. Tanzimât döneminde başlayan ilmî Türkçülük, 1897 yılında Türk-Yunan savaşının doğurduğu milliyetçi galeyânla edebî Türkçülüğe dönüşmüştür³²².

Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail, Hüseyinzâde Ali, Sadri Maksudi, Ağaoğlu Ahmet gibi Rusya'da yaşayan ama Osmanlı ile sürekli irtibat içinde olan Türk milliyetçilerinin yanı sıra Ziya Gökalp ile de ideolojik ve siyasî boyut kazanan

³¹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, s. 20.

³¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 559-561.

³¹⁸ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, I, s. 220; J. Deny, "Abd al-Hamîd II" *EF*², I, (1960), s. 64; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 544.

³¹⁹ J. Deny, "Abd al-Hamîd II", *EF*², I, s. 64.

³²⁰ Saffet Ürfi Betin, *Atatürk İnkılabı*, Güven Basımevi, İstanbul 1951, s. 19.

³²¹ Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslâm*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s. 28.

³²² Yusuf Sarıncay, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu", *Osmanlı*, YTY, VII, s. 415.

Türkçülük, ileride Atatürk tarafından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin düsturu olmuştur³²³.

II. Abdülhamid döneminde zemin bulan Türkçülük ve Arapçılık akımı ile artık bu iki irkin yeni kimliklerini arayış ve buluş süreci başlamış bulunmaktadır³²⁴. Türk ve Arap dünyasını etkisi altına alan ve milliyetçiliğin fikir babası olan Cemaleddin Afgânî, İslâm âleminin yaşayabilmesi için millî şuûra sahip olunması gerektiğini ve bunun da ancak dil ve ırk birliği ile olabileceğini savundu³²⁵.

Modern ve akılcı İslâm'ın öncüsü sayılan Cemaleddin Afgânî, Muhammed Abdûh, Lübnanlı yazar Bustânî, İbrahim Yazıcı ve Mısırlı yazar Tahtavî gibi milliyetçilerin savunduğu şey, dînin sınırları içinde demokratik ve akılcı bir sentezle teokratik sistem kaldırılarak halkın millî egemenliğini sağlamaktı³²⁶. Bu görüşlerden etkilenen Arap milliyetçiliği, II. Abdülhamid'in "İslâm Birliği" siyâseti ile de engellenemeyerek 1895 yılında ilk defa siyasî boyut kazanmıştır³²⁷.

Yurt dışındaki Arap muhâliflerin bir araya getirilmesi için kurulan Türkiye el-Fettât dergisi, Osmanlı'ya ıslâhat yapması için çağrıda bulunuyordu³²⁸. 1908 yılında, Alman, Fransız ve İngiliz milliyetçilerinden oldukça etkilenen ve yazdığı makalelerle Arap birliğine çağrıda bulunan Sâtı' el-Husrî'de bu cemiyetin yetiştirdiği Arabizmi

³²³ Yunus Emre Tansü, "Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya", *Osmanlı*, VII, s. 425.

³²⁴ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 49.

³²⁵ Cemâleddîn el-Afgânî ve Muhammed Abdûh, *el-'Urve el-Vusgâ*, Mektebe el-Şurûk el-Duveliyye, Kahire 2002, s. 33; Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, s. 74; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 557.

³²⁶ 'Abdurrahmân el-Mağribî, *el-Târîh el-'Arabî el-Mu'âsır IX*, Vizarah el-Terbiye ve el- Ta'lim el-Filistînî, [Filistin] 2004, s. 37; Cemâleddîn el-Afgânî ve Muhammed Abdûh, *el-'Urve el-Vusgâ*, s. 34-36.

³²⁷ M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 39-42.

³²⁸ M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, s. 57.

savunan ve İslâm-Ümmet birlikteliğinin asla mümkün olmadığını iddia eden milliyetçilerin ilk örneklerinden sadece biriydi³²⁹.

Osmanlı Devleti'ne karşı atılan Arap milliyetçiliğinin temelinde ilk defa Emevîler'in savunduğu Arapların Peygamber'e dayanan ârî bir ırk olmaları ve İslâmiyet'in ilk olarak kendi kavimlerine gelmiş olması yatar. Araplara Peygamber aracılığı ile Allah tarafından bahşedilen idarecilik ve yönetimi, Osmanlılar gibi Arap olmayan bir ırkın gasp ettiğini ve asırlarca kendilerini sömürdüğünü savunurlar. Türk-Arap-Acem ırkının farkını gözetmeksizin bütün Müslümanların eşit olduğunu savunan Vahhabî ya da İhvân ekolüne karşı da şiddetle karşı çıkarlar³³⁰. Şüphesiz bu söylem daha sonra ırkçı Baas Partisi'nin ve Camâl Abdünnâsır'ın da temel sloganı haline gelecektir³³¹.

Suriyeli Kostantin, Muhammed İzzet ve ileride kurulacak olan Baas Partisi'nin fikir babası ve Arap sosyalizminin kurucusu Zekî el-Ersûzî gibi Osmanlı topraklarında doğmuş ve büyümüş ve Osmanlıca'yı çok iyi bilen bu kişiler sayesinde Arap milliyetçiliği hızla Arap topraklarında yayılarak siyasî güç kazanmıştır³³².

Müslüman unsurların birlik ve dayanışmasına inanan ve bunun için büyük çaba sarfeden II. Abdülhamid, bu fikrin karşısında yer alan ve Osmanlı-Arap ya da Türk-Arap ayrımını ortaya atan Türkçülük ve milliyetçilik akımlarının tehlikesini bildiği için, kendi döneminde bu akımları yasaklamıştır³³³.

Filistin'i koruma altına alan II. Abdülhamid'in Osmanlı toplumunda ve kurumlarında yaptığı modernleşme çabaları, aslında Osmanlı'nın kaçınılmaz çöküşünü ertelemekten başka bir şey değildi³³⁴. Reform ve ıslâhatlarıyla hiçbir kesimi hoşnut edemeyen II. Abdülhamid, 1909 yılında İttihad ve Terakkî Cemiyeti tarafından tahttan

³²⁹ Şâkir el-Yesâvî, *Duâ' el-Fikr el-Kavmî el-'Arabî*, el-Menara, Beyrut 2002, s. 29; 'Adeed Dawisha, *Arab Nationalism In The Twentieth Century*, Princeton University Press, Oxford and USA 2003, s. 49.

³³⁰ Mustafâ Dandaşlı, *Hizb el-Ba's el-Arabî el-İştirâkî el-İdîlûciyâ ve el-Târîh el-Siyasî*, Fransa 1979, s. 63.

³³¹ Mustafa Dandaşlı, *Hizb el-Ba's el-Arabî el-İştirâkî el-İdîlûciyâ ve el-Târîh el-Siyasî*, s. 32-50; 'Adeed Dawisha, *Arab Nationalism In The Twentieth Century*, s. 253, 284.

³³² Şâkir el-Yesâvî, *Duâ' el-Fikr el-Kavmî el-'Arabî*, s. 39, 55, 101.

³³³ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 112.

³³⁴ Stanford J. Shaw, *İmparatorluğun Yüyük Taşı II. Abdülhamid*, haz. Mehmed Tosun, s. 441.

indirildikten sonra, bu cemiyetin iktidarı döneminde Osmanlı topraklarında Türkleştirme faaliyetleri hızlanmıştır³³⁵.

İttihad ve Terakkî Cemiyeti, Arap vilâyetlerinde mahkemelerde ve eğitimde Türkçe dilinin kullanılmasını istiyordu³³⁶. II. Abdülhamid'in tahttan inmesiyle Türkçülük akımı hız kazanarak, 1911 yılında Türk Derneği'nin ardından, Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuş ve çeşitli yayın ve dernek organlarıyla halk arasında Türkçülük akımı yaygınlaştırılmıştır³³⁷.

Osmanlı topraklarında ve özellikle Arap topraklarında Türkçülük ve milliyetçilik akımlarını hızlandıran İttihadçılar, ilk defa 3 Kasım 1908 yılında Arap yarımadasında çıkardıkları *Hicaz* adındaki Türkçe-Arapça yayınlanan gazete ile bölgede Türkçülüğü yaymaya çalışmışlardır³³⁸. Arap ülkelerine karşı çok sert siyaset izleyen İttihad ve Terakkî Cemiyeti, gazeteleri *Tanîn*'de Arap emirliklerine karşı oldukça sert ifadeler kullanmışlardır³³⁹. Türkçe, devletin resmî dili olduğu gibi okullarda da zorunlu dil haline gelmiş bu da diğer unsurların yanı sıra Arap unsurunu da olumsuz etkilemişti³⁴⁰.

İlk Türkçülük hareketi sayılan Ahmed Vefik Paşa'nın ve Süleyman Paşa'nın çabalarından sonra³⁴¹, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi milliyetçilerin savunduğu "Dünya Türklüğünü Birleştirmek" fikri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte imkânsız hale gelse de, Türk milliyetçiliği açısından Türkçülük idealinin Türkiye topraklarında gerçekleşmesi demektir³⁴².

³³⁵ Roderic H. Davison, *Turkey A Short History*, The Eothen Press, England 1988, s. 112.

³³⁶ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, s. 59.

³³⁷ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, 1994, s. 112; Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, s. 199; Muhammed Nûreddîn, "Şu'ûn el-Evsat", *Merkez el-Dirâsât el-Stratejiyye*, sayı: 134, Beyrut 2010, s. 155.

³³⁸ Mes'ûd Hâvend, "el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, s. 328.

³³⁹ Cemal Zekeriya Kasım, "Araplar'ın Osmanlı Devleti'nden Ayrılması", Türkçe terc. Mehmed Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 424.

³⁴⁰ Roderic H. Davison, *Turkey A Short History*, The Eothen Press, England 1988, s. 112; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, s. 131, 251.

³⁴¹ Ziya Gökalp, *Türkçülük*, haz. Hikmet Tanyu, Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 92.

³⁴² Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, s. 219.

Osmanlı'nın son döneminde başlayan Arap kavmiyetçiliğine ve ulus-devlet yolunda Arapların diriliş hareketlerine ilk başta destek olan Avrupa, I. Dünya Savaşı (1914-1918) ile birlikte bütün Ortadoğu ülkelerini aralarında paylaşmış ve Osmanlı'dan aldığı bu toprakları işgâl etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında yer almayan Araplar bunun bedelini topraklarının işgâli ile ödemişlerdir³⁴³.

1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından saltanatın kaldırılmasından sonra³⁴⁴ 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilân edilmiştir. Bu tarihten sonra Atatürk'ün ülke çapında başlattığı serî inkılâplar gerçekleşmiştir³⁴⁵. Bu durum karşısında Arap dünyası ikiye bölünmüştür. Bir taraf bunu şiddetle kınayıp, bu inkılâpları İslâm âleminin bölünüşü ve siyasî İslâm bütünlüğünün ortadan kaldırılması olarak algılamakta, diğer bir taraf bunu Türklerin ve Arapların istedikleri şey olan ulus-devlet anlayışına kavuşmaları olarak görmüştür³⁴⁶.

Suûdi Arabistan Krallığı, hilâfetin kaldırılmasının İslâmiyet'in bütünleştirici unsurunu ortadan kaldırdığını savunmaktadır. Bu nedenden ötürü, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme politikasını ve Atatürk'ün devrimini eleştirmektedir.

Bir sonraki ünite de Suûd Devleti kurulmadan önce Osmanlı'nın Arap yarımadasına olan hâkimiyeti şöyle işlenmektedir:

Suûd Devleti Kurulmadan Önce Bölgenin Durumu

Hicaz: Mısır'ı ele geçiren Eyyûbîler'in ve Memlûkların hükmüne tâbî olan Hicaz eşrâfları, Osmanlı Sultanı I. Selim'in Mısır'ı ele geçirmesi ile Osmanlılara tâbî oldular. Hicaz bölgesi Müslümanların indinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu için Osmanlılar bu bölgeye büyük önem verdiler.

Hicaz bölgesinde yaşayan eşrâfların şiddetli kabîle savaşları yüzünden, bölge halkı ve hacılar bu durumdan oldukça muzdaripti.

Harem-i Şeriflerin Mekke ve Medîne'de bulunmasından dolayı bu iki şehrin ilmin gelişmesine büyük katkıları olmuştur. İslâm âleminin farklı bölgelerinden gelen âlimler, bu şehirlere yerleşip farklı dallarda ilim eğitimi veriyorlardı.

Bu ilimlerin gelişmesi ile birlikte şirk olan; kabirlere türbeler yapmak, kabirde yatanlardan yardım dilemek gibi birtakım bidat ve hurâfeler de bölgede yayılmaya başladı. Birçok bedevî kabîlelerinin din hususunda çok câhil olmaları,

³⁴³ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el- Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2009, s. 87.

³⁴⁴ Robert Mantran, "Atatürk", *ET*, I, (1960), s. 734.

³⁴⁵ Roderic H. Davison, *Turkey, A Short History*, s. 129.

³⁴⁶ Muhammed Nûreddîn, *Şu'ûn el-Evsat*, sayı: 134, s. 148.

dînin gereksinimlerini ihmâl etmelerine ve farz olan şeyleri terk etmelerine neden oldu.

Güney Batı Bölgesi: Mekke Şeriflerinin yönettiği bu bölge IV. [X] asırdan sonra emirliklere bölündü. XII. [XVIII] asrın ortalarına doğru bu emirlikler Muhammed bin Ahmed Hayrât tarafından birleştirildi. Buna rağmen bu bölgenin dinî durumu iyi değildi. Hurâfeler ve bidatlar yaygın olduğu için, bölge halkı dinî vecibelerini yerine getirmiyorlardı.

Doğu Bölgesi: Osmanlı döneminde bu bölgeler 1080 [1669] yılında Hamîd ailesinin eline geçti. O dönemde ilmî faaliyetlerin en çok yaygın olduğu bölge olmasına rağmen, diğer bölgelerde görülen şirk ve bidatlar bu bölgede de yaygındı.

Necd Bölgesi: Osmanlılar bu bölgeyi direkt hâkimiyetleri altına almamış, çevresindeki Irak, Hicaz, Ahsâ ve Yemen bölgelerine yerleşmişlerdir. Necd bölgesine yerleşmeyip burayı dolaylı olarak yönetmelerinin nedeni ise şunlardır:

1. Stratejik ve ekonomik olarak bu bölgeden bir fayda sağlayamamaları,
2. Başkenti İstanbul olan Bağdat, Kahire ve Şam'da önemli merkezleri bulunan Osmanlı Devleti'nin, bu bölgeye çok uzak olması,
3. Çöllerle kaplı olduğundan bu bölgeye ulaşımın çok zor olması.

Bu bölgelerde eşrâflar Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak hüküm sürmüşlerdir. Bu eşrâflardan en önemlileri şunlardır: Suûd ailesi, Zâmir ailesi, Duhâm ailesi. Birçok ileri gelen ailenin bu bölgede bulunması, şüphesiz kabîle kavgalarını da beraberinde getirmiştir.

Necd'de âlimlerin sayısı diğer bölgelere göre daha fazla olmasına rağmen, bidat ve şirkin bütün çeşitleri burada da yaygındı. XII. [XVIII] asrın başlarında ülkemizin şiddetle ıslâhat hareketine ihtiyacı vardı. Bölge halkını câhil oldukları din konusunda aydınlatacak, birbirlerinden kopmuş ve savaş içinde olan kabîleleri bir araya getirecek olan bu ıslâhat hareketini; Allah, Muhammed bin Abdulvahhâb'ın ve Suûd ailesinin aracılığı ile bölgeye getirdi. Tek bir çatı altında toplanan bütün bölgelere âsâyîş ve düzen geldi.

Ünitenin sonunda Türklerle ilgili sorular ödev olarak verilmektedir³⁴⁷:

1. Osmanlılar neden Necd bölgesini fiilî olarak hâkimiyetleri altına alamamışlardır?
2. Osmanlılar neden Hicaz bölgesine önem vermiştir?
3. Osmanlılar'ın Ahsa ve Katîf bölgesini ilhâkı hakkında bildiklerinizi yazınız?

2.2.4. Vahhabîlik ve Suûd Devleti'nin Kuruluş Aşamaları

Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasına hiçbir zaman tam anlamıyla hâkim olamaması ve Vahhabî mezhebine göre bölgede yaygın olan kargaşa ve bidatlar daha önceki bölümde de ele alınmıştır. Bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan Vahhabîlik ve Suûd Devleti'nin kuruluş aşamaları bir sonraki ünite de şöyle işlenmektedir:

³⁴⁷ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 25-29.

Arap Yarımadasında Muhammed bin Abdulvahhâb'ın İslâhat Hareketi

'Uyeyne'de 1115 [1703] senesinde dünyaya gelen Abdulvahhâb, eşrâflardandı. Babası 'Uyeyne kadısı idi ve küçük yaşlardan itibaren ona dînî eğitimi kendisi verdi. On yaşında Kur'ân'ı ezberledi. Oldukça zekî olan Abdulvahhâb, kuvvetli bir hafızaya sahipti.

'Uyeyne'de dinî eğitimin kendisi için yeterli olmadığını gören Abdulvahhâb, babasından izin alarak Hicaz'a yerleşti ve oradaki âlimlerden ders aldı. Eğitimi Hicaz'da tamamladıktan sonra Basra'ya gitti ve oradaki âlimlerden de ders aldı. Bir müddet orada kaldıktan sonra Ahsâ'ya gitti ve ilmîni tamamladıktan sonra, babasının yerleştiği Hureymelâ şehrine yerleşti.

Abdulvahhâb'ı islâhata çağırın bir mücâhid olmasına neden olan en önemli etkenler; babasının kadı ve âlim olmasından dolayı ilim üzerine yetişmesi, ilmî gezileri, yaşadığı bölgede bidatların çoğalması ve insanların gerçek dinden sapmaları yüzünden akîdevî bozuklukların yaygın olması idi.

Hureymelâ şehrine geri döndükten sonra, Abdulvahhâb islâhat hareketine başlayarak insanları gerçek dine çağırıda bulundu. İnsanları, *Lâilâhe illallâh* [Allah'tan başka ilâh yoktur] kelimesinin gereksinimlerinden olan ibadette şirkin terk edilmesine, bidatların ve şirkin her türlüünü bırakmaya ve Hz. Muhammed zamanında yaşanan ve inanılan gerçek İslâm'a davet etti.

O islâhat çağırısına bütün gücü ile devam ederken Hureymelâ halkından bir kısım halk ona karşı cephe almaya başladı. Onlara aldırılmadan *Tevhîd* [Akâid] kitabını yazdı. Bu kitabının ardından düşmanları onu öldürmek isteyince Hureymelâ'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Doğduğu şehir olan 'Uyeyne şehrine giden Abdulvahhâb, oranın emiri Osman bin Muammer'i gerçek tevhide çağırıda ve kendisine yardımcı olmasını talep etti. Bu teklifini kabul eden Osman, onun savunduğu her şeyi yerine getirdi. Türbeleri yıktı, insanların kutsal saydığı ağaçları kesti ve İslâm'a uymayan herkesi cezalandırmaktan çekinmedi.

Bu durumdan hoşnut olmayan birtakım âlimler, 'Uyeyne emirinden daha güçlü olduğu için yaptırım olabilecek olan Ahsâ emiri Süleyman bin Urey'ar'a şikâyette bulundular. Bunun üzerine Süleyman, 'Uyeyne emirine mektup yazarak, ondan insanları kendi haline bırakmasını ve istedikleri âdetleri yaşamalarına izin vermesini istedi. Şâyet bunu yapmaz ise yardımlarını çekeceğini bildirdi.

Mektubu teslim alan 'Uyeyne emiri, Abdulvahhâb'a ne yapmaları gerektiğini danıştı. Zîrâ, Ahsâ emiri çok güçlüydü ve ona karşı gelemezlerdi. 'Uyeyne emirini zor durumda bırakmamak için Abdulvahhâb şehirden ayrılarak Dir'iyye'ye doğru yola çıktı.

Onun geleceği haberini alan Dir'iyye emiri Muhammed bin Suûd, onu çok iyi karşılayarak, kardeşleri ile birlikte onu koruyacağına dair söz verdi. Çağırıda bulunduğu gerçek tevhid inancını birlikte yaymak için 1157 [1744] yılında Abdulvahhâb'a biat etti. Böylelikle I. Suûd Devleti kurulmuş oldu.

Muhammed bin Abdulvahhâb 1206 [1791] yılında vefât ettiğinde, Arap yarımadası ve diğer Arap ve İslâm ülkelerine gerçek İslâm inancı yerleşmişti³⁴⁸.

Suûd Devleti'nin Kuruluşu ve Dönemleri

Suûd Devleti üç dönemden oluşur:

³⁴⁸ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 30-35.

1. 1157 [1744] yılında Dir'iyye emiri Muhammed bin Suûd'un Abdulvahhâb ile yaptığı anlaşma ile başlayıp, 1233 [1818] yılında Abdullah bin Suûd'un Mısır komutanı İbrahim Paşa'ya teslim olması ile son bulmuştur,

2. 1240 [1824] yılında Türkî bin Abdullah'ın İbrahim Paşa'dan Riyâd'ı ele geçirmesi ile başlayıp, Hâil emiri Muhammed bin Reşîd'in Riyâd'ı 1309 [1891] yılında ele geçirmesi ile son bulmuştur,

3. 1318 [1902] yılında Abdülaziz bin Suûd'un Riyâd'ı ele geçirmesi ile başlamış, en son Hicaz'ı alarak Suûdi Arabistan Krallığı kurulmuştur.

I. Suûd Devleti

1157 [1744] yılında Muhammed bin Suûd Abdulvahhâb'a biat ederek I. Suûd Devleti'ni kurdu. İbn Suûd'un kurduğu Suûd Devleti'nin girdiği ilk muhârebe, Riyâd emiri Dehhâm bin Davvâs'ın saldırısı ile başladı. 20 yıl süren bu savaşta Suûd Devleti 'Uyeyne, Hureymilâ' ve Sâdık gibi birçok bölgeyi ele geçirdi.

Bir diğer savaş ise, Ahsâ emiri Urey'ar bin Duceyn ile girdiği savaşı ki Suûd Devleti bu savaşta da gâlip geldi.

1179 [1765] yılında Muhammed bin Suûd'un ölümü ile oğlu Abdülaziz, babasının bıraktığı yerden cihadı devraldı. Sekiz yıl süren savaşlardan sonra ilk olarak 1187 [1773] yılında Riyâd'ı ele geçirdi.

Kasîm'ı ve civâr bölgeleri ele geçiren Abdülaziz'e bu bölgelerin halkı biat etti. 1208 [1793]³⁴⁹ yılında ise Ahsâ bölgesini ele geçirdi. Burayı ele geçirmesi ile, Hicaz eşrâfları Suûd topraklarını ele geçirmek için savaş açtılar. 1218 [1803] yılında bu savaşları kazanan Suûd ordusu, Suûd bin Abdülaziz komutasında Mekke'ye girmeyi başardı.

1218 [1803] yılında Abdülaziz'in şehîd olması ile, oğlu Suûd başa geçerek, Suûd Devleti'nin altın çağını başlattı. Onun döneminde Suûd Devleti ulaşabileceği en geniş sınırlara sahip oldu. Irak, Şam ve Yemen sınırlarına dayanarak, devletin sınırlarını kuzey ve güneye genişletti.

Osmanlı Devleti'nin I. Suûd Devleti'ne Olan Tutumu

I. Suûd Devleti kurulduğu zaman, bidatları uygulayan halkın Osmanlı'ya dedikoduları ulaştırması ve eşrâfların Osmanlıları kıskırtması yüzünden, Osmanlılar kurulan I. Suûd Devleti'nin kendileri için bir tehlike oluşturduğunu zannettiler. Bundan ötürü, bu devleti yıkmak için harekete geçtiler.

Önce Irak vâlisine savaşmak için fermân gönderdi ama Suûd ordusu karşısında yenildi. Ardından Suriye vâlisine verilen emirde bir netice getirmeyince, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'ya bu görev verildi. Karşılığında ise bölgenin vâliliğinin verileceği vaad edildi. Osmanlı, Mehmed Ali Paşa'ya bu görevi vermekle iki şey hedefliyordu:

1. Mısır'da kuvvetlenen Mehmed Ali Paşa'nın gücünü kırmak,
2. Suûd Devleti'ni yıkmak ve ıslâhat hareketine son vermek.

Mısır'dan gelen ve Kâbe'nin örtüsünü taşıyan hac kâfilesi, müzik ve şenlikler ile yol aldığı için, Suûd Devleti ilerlemesini yasaklamıştı. Bunu, İslâm dinine aykırı bir bidat olduğu için yaptığını savunan Suûd Devleti, câhil halkın kutsallaştırdığı kubbe, türbe ve bez bağlanan ağaçları dîne aykırı olduğu için yakınca, Osmanlı bütün bunları sebep göstererek Suûd Devleti'ne karşı cephe almıştı³⁵⁰.

³⁴⁹ "... 1799 yılında ele geçirmiştir.", Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, TTK, s. 64.

³⁵⁰ *Târih el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 35-50.

Osmanlı Devleti'nin Suûd Devleti'ne Yaptığı Hamleler

Osmanlı, Suûd Devleti'ni yıkmak için Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirdi. Bunu başardığı takdirde ona mukaddes toprakların vâililiğini vereceğini vaad etti.

Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, Suûd Devleti'ne karşı üç ayrı hamle düzenledi. İlk ikisi Suûd bin Abdülaziz döneminde, sonuncusu ise torunu Abdullah döneminde gerçekleşmiştir

Mehmed Ali Paşa'nın böyle bir talebi kabul etmesinin ana nedenleri şunlardı:

1. Osmanlı Devleti'ni yıkarak Mısır, Şam ve Arap yarımadasını içine alan bir devlet kurma isteği,
2. Suûd Devleti'ne karşı olan diğer eşrâfları da ortadan kaldırarak bölgede tek güçlü isim olmak,
3. Ordusunda bulunan ve kendisi için tehlike arz eden Balkan subaylarını ve askerlerini bu savaşa göndererek onlardan kurtulmak,
4. Arap yarımadasında, özellikle de Hicaz'da Mısır pazarı oluşturmak.

I. Hamle (1226) [1811]: Mehmed Ali Paşa, oğlu Tosun Paşa'yı çok güçlü bir ordu ile bölgeye gönderdi. Safrâ vadisine kadar hiçbir zorlukla karşılaşmayan Mısır ordusu, Suûd kuvvetleri ile bu noktada buluştu. Yapılan savaş sonunda yenilen Mısır ordusu, geri çekilerek Mehmed Ali Paşa'dan takviye kuvvet beklemeye başladı.

Takviye kuvvet Mısır'dan ulaştığı zaman Medîne'ye yöneldi ve şehri kuşattı. Vebâ hastalığına tutulan Suûd askerleri uzun süre direnseler de, hastalık iyice yayılıp çaresiz kalınca teslim olmak zorunda kaldılar.

Mekke Şerifi Gâlib, Cidde'yi de ele geçiren Tosun Paşa'nın ordusunun yanında yer aldı. Tâifi de ele geçiren Tosun Paşa'nın ordusunu Suûdlular, Necd bölgesine çekmeye karar verdiler. Çünkü Necd bölgesi Suûdlular'ın kalesi idi ve çok çetin bir coğrafyaya sahipti.

II. Hamle (1228) [1813]: Mehmed Ali Paşa oğlu Tosun'un yardıma ihtiyacı olduğunu anladı ve bizzat kendisi yardıma geldi. İlk olarak Mekke'ye geldi. Onu karşılayan Mekke Şerifi Gâlib'i esir aldı. Evine ve mallarına el koydu. Onun yerine ise Yahya bin Surûr'u getirdi.

Mehmed Ali Paşa kendi ordusu ile Tâif'te ki ordusunu birleştirerek Necd bölgesine yürüdü. Necd'de kendisini bekleyen Suûd ordusuna yenilen Mehmed Ali Paşa, İstanbul'dan takviye kuvvet ve yardım istedi.

1229 [1814] yılında Suûd bin Abdülaziz vefât edince yerine oğlu Abdullah geçti. Babasından daha az savaş tecrübesine sahip olmasına rağmen 4 yıl boyunca bu savaşlara direndi. İstanbul'dan gelen yardıma daha fazla direnç gösteremeyen Suûd ordusu bu bölgeden çekildi.

Mısır'ın haberlerini alabilmek için Mekke'ye geri dönen Mehmed Ali Paşa, yönetimden düşmesi için aleyhine entrikaların çevrildiğini duyunca orduyu Tosun Paşa'ya bırakarak Mısır'a geri döndü.

Tosun Paşa, Necd bölgesine geldiğinde Abdullah bin Suûd ve arasında zorlu bir mücadele geçti. Uzun süren mücadeleden sonra yorulan her iki taraf barış anlaşması yapmak için bir araya geldi. 1230 [1815] yılında yapılan bu anlaşma ateşkesin olması ve Mısırlı askerlerin Necd bölgesinden çekilmesi üzerine idi.

III. Hamle: Anlaşmaya itiraz eden Mehmed Ali Paşa, ordunun başından oğlu Tosun Paşa'yı alarak diğer oğlu İbrahim Paşa'yı yeni bir ordu ile bölgeye gönderdi. Tosun Paşa'dan daha cesur ve daha güçlü olan İbrahim Paşa, Necd bölgesine doğru giderken yol üstündeki birçok bedevî aşiretlerinin desteklerini ve vaadlerini aldı.

İbrahim Paşa oldukça donanımlı ve kalabalık bir ordu ile ilerlediği için, Abdullah bin Suûd daha fazla bu güce mukâvemet gösteremeyerek Suûd Devleti'nin başkenti olan Dir'iyye'ye çekilmek zorunda kaldı.

Ardı sıra gelen İbrahim Paşa'nın ordusu Dir'iyye'yi kuşattı. Altı aydan fazla süren bu savaş Mısır ordusunun top kullanması yüzünden çok zorlu geçti (Resim 4)³⁵¹. Sürekli takviye gören Mısır ordusuna karşı koymak artık mümkün değildi. İbrahim Paşa'ya daha fazla karşı koymanın şehir halkına zarar vereceğine kanaat getiren İbn-i Suûd anlaşma karşılığı teslim olmaya razı oldu³⁵².

1233 [1818] yılında imzalanan anlaşmanın metni şöyle idi:

1. Dir'iyye'nin sağlam kalan bölgelerine zarar verilmeyecek,
2. Bölge halkına zarar verilmeyecek,
3. İbrahim Paşa Mısır'a geri dönecek ve Abdullah bin Suûd da onunla birlikte gidecek.

Mısır'a götürülen İmam Abdullah, oradan İstanbul'a götürülerek orada öldürüldü. Öldürülmesinin ardından, Mehmed Ali Paşa anlaşmaya sâdik kalmayarak Suûd ailesinin mallarına el koydu ve aileyi Mısır'a sürdü. Dir'iyye halkını da bölgeden uzaklaştıran Mısır ordusu, ağaçları kesti ve şehri ateşe vererek yerle bir etti (Resim 5)³⁵³.

II. Suûd Devleti

İbrahim Paşa bölgeden ayrılınca, İmam Abdullah'ın kardeşi Meşârî bin Suûd 1235 [1819] yılında bölgeye gelerek yeni devletin temellerini atmak için bölge halkından biat toplamaya başladı. Necd emiri Muhammed bin Muammer ve Riyâd emiri Türkî bin Abdullah başta ona biat etseler de, İbn Muammer daha sonra bu biatı feshederek Meşârî'ye karşı savaş açtı ve savaşta gâlip gelerek onu esir aldı.

İbn Muammer'in yaptıklarına çok kızan Türkî, eğer Meşârî'yi kendilerine teslim etmezse ona karşı savaş açacağını söyledi ise de; İbn Muammer, Meşârî'yi Türk askerlerine teslim etti. Bunun üzerine harekete geçen Türkî, Necd bölgesini ele geçirdi. Daha sonra Mehmed Ali Paşa'nın gönderdiği takviye birliğe mukâvemet gösteremeyen Türkî, Riyâd'ı terk etmek zorunda kaldı.

Üç sene sonra kuvvetli bir ordu toplayarak Riyâd'a geri dönen Türkî ve Mısır ordusu arasında çok şiddetli savaş çıktı. Daha fazla dayanamayan Mısır ordusu barış anlaşması talebinde bulundu. Necd bölgesini terk etmeleri karşılığında anlaşmaya razı olan Türkî, 1240 [1824] yılında Riyâd'a girdi. II. Suûd Devleti böylelikle kurulmuş oldu.

Sürgünden dönen oğlu Faysal ile Ahsâ ve Katîf'i ele geçiren Türkî, kendisine baş kaldıran Meşârî bin Abdurrahman tarafından 1249 [1833] yılında öldürüldü. Öldürülmesinin ardından oğlu Faysal Katîf'ten Riyâd'a yönelerek, arkadaşı Abdullah bin Ali'nin birliği ile Riyâd'ı geri almayı başardı.

Arap yarımadasına Suûdlular'ın hâkim olmasına daha fazla dayanamayan Mehmed Ali Paşa, İsmail Paşa liderliğinde ordusunu Riyâd'a gönderdi. Mısır'a sürülen ve Suûd ailesinden olan Halid bin Suûd'u da yanına alan Mısır ordusu

³⁵¹ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 50-57.

³⁵² *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 56.

³⁵³ *Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 57.

Riyâd'a ulaştığında, mukâvemet gösteremeyen Faysal, Riyâd'dan çıkarak Ahsâ'ya çekildi.

Mısır ordusuna tâbi olan Halid bin Suûd, yönetimini kabul etmeyen Necd halkı ile girdiği çatışmada yenildi. Bunu gören Faysal, bölgeye geri döndü. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa Horşid Paşa liderliğinde Necd bölgesine ordu gönderdi. Şiddetli çatışmanın ardından Faysal teslim olmanın bölge halkı için en iyi çözüm olduğuna karar verdi.

Bölge halkına zarar vermemesi karşılığında teslim olan Faysal'ı, Horşid Paşa ailesi ile birlikte Mısır'a gönderdi. Halkın Halid bin Suûd'u desteklemediğini gören Abdullah bin Senyân, Riyâd'ı ele geçirerek altmış yıl bölgeye hâkim oldu.

Faysal bin Türkî Mısır'dan kaçıp önce Hâil'e gelerek arkadaşı Abdullah bin Reşîd'in evinde bir süre kaldı. Buradan Necd bölgesinin ileri gelenlerine ve âlimlere haberler salarak onların biatını talep etti. Biatları alan Faysal, Abdullah bin Senyân'dan, ya biat etmesini ya da Riyâd'ı terk etmesini istedi. Bunu reddeden Abdullah'ın üzerine ordusunu gönderen Faysal, galip gelerek Abdullah'ı esir aldı.

Mehmed Ali Paşa Avrupa'nın karşısında yenilmesinin ardından 1256 [1840] yılında yapılan Londra anlaşması ile Osmanlı topraklarından ve Arap yarımadasından tamamıyla çekildi. Mehmed Ali Paşa'nın bölgeden tamamıyla çekilmesi üzerine Faysal, Osmanlı Devleti ile anlaşma yaparak, Osmanlı Devleti'nin bölgede sadece isim olarak kalmasına razı oldu.

Suûd Devleti'nin başında yirmi üç yıl kaldıktan sonra 1282 [1865] yılında vefât eden Faysal'ın yerine oğlu Abdullah geçti. Bir yıl geçmeden kardeşi Suûd başkaldırarak yönetimi ele geçirdi. Irak vâlisinden yardım isteyen Abdullah'ın bu yardımını fırsat bilen Irak vâlisi, ordusunu göndererek Arap yarımadasının doğusunu ele geçirdi.

Suûd ve Abdullah arasında geçen savaşlar esnasında 1291 [1874] yılında Suûd ölünce diğer kardeşi Abdurrahman yönetimi ele geçirse de, iki yıl sonra kardeşi Abdullah'a yönetimi teslim etti. Abdullah'ın yönetimi ele geçirmesi bölgeye tamamen hâkim olmasına pek yardımcı olmamıştı. Çünkü Necd eşrâflarından Muhammed bin Abdullah bin Reşîd, Suûd hâkimiyetine karşı bölgede tehdit oluştuyordu.

İbn-i Reşîd ile yapılan savaşlar esnasında 1307 [1889] yılında vefât eden Abdullah'ın ardından Abdurrahman yönetimi devraldı. Daha fazla İbn-i Reşîd'in ordusuna mukâvemet gösteremeyen Suûd ordusu 1309 [1892] yılında yenildi ve II. Suûd Devleti de böylelikle yıkılmış oldu.

III. Suûd Devleti

On yıl aradan sonra, Abdurrahman'ın oğlu Abdülaziz 1318 [1901] senesinde Riyâd'ı geri almak için Kuveyt emiri Mubârek'in verdiği ordu ile İbn-i Reşîd'e karşı savaş açtı. İlk saldırıda İbn-i Reşîd'e karşı herhangi bir başarı elde edemeyen Abdülaziz, ikinci saldırı için Kuveyt'e dönerek hazırlıklarına başladı.

1318 [1902] yılında çok küçük bir birlikle yola çıkan Abdülaziz'in gelişini haber alan İbn Reşîd, bu seferki hamlenin şiddetli geçeceğini tahmin ettiği için Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu saldırının şiddetini engellemek için şunları yaptı:

1. Abdurrahman'a haber göndererek, eğer oğlunu bu saldırıdan menetmezse, kendisine ödediği maaşı keseceğini bildirdi,
2. Ahsâ vâlisine, Abdülaziz için herhangi bir yardımda bulunmaması için emir verdi,

3. Bölgede yaşayan aşiretlere, Suûd ailesine destek çıktıkları takdirde iyi şeyler olmayacağını bildirdi³⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin aldığı bu önlemler yerini buldu ve kendisiyle birlikte yola çıkan küçük birlikten başka Abdülaziz'in etrafında ona destek veren hiç kimse kalmadı. Riyâd'a yaklaştığı zaman, Abdülaziz askerlerini üçe böldü. Kendisiyle kalan birlikle birlikte Abdülaziz, İbn-i Reşîd'in Riyâd vâlisi 'Aclân bin Muhammed'in evinin yanındaki bir eve girerek onun eve dönmesini bekledi.

Aclân, sabaha karşı köşkten çıkıp evine doğru gelirken Abdülaziz ve adamları onu yakalayarak öldürmeyi başardılar. Riyâd halkı sabah şu nidâ ile uyandı: Allah büyüktür. Yönetim ise Abdülaziz'indir.

Riyâd'ın fethinden sonra Abdülaziz, bölge halkının da desteğini alarak, Necd'in güneyini, 1321 [1908] yılında Riyâd'ın kuzeyini ele geçirdi. 1322 [1909] yılında Kasîm'i de ele geçiren Abdülaziz'in ordusuna karşı 1324 [1911] yılında Osmanlı Devleti'nin İbn-i Reşîd'e gönderdiği ordu karşı karşıya geldi. Muharebede İbn-i Reşîd'i öldüren Suûd Devleti, Kasîm bölgesine tamamıyla hâkim olunca, Osmanlı ordusu Kasîm bölgesinden çekilmek zorunda kaldı.

Ahsâ bölgesinde bulunan Osmanlı birliklerinin zayıf olması ve bölge halkının kendisine olan biatı, bu bölgeyi kolaylıkla almasındaki en büyük etkendi. Suûd ordusu, Hufûf'taki Osmanlı garnizonun bulunduğu kaleyi kuşattı. Kuşatmaya fazla direnemeyen Osmanlı ordusu teslim oldu. Abdülaziz, Osmanlı birliğine iyi davrandı ve onları Bahreyn üzerinden Irak'a gönderdi.

Kasîm'in alınması, Suûd Devleti için ekonomik, stratejik ve siyasî önem taşıyordu. Zîrâ, bu bölgeden dış pazara açılabilme imkânını bulan Suûd Devleti'nin aynı zamanda toprakları da oldukça genişlemiş ve ekonomisi iyice düzelmişti.

Abdülaziz, Hâil ve Asîr bölgesini de ele geçirdikten sonra Osmanlı'nın eşrâflar aracılığı ile yönettiği Hicaz'a yöneldi. Hicaz Şerifi Hüseyin bin Ali'nin ordusu çok donanımlı olmasına rağmen, Abdülaziz'in ordusu ilk olarak 1337 [1918] yılında Turbe ve Hurma'yı ele geçirdi. 1343 [1924] yılında Tâifi ve Mekke'yi ele geçiren Suûd ordusu, Şerif Hüseyin'in son olarak sığındığı Cidde'ye yöneldi.

Hac mevsimi olduğu için, hacıların ve bölgede bulunan yabancı devletlerin konsolosluklarının zarar görmemesi için, Abdülaziz bu şehri ilk olarak kuşatmakla yetindi. Bu kuşatma sürerken Râbiğ ve Kunfuza şehirlerini ele geçirip hacılar için güvenli hale getirdi.

Medîne şehrini de kuşatan Abdülaziz'in ordusuna daha fazla karşı koyamayan Şerif Hüseyin, 1344 [1925] yılında anlaşma yapmaya razı oldu. Memurların, askerlerin ve eşrâfların hayatı güvencesini Şerif Hüseyin'e veren Abdülaziz, kan dökmeden bu şehri de ele geçirmiş oldu.

Birkaç yıl süren iç savaşılarından sonra diğer bölgeleri de ele geçiren Abdülaziz, 1351 [1932] yılında Suûdi Arabistan Krallığı'nı kurarak "kral" ünvanını aldı³⁵⁵.

³⁵⁴ *Târih el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 60-73.

³⁵⁵ *Târih el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 70-86.

Hurâfelerden ve kargaşadan arınmış bir İslâm devleti kurma yolunda büyük savaş veren Suûdi Arabistan kendi krallığını idâme ettirirken 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden ve Türkler'den artık fersâh fersâh uzaklara düşmüştü. Türkiye artık laik ve Türk, Arabistan ise İslâmî bir devlet ve Arap idi.

Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar 10 Kânûn-u Evvel 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla "laik" sıfatını alsa da³⁵⁶, Diyânet İşleri Başkanlığı'nı 3 Mart 1924 yılında 429 sayılı kanunla Başkanlığa bağlı bir teşkilât olarak kurmuştur. Görevi, İslâm dinîyle ilgili işleri yürütmek olan bu kurum³⁵⁷ ile Türkler İslâmiyet'ten kopmamışlardır. Diğer yandan Türk dili de, Yahya Kemal ve Halide Edip Adıvar'ın girişimleri ve Atatürk'ün harf devrimi ile Arapça ve Farsça kaidelerinden ve harflerinden kurtulmayı başarmış olsa bile, Türkçe'nin yarısından çoğunu oluşturan Arapça ve Farsça kelimeleri ile Arap âleminden dil bağı ile de bir bakıma kopmamıştır.

Türkiye ders kitaplarında Arap ülkeleri yer almamaktadır. Farklı kültürlerin Osmanlı bünyesinde barış içinde yaşadığı dönemler işlenirken, Avrupa vilâyetleri işlenmesine rağmen Arap vilâyetleri işlenmemektedir. Ayrıca, Türklerin Avrupa'yı nasıl etkilediğinden ve bu bölgelerde oluşan Türk imajından bahsederken yine Arap bölgeleri ele alınmamaktadır.³⁵⁸

Osmanlı tarihi Mısır ortaokul müfredâtında işlenmemektedir. Diğer yandan, Suûdi Arabistan kitaplarında ırkçılık ve Arap kavmiyetçiliği, İslâm'ın en büyük iç düşmanı olarak işlenirken ve bu asla desteklenmeyip detaylarına girilmezken³⁵⁹, Mısır lise müfredâtında bu akım 15 sayfada bütün ayrıntılarıyla işlenmekte ve bu akım, Araplığın ve Arapça'nın dirilişi olarak ele alınmaktadır³⁶⁰.

³⁵⁶ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa 2000, s. 57-75.

³⁵⁷ <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Tanitim-Taktim-3.aspx>, erişim tarihi: 01.05.2010.

³⁵⁸ *İlköğretim Sosyal Bilgiler VII*, MEB, s. 72, 78.

³⁵⁹ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el- Hadârî ve el- Siyasî*, el- Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2008-2009, s. 108.

³⁶⁰ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 153-168

Mısır müfredâtı ayrıca, bu akımın özellikle Hıristiyanlar ve dindar Müslümanlar tarafından benimsendiğini³⁶¹, böylelikle Osmanlı Devleti'nin ihmâl ettiği eğitimin³⁶² yeniden dirildiğini ve Arap kültürünün, siyâsetinin ve edebiyatının bu akım sayesinde oldukça ilerleme katettiğinden bahsetmektedir³⁶³.

Suûdi Arabistan müfredâtında Turancılık, İslâmiyet'in iç düşmanı olarak ele alınırken³⁶⁴, Mısır müfredâtı bu akımı Arapçılığı yok etmek isteyen ve Arapları asimile etmeyi hedefleyen bir akım olarak ele almıştır³⁶⁵. Arabizmin ya da Arap milliyetçiliğinin Turancılığın hedeflediği Türkleştirme politikasının çok doğal ve haklı bir sonucu olarak ortaya çıktığına değinen Mısır tarih kitabı, Turancılığa karşı ortaya çıkan siyasî Arap cemiyetlerini detaylı bir şekilde işlemiştir³⁶⁶.

Suûd müfredâtında II. Abdülhamid her seferinde övülüp saygı ile anılırken, Mısır okul kitaplarında menfî sözlerle anılmaktadır³⁶⁷. II. Abdülhamid'in zorba bir hükümdar olduğuna ve toplumu geri bıraktığına değinen kitap, Mısırlıların İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni de ilk başlarda bunun için desteklediğini vurgulamaktadır. Burada dikkati çeken husus ise, II. Abdülhamid'in altı çizilerek bahsedilen "zorbalığının" detaylarının işlenmemesi ve mahiyetinin öğrenciye aktarılamamasıdır³⁶⁸.

Suûd kitaplarında Atatürk'ün Osmanlı hilâfetini yıkan kişiliği vurgulanırken ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti sert bir dille eleştirilirken, Mısır okul kitaplarında Atatürk'ün adı geçmemekle birlikte, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin kendilerini II. Abdülhamid'in

³⁶¹ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm s. 162.

³⁶² "1517 yılından sonra Kahire'de, yetmiş üzerinde cami, kırka yakın medrese ve tekke, yüzüymiyeye yakın çeşme inşa edilmişti. Osmanlı döneminde tarihinin en parlak devirlerinden birini yaşayan tarihi Ezher Medresesi, İslâm dünyasının çeşitli yörelerinden gelen çok sayıda öğrenci ve âlimi ile ilmî bir merkez oluşturuyordu." Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi XVI.-XVII. Asırlar*, İÜEF Yayınları, İstanbul 2007, s. 146.

³⁶³ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 164.

³⁶⁴ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el- Hadârî ve el- Siyasî*, el- Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 108.

³⁶⁵ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 165.

³⁶⁶ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 166-169.

³⁶⁷ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s.162, 164.

³⁶⁸ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s.164.

zorbalığından kurtardığı için ilk başlarda Arap milliyetçileri tarafından oldukça desteklendiğine işaret edilmektedir. Ama daha sonra bu desteğin, İttihadçıların Türkleştirme politikası yüzünden son bulduğuna ve bu politikanın Arap kavmiyetçiliğinin ortaya çıkmasına neden olduğundan bahsedilmektedir³⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nin bütün savaşları Suûd okul kitaplarında yer alırken Türkiye okul kitaplarında Osmanlı Devleti'nin Arap yarımadasındaki savaşları işlenmemektedir.

2.3. İKİNCİ SINIF “İSLÂM DÜNYASI'NIN COĞRAFYASI” DERS KİTABI³⁷⁰

İçindekiler:

KONU	SAYFA
I.ÜNİTE	
İslâm Dünyası	10
İslâm Dünyası'nın Anlamı	10
İslâm Dünyası'nın Sınırları	15
İslâm Dünyası'nın Yeryüzü Şekilleri	19
İslâm Dünyası'nın İklimi ve Bitki Örtüsü	22
İslâm Dünyası'nın Doğal Zenginlikleri ve Ekonomik Durumu	27
Ziraat	27
Hayvancılık	34
Balıkçılık	38
Madenler	42
Enerji	46
Sanayi	50
II.ÜNİTE	
Asya Kıtasında İslâm	56
Asya Kıtasının Coğrafyası	57
Asya Kıtasındaki İslâm Ülkelerinden Örnekler	
Kazakistan	67
Pakistan	70
Endenozya	73
III.ÜNİTE	
Afrika Kıtasında İslâm	75
Afrika Kıtasının Coğrafyası	77
Afrika Kıtasındaki İslâm Ülkelerinden Örnekler	

³⁶⁹ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 165.

³⁷⁰ *Cuğrâfya el-'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2008-2009. [İslâm Dünyası'nın Coğrafyası, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2008-2009].

Sudan	84
Moritanya	88
Nijerya	92
IV.ÜNİTE	
Avrupa Kıtasında İslâm	96
Avrupa Kıtasının Coğrafyası	97
Avrupa Kıtasındaki İslâm Ülkelerinden Örnekler	103
V.ÜNİTE	
Amerika ve Avusturalya Kıtasında İslâm	109
Amerika Kıtasında İslâm	110
Avusturalya Kıtasında İslâm	111
İslâm Dünyasının Bağları	112
İslâm Dünyasının Karşılaştığı Problemler	114
İslâm Dünyasında Kalkınma	118
Suûdi Arabistan Krallığı'nın İslâm Dünyasında ki Rolü	119
Kaynaklar	127

2.3.1. İslâm Coğrafyası'nda Türkiye

Suûdi Arabistan eğitim müfredâtının ana arteli olan İslâmiyet'i³⁷¹, Suûdi Arabistan ders kitaplarının tamamının temel enerjisi olarak görmek mümkündür. Ortaokul ikinci sınıf tarih kitabında ise bu enerjinin yoğunlaştığı İslâm coğrafyası işlenmektedir.

İslâmın uluslararası ilişkiler tarihinin oluşmasında büyük etkisi olan "ümme" bilinci ve bu bilince paralel olarak ortaya çıkan cihad olgusu³⁷², bütün Suûdi Arabistan tarih müfredâtında kendisini göstermektedir. İlkokul müfredâtında işlendikten sonra ortaokul müfredâtında da müstakil bir kitapta işlenen İslâm ülkeleri ve dünyası, Suûdi Arabistan'ın "ümme" bilincine duyduğu hassasiyeti göstermektedir.

İlk ünite de İslâm âleminin sınırları ve içine aldığı ülkeler büyük bir haritada gösterilmektedir. Bu haritanın içinde Türkiye de mevcuttur. Bunun yanı sıra, Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan'ın adının geçtiği Türk devletlerinin gösterildiği tabloda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti zikredilmemektedir.

³⁷¹ Hâmid İbrâhîm el-Sellûm, "el-Ta'lim el-'Âm fî el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye", *el-Ta'lim el-'Âm fî Duvel Meclis el-Te'âvun el-Halîcî*, (el-işrâf ve el-tahrîr, Abdurrahman Hasan İbrahim-Abdurrahman Ahmed el-Ahmed), s. 319.

³⁷² Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İnsan Yayınları, 1985, s. 52.

Çanakkale ve Marmara Boğazı'nın da İslâm dünyasının önemli boğazlarından olduğu belirtilmektedir (Harita 13)³⁷³.

Anadolu havzasının, İslâm dünyasının sahip olduğu önemli yerlerden birisi olduğuna ilerleyen sayfalarda rastlıyoruz (Harita 14)³⁷⁴. Türkiye'nin ikliminin kıyılarda Akdeniz iklimi olduğu³⁷⁵, Akdeniz bitki örtüsünün Türkiye'nin hangi bölgelerinde bulunduğu (Harita 15)³⁷⁶, Türkiye'nin tarımda en önemli beş İslâm ülkesinden birisi olduğu (Harita 16)³⁷⁷ ve pamuk ve zeytin üretiminde ise Türkiye'nin en önemli İslâm ülkelerinden birisi olduğu işlenmektedir³⁷⁸.

Camız, inek, koyun ve keçi hayvancılığında ve özellikle de balıkçılıkta Türkiye'nin en önemli yedi İslâm ülkesi içinde olduğundan bahseden kitap³⁷⁹, madenleriyle zengin olan İslâm ülkeleri arasında en çok maden çeşidine sahip olan Türkiye'nin krom, bakır, magnezyum ve demir madenlerine sahip olduğunu ele almaktadır. (Harita 17)³⁸⁰.

Ayrıca, iş gücü ve güçlü sanayisi olan İslâm devletlerinin de başında geldiği söylenen Türkiye'nin, demir, çelik, dokuma ve yün sanayisinde İslâm ülkelerinin içinde çok önemli bir yere sahip olduğunu kitabın ilerleyen sayfalarında görülmektedir³⁸¹.

Suûdi Arabistan ortaokul ikinci sınıf coğrafya kitabının dördüncü ünitesinde ise Avrupa ülkelerinden bahsedilmekte ve İslâm dinînin bu kıtaya yayılmasında Osmanlı Türklerinin çok önemli rol oynadığı anlatılmaktadır.

Son ünite de İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve kültürel yozlaşma sorunlarına öğrencinin dikkati çekilerek bunun altında yatan nedenleri ayetlerle ve mantıkî delillerle sunulmaktadır.

³⁷³ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 15.

³⁷⁴ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 19.

³⁷⁵ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 22.

³⁷⁶ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 25.

³⁷⁷ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 29.

³⁷⁸ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 10-32.

³⁷⁹ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 34-41.

³⁸⁰ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 43.

³⁸¹ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 50-53.

Bu ünitenin sonunda, İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu bu sıkıntılara çareler sunulmaktadır. Bu çarelerden birisi Müslüman ülkelerin elele verip birlik oluşturmalarıdır. Bunu büyük bir harita ile ele alan kitap, bu haritada Türkiye'yi de zikretmiştir (Harita 18)³⁸².

Suûdi Arabistan'ın İslâmî ülkelerin bulunduğu coğrafyadaki yerine ve önemine değinen kitap, bu ülkeye en yakın stratejik boğazları harita üzerinde göstermektedir. Bunlar arasında İstanbul Boğazı da yer almaktadır. (Harita 19)³⁸³

Daha sonra günümüze kadar Suûdi Arabistan Krallığı'nın öncülük ettiği uluslararası kuruluşların ve organizmaların nasıl işlediğini öğrencilere aktararak, İslâm ülkelerinin bir bütün olduğunu ve bunun için devletlerin ve bireylerin bu bütünlüğün sağlanması ve korunması için çaba sarfetmesi gerektiği vurgulanmaktadır³⁸⁴.

Türkiye'nin coğrafi, ekonomik ve stratejik yapısını detaylı bir şekilde işleyen Suûdi Arabistan müfredâtına karşılık, Mısır müfredâtı Türkiye'nin coğrafyasını işlememektedir. Türkiye ilkökul müfredâtında da hiçbir Arap ülkesinin tarihî ya da coğrafi yapısı işlenmemektedir.

2.4. Değerlendirme

Suûdi Arabistan ortaokul tarih kitaplarında Türkler ve Türk tarihi ile ilgili konular ilk defa ortaokul ikinci sınıf kitabında, Abbâsî Devleti konusunda işlenmektedir. Harun Reşîd'in Türk asıllı eşinden dünyaya gelen Mu'tasım Billâh'ın diğer Arap kanı taşıyan kardeşlerine nazaran daha savaşkan bir yapıya sahip olduğuna değinen kitap, siyasette de çok zekî olduğunu vurgulamaktadır. İran unsuruna karşı Türk unsurunu siyasî ve askerî teşkilata getirmesi Abbâsî Devleti'nin daha da güçlenmesine ve ilk defa Bizanslılar'a karşı zaferler kazanmasına ve son dönemde kaybettiği itibârını geri kazanmasına neden olduğuna değinilmektedir.

Daha sonra Türkler için kurduğu Samarrâ kentinden gelmiş geçmiş en görkemli ve modern bir şehir olarak bahsedilmektedir. Zamanla devlet teşkilatında iyice yer edinen Türklerin artık diledikleri Abbâsî halifesini azledip dilediklerini başa getirir hâle gelen

³⁸² *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 112.

³⁸³ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 119.

³⁸⁴ *Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 100-123.

güçlü bir unsur olduklarının vurgulandığı kitapta hâlifelerin birden fazla oğlunun olması ve bunların hepsini velîaht tayin etmesi, zevk-i sefâyâ dalmaları, Türklerin sîyâsî organizasyonda aktif hale gelmeleri ve genişleyen toprakların yönetilmesinin güçlenmesi ile zayıflayan Abbâsî Devleti'ne bağlı bazı vilâyetlerin müstakil devletler haline dönüştüğünden bahsedilmektedir.

Abbâsî Devleti'nden kopan 13 devletin zikredildiği tabloda, Selçuklu Devleti, Eyyûbî Devleti, Tolunoğulları, İhşidîler ve Memlûk Devleti'ni de görmekteyiz. Bu tablodan ise sadece 3 bağımsız devlet ayrıntılı olarak işlenmiştir. Detaylı bir şekilde işlenen bu üç bağımsız devletin ikisinin Türk Devleti olmasının nedeni, Suûd müfredâtının önem verdiği "cihad" olgusunun bu devletlerin Haçlı seferlerinde ve Moğol istilâsında gösterdikleri kahramanlıklarında somutlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Bağımsızlıklarını ilân eden bu devletlerden sadece Endülüs Emevî Devleti ve Kuzey Afrika'daki Ubeydiyye Devleti'nin Abbâsî Devleti'nin İslâmî hilâfetine tanımadığından ama diğer bütün devletlerin bağımsızlıklarını ilân etseler dahi Abbâsî Devleti'ne halifelikte bağlı oldukları vurgulanmaktadır. Bunlar arasında yukarıda zikri geçen Türk devletlerinin hepsi yer almaktadır.

Bağımsız Türk devletleri olarak işlenen Eyyûbî ve Memlûk devletlerinin kurucularının ve hükümdarlarının ilme ve âlimlere çok önem verdiklerini, ele geçirdikleri topraklarda çok ciddî islâhatlar yaptıklarını, Moğol ve Haçlı seferlerini geri püskürten ilk Müslüman devletler olduklarını ve verdikleri bu muharebeler sayesinde İslâm âlemini büyük bir felâketten kurtardıklarını, bütün hükümdarların âdil, cesur, cihadçı, Abbâsî hilâfetine dinen bağlı ve oldukça dindar olduklarından bahsedilmektedir.

Haçlı seferlerinin işlendiği üniteye detaylı bir şekilde Salâh el-dîn Eyyûbî'den bahsedilmekte ve Haçlı seferlerine karşı gösterdiği üstün başarı ve zaferleri detaylı olarak işlenmektedir. Eyyûbîler'in bu kitapta da Kürt asıllı bir devlet olarak ele alınması, bu devletin kurucularının Kürt kökenli olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu iki üniteyi özetlemek gerekirse, Eyyûbîler sayesinde Haçlı sömürüsünün bertaraf edildiğini, Memlûklar sayesinde ise Moğol istilâsından kutsal toprakların kurtulduğu defalarca işlenerek, bu iki devletin başarısının İslâm âlemi için ne kadar büyük ve önemli olduğuna değinilmektedir. Türklerle ilgili hiçbir negatif söyleme

rastlamadığımız gibi, Abbâsî Devleti ile birlikte ortaya çıkan Türklerin, cesur ve dindar olduklarından sık sık bahsedildiğini görmekteyiz.

Bunun yanı sıra, bu kitabın son ünitesi olan İslâm medeniyeti konusunda, Emevî ve Abbâsî devletlerinin İslâm medeniyetine olan katkılarından detaylı bir şekilde bahsedilirken, hiçbir Türk devletinin İslâm medeniyetine olan katkıları ya da getirdikleri yeniliklerden ve geriye bıraktıkları devâsâ eserlerinden bahsedilmemektedir.

İslâm birlik ve beraberliğini her fırsatta öğrencinin bilgisine sunan Suûdî Arabistan eğitim müfredâtı, coğrafya dersinde de aynı amaca hizmet etmiştir. İslâm Dünyasının Coğrafyası kitabına baktığımızda Türkiye'nin diğer İslâm ülkeleri arasında müstakil bir şekilde işlendiğini ve maden, hayvancılık ve sanayi de en önemli İslâm ülkelerinden birisi olduğu vurgulanmaktadır.

Ortaokul üçüncü sınıf tarih kitabının birinci ünitesinin tamamı Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna, önde gelen sultanlarına ve zayıflama dönemine ayrılmıştır. Suûd Devleti kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu Arap yarımadasının siyasî, ekonomik ve sosyal durumu işlenmiş ve bu işlenirken Osmanlılar hakkında oldukça övgüyle bahsedilmiştir.

Avrupa ve Asya'da Müslümanların tek hâmisi ve koruyucusu olarak zikredilen Osmanlılar hakkında çok kapsamlı bilgi verilmektedir. Osmanlının Müslüman topraklarını Avrupa istilâsından kurtardığından ve dört asır boyunca Müslümanların halifesi olduğundan bahsedilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecine girmesindeki en büyük rolün, yönetime sirâyet eden yolsuzlukların, Dinî sâpmaların yaygınlaşmasının ve en önemlisi de Avrupa ülkelerine verilen ekonomik imtiyazların olduğu vurgulanmaktadır.

Bu noktaya kadar Osmanlı ya da Türkler aleyhinde tek olumsuz eleştiri, Atatürk'ün hilâfeti yıkması ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme politikası üstünde yoğunlaşmaktadır. Bu haksız eleştirinin, tezimizin ana temasını teşkil eden Türklük ya da Türklerin genel imajına karşı yapılmaması ve nevine münhasır olarak işlenmesi, Türk imajı hususunda genel bir değerlendirme ve sonuca ulaşmada büyük bir detay ve kalıcı bir etki teşkil etmemektedir.

Daha sonraki bölümlerde Osmanlı-Suûd çatışmasının temelinde yatan şeyin Osmanlı'nın bünyesine sirayet eden bidat ve hurafelerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Diğer yandan, birtakım aşîret ve kabîlelerin Osmanlı'yı Suûd ailesine karşı kışkırttığı vurgulanmış ve Osmanlı Devleti'ne ya da Türklere karşı direkt bir tavır ya da başkaldırının söz konusu olmadığına altı çizilmek istenmiştir.

Abdolvahhâb'ın ıslâhat çağrısının ise, tamamıyla bölgedeki dînî yozlaşmadan kaynaklandığı ve bu duruma müdâhale etmeyi tamamıyla dînî bir görev olarak gördüğü için başlattığı vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, Vahhabîliğin temelinde yatan, Arabizm ya da ırkçılık değil, aksine tamamıyla dînî ve ideolojik bir kaygıdır. Zirâ, Osmanlı'nın hilâfeti ilk başlarda hiçbir şekilde yadırganmamış, aksine, İslâmiyet'in çatısı altında toplanan bütün unsurların birlik ve bütünlüğünü sağladığı için övgü ile anılmış ve her zaman Suûd ailesi tarafından desteklenmiştir.

Muhammed bin Suûd'un bu görevin askerî yönünü üstlendiğini ve Suûd devleti kurma yolunda yapılan savaşların büyük bir kısmının Osmanlı-Suûd savaşlarından ziyâde, kabîle savaşları olduğunun altı defalarca çizilmektedir.

Bu kanıya ise, Mehmed Ali Paşa'nın Mısırlı olduğunun sürekli vurgulandığı kitapta, Suûd Devleti ile girdiği savaşlara her ne kadar Osmanlı Devleti'nin çağrısı ile girse de, bunu kabul etmekteki asıl hedefinin Osmanlı'yı devirerek bölgenin tek hâkimi olmak istediğinin vurgulanmasından yola çıkılarak ulaşılmaktadır.

Diğer yandan, İbn-i Reşîd ve Şerif Hüseyin'in, Suûd Devleti ile girdikleri kabîle savaşlarında Osmanlı'dan yardım aldıkları ama bunu yine kendi menfaatleri için yaptıkları öğrencilere aktarılırken, Osmanlı ya da Türkler hakkında hiçbir olumsuz ifade kullanılmamaktadır. Aksine, Suûd Devleti'nin kurucusu olan Suûd'un oğlu Faysal'ın, Osmanlı'nın hâkimiyetini ismen tanıdığı bilgisinin konuya eklenmesi ile Suûd-Osmanlı düşmanlığının mevcut olmadığına altı önemle çizilmektedir.

Suûdi Arabistan Krallık tarihini özetlemek gerekirse, Osmanlı'yı her zaman son hilâfet devleti olarak tanıdıkları, Osmanlı ile girişilen bu kopma hareketinin temelinde din faktörünün yattığı ve asla ırkçılık üzerine kurulu bir savaş olmadığı neticesine varılmaktadır. Böylelikle, Türkler ve Türk imajının Suûdi Arabistan tarihindeki yerinin

oldukça müsbet olduğu ve ırkçılık ve kavmiyetçilikten uzak bir Suûd-Türk ilişkisinin kitaplara hâkim olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.5. Tablolar

I. Tablo

Ortaokul kitaplarında Türklerle ilgili kullanılan kelimeler ve kitaplarda geçen tekrar sayısı ile kullanılan ifadeler

Kelime	Tekrar sayısı	İfadeler	Sınıf	Ders
Türkler	2	Siyasette başarılı ve yeteneklidirler.	Orta 2	Tarih
Türkler	1	Abbâsî Devletine kaybetmiş olduğu heybetini geri iade ettiler.	Orta 2	Tarih
Salâh el-dîn	1	Haçlılara karşı cihad etti.	Orta 2	Tarih
Esed el-dîn Şirkuh	1	Haçlılara karşı cihad etti.	Orta 2	Tarih
İmâd el-dîn Zengi	1	Cesur, mücahit ve Haçlılara karşı büyük zaferler elde etti.	Orta 2	Tarih
Nûr el-dîn Mahmud	1	Müslümanları bir araya getirerek haçlılara karşı zaferler elde etti.	Orta 2	Tarih
Salâh el-dîn	1	Hafız, dindar, cesur, adaletli, bağışlayıcı ve örnek bir insandır.	Orta 2	Tarih
Salâh el-dîn	2	Eğitime önem verdi. Kudüs'ü ve Mısır'ı Haçlılara karşı korudu.	Orta 2	Tarih
Memlûklar	1	Mücahitdirler.	Orta 2	Tarih
Memlûklar	1	Haçlılara karşı cesurca savaştlar.	Orta 2	Tarih
Şeceretu'd-Dur	1	Haçlılara karşı Müslümanların birliğini sağladı.	Orta 2	Tarih
Şeceretu'd-Dur	1	Zekidir.	Orta 2	Tarih
Baybars	1	Haçlılara ve Moğollara karşı ciddi zaferler elde etti.	Orta 2	Tarih
Baybars	5	Ciddi ıslâhatlar yaptı ve ele geçirdiği yerleri geliştirdi.	Orta 2	Tarih
Baybars	1	İlme ve bilime çok önem verdi.	Orta 2	Tarih
Kalâvûn	1	Haçlılara ve Moğollara karşı ciddî zaferler elde etti.	Orta 2	Tarih
Kalâvûn	1	Ciddi ıslâhatlar yaptı ve ele geçirdiği yerleri geliştirdi.	Orta 2	Tarih
Berkuk	1	İslâm düşmanlarına karşı cihad etti ve önemli ıslâhatlar yaptı.	Orta 2	Tarih
Barsay	1	İslâm düşmanlarına karşı cihad etti ve önemli ıslâhatlar yaptı.	Orta 2	Tarih
Memlûklar	1	Alimlere önem verdiler ve ilimi ve bilimi desteklediler	Orta 2	Tarih
Memlûklar	1	Medeniyet ve kuvvet sahibidirler.	Orta 2	Tarih
Kotuz	1	İslâm alemi korkusuzca Moğol istilasından kurtardı.	Orta 2	Tarih
Alâ el-dîn Selcûkî	1	Haçlılara karşı cihad etti.	Orta 3	Tarih
Ertuğrul bin Süleyman	1	Haçlılara karşı cihad etti.	Orta 3	Tarih
Ertuğrul bin Süleyman	1	Haçlılara karşı aralıksız mücadele verdiği için Gazi lakabını aldı.	Orta 3	Tarih
Osman bin Ertuğrul	1	Bizanslılara karşı oldukça hırslı ve gayretli idi.	Orta 3	Tarih
Orhan bin Osman	1	Bursa'ya İslâmiyeti getirdi.	Orta 3	Tarih
Orhan bin Osman	1	Bizanslılara karşı 2 asır boyunca ciddi zaferler sağladı.	Orta 3	Tarih
I. Murad	1	Şehit olduğunda,arkasında dönemin en büyük İslâm devletini bıraktı.	Orta 3	Tarih
I. Bayezid	1	Cengaverliğinden ötürü Yıldırım lakabını aldı.	Orta 3	Tarih
I. Bayezid	1	Bizanslılara karşı cihad etti ve ciddi zaferler elde etti.	Orta 3	Tarih
I. Bayezid	1	Bizanslılara esir düştü ve esarete vefat etti.	Orta 3	Tarih

II. Mehmed	1	Yüksek zekasıyla Kostantiniyye'yi fethetti ve Fatih lakabını aldı.	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	1	Sırp diyarına İslâmiyeti ilk defa getiren sultandır.	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	1	Hz.Muhammed'in hadisle övdüğü şanı ve makamı kazandı.	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	1	8 asırdır kimsenin fethedemediği Kostantiniyye'yi fethetmeyi başardı.	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	1	Büyük Osmanlı İslâm İmparatorluğunu kurdu.	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	1	Hıristiyanlara iyi ve adaletli davrandı.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	1	4 asır boyunca Müslümanları koruyan tek İslâm devleti idi.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	1	İslâm diyarının en büyük İslâm Devleti idi. İslâm Devletlerinin en büyük düşmanı Doğu Roma İmparatorluğunu yıktı.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	1	Mukaddes toprakları koruyarak himayesi altına aldı.	Orta 3	Tarih
Sultan Süleyman	1	En güçlü Osmanlı sultanıdır.	Orta 3	Tarih
Sultan Süleyman	1	Devletini en güçlü noktaya taşıdı ve Muhteşem lakabını aldı.	Orta 3	Tarih
Sultan Süleyman	1	Devletin kanunlarını düzenledi ve Kânûnî lakabını aldı.	Orta 3	Tarih
Sultan Süleyman	1	Mağrib bölgesini işgalcilerden kurtardı.	Orta 3	Tarih
Hayrettin Barbaros	1	Meşhur bir Müslüman denizcidir.	Orta 3	Tarih
Oruç Reis	1	Meşhur bir Müslüman denizcidir.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	1	Hicaz bölgesine aşırı önem verdi.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	1	İslâm'ın Halifesidir.	Orta 3	Tarih
II. Abdülhamid	1	İslâm ve Arap dayanışmasına önem verdi.	Orta 3	Tarih
Osmanlı Devleti	2	Eşrafların ve halkın kıskırtmasına kanarak Suûd Devletine karşı cephe aldı.	Orta 3	Tarih
Mehmet Ali Paşa	1	Osmanlı Devletini yıkarak bölgede kendi devletini kurmak istedi.	Orta 3	Tarih
Mehmet Ali Paşa	1	Suûd Devletini ve eşrafların gücünü kırarak bölgeye hakim olmak istedi.	Orta 3	Tarih
İbrahim Paşa	1	Anlaşmaya ihanet etti ve Dir'iyye'yi ateşe vererek taş üstüne taş bırakmadı.	Orta 3	Tarih
İttihad ve Terakkî Cemiyeti	1	İrkçılık yaparak toplumdaki yabancı unsurları Türkleştirmeye çalıştı.	Orta 3	Tarih
İttihad ve Terakkî Cemiyeti	1	İslâm hilafetine ve İslâm kardeşliğine karşıdır.	Orta 3	Tarih
İttihad ve Terakkî Cemiyeti	1	İslâm'ın halifesi olan Osmanlı Devletini yıktı.	Orta 3	Tarih
Atatürk	1	İslâm Hilâfetini yıktı.	Orta 3	Tarih
Atatürk	1	Türkiye'yi İslâmiyet'ten tamamıyla uzaklaştırdı.	Orta 3	Tarih
Atatürk	1	Türkiye'yi laik bir ülke yaparak Arap ülkelerinden kopardı.	Orta 3	Tarih

II. Tablo

Ortaokul kitaplarında Türklerle ilgili kullanılan kelimeler ve tekrarı

Kelime	Tekrar Sayısı	Sınıf	Ders
Mu'tasım Billah'ın Türk annesi	1	Orta 2	Tarih
Türkler	8	Orta 2	Tarih
Selçuklular	3	Orta 2	Tarih
Eyyübî Devleti	12	Orta 2	Tarih
Zengîler	1	Orta 2	Tarih
Salâh el-dîn	33	Orta 2	Tarih
Îmâd el-dîn Zengi	3	Orta 2	Tarih
Şadi Necm el-dîn Eyyûb	5	Orta 2	Tarih
Nûr el-dîn Mahmud	4	Orta 2	Tarih
Esed el-dîn Şirkuh	1	Orta 2	Tarih
Sultan Kamil el-Eyyübî	1	Orta 2	Tarih
Nûriyye Devleti	3	Orta 2	Tarih
Turan Şah	3	Orta 2	Tarih
Memlûklar	29	Orta 2	Tarih
Şeceretu'd-Dur	5	Orta 2	Tarih
İzz el-dîn Aybek	1	Orta 2	Tarih
Osmanlı	1	Orta 2	Tarih
Baybars	4	Orta 2	Tarih
Kalâvûn	2	Orta 2	Tarih
Berkuk	1	Orta 2	Tarih
Baybars	1	Orta 2	Tarih
I. Selim	2	Orta 2	Tarih
Sultan Tomanbey	1	Orta 2	Tarih
Türkiye	16	Orta 2	Coğrafya
Azarbaycan	1	Orta 2	Coğrafya
Kazakistan	1	Orta 2	Coğrafya
Özbekistan	1	Orta 2	Coğrafya
Türkmenistan	1	Orta 2	Coğrafya
Kırgızistan	1	Orta 2	Coğrafya
Marmara Boğazı	2	Orta 2	Coğrafya
Çanakkale	2	Orta 2	Coğrafya
Anadolu	4	Orta 2	Coğrafya
Ankara	1	Orta 2	Coğrafya
İstanbul	1	Orta 2	Coğrafya
Kayı boyu	1	Orta 3	Tarih

Oğuz	1	Orta 3	Tarih
Süleyman Şah	2	Orta 3	Tarih
Ertuğrul bin Süleyman	2	Orta 3	Tarih
Alâ el-dîn Selcûkî	1	Orta 3	Tarih
Ertuğrul Gazi	1	Orta 3	Tarih
Osman bin Ertuğrul	7	Orta 3	Tarih
Orhan bin Osman	3	Orta 3	Tarih
Yeniçeriler	5	Orta 3	Tarih
I. Murad	2	Orta 3	Tarih
I. Bayezid	2	Orta 3	Tarih
II. Mehmed	9	Orta 3	Tarih
II. Bayezid	1	Orta 3	Tarih
I. Selim	8	Orta 3	Tarih
Kanunî Sultan Süleyman	10	Orta 3	Tarih
Osmanlılar	80	Orta 3	Tarih
Memlûklar	8	Orta 3	Tarih
Eyyübîler	1	Orta 3	Tarih
Tuman Bey	3	Orta 3	Tarih
Sinan Paşa	1	Orta 3	Tarih
Hayrettin Barbaros	5	Orta 3	Tarih
Oruç Reis	2	Orta 3	Tarih
İttihad ve Terakkî Cemiyeti	4	Orta 3	Tarih
Atatürk	3	Orta 3	Tarih
Türkçülük	3	Orta 3	Tarih
Mehmet Ali Paşa	18	Orta 3	Tarih
Tosun Paşa	13	Orta 3	Tarih
İbrahim Paşa	18	Orta 3	Tarih
Horşid Paşa	3	Orta 3	Tarih
İstanbul	3	Orta 3	Tarih

III. Tablo

Ortaokul kitaplarında Türklerin zikredildiği sayfaların toplamı

Kitap Adı	Kitabın Toplam Sayfa Sayısı	İlgili Sayfaların Sayısı	Türklerin Zikredildiği Sayfaların Sayısı
İslâm Tarihi	141	54*	29
İslâm Dünyasının Coğrafyası	127	65**	28
Suûdi Arabistan Krallığı'nın Tarihi	135	77***	50
Toplam	315	196	107

* Bu kitapta 1. sayfadan 12. sayfaya kadar önsöz ve mukaddime yer almaktadır. 12. sayfadan 63. sayfaya kadar Emevî ve Abbâsî Devletlerinin kuruluşu ve önde gelen hükümdarları işlenmektedir. 63. sayfadan 117. sayfaya kadar Mu'tasım Billah dönemi, Abbâsî Devleti'nden kopan devletler, Haçlı seferleri ve Moğol istilaları işlenmektedir. 117. sayfadan 141. sayfaya kadar ise İslâmiyet'in Medeniyeti ve getirdiği yenilikler işlenmektedir.

** Bu kitapta 1. sayfadan 10. sayfaya kadar önsöz ve mukaddime yer almaktadır. 10. sayfadan 75. sayfaya kadar İslâm Dünyasının sınırları, coğrafyası ve Asya kıtasındaki en önemli Müslüman devletler işlenmektedir. 75. sayfadan 127. sayfaya kadar ise Afrika, Avrupa ve Amerika kıtasındaki en önemli Müslüman devletler ve Müslüman nüfus işlenmekte ve son bölümde İslâm Ülkelerinin siyasî ve ekonomik problemleri ele alınmaktadır.

*** Bu kitapta 1. sayfadan 9. sayfaya kadar önsöz ve mukaddime yer almaktadır. 9. sayfadan 86. sayfaya kadar Osmanlı Devleti ve Suûd Devleti'nin kuruluş aşamaları işlenmektedir. 86. sayfadan 135. sayfaya kadar ise Suûdi Arabistan Krallığı kurulduktan sonraki krallar, kalkınma tarihi ve Suûdi Arabistan'ın dış politikası işlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

Türkler ve Türk tarihi ile ilgili konular, Suûdi Arabistan lise müfredâtında, birinci sınıf “Peygamber Tarihi, Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslâmiyet’in Yayılışı” dersinde, ikinci sınıf “Müslümanların Medenî ve Siyasî Tarihi” dersinde ve lise ikinci sınıf “Edebiyat” dersinde ele alınmaktadır. Bu nedenle bu bölümde, birinci sınıftan başlayarak Suûdi Arabistan lise müfredâtında yer alan Türklere ilişkin konuları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Türk imajını, Türkiye ve Mısır ortaokul ders müfredâtı ile karşılaştıracamız. Ardından bu bilgiler hakkındaki yorumlarımızı ve değerlendirme yaptığımız tablolarımızı sunacağız.

3.1. BİRİNCİ SINIF “PEYGAMBERLER TÂRİHİ, HZ. MUHAMMED’İN HAYATI VE İSLÂMİYET’İN YAYILIŞI” DERS KİTABI³⁸⁵:

İçindekiler:

KONU	SAYFA
I.ÜNİTE - PEYGAMBERLER TARİHİ	
I.BÖLÜM- İnsanlığın Gelişimi (Hz. Adem)	8
II.BÖLÜM- Peygamberlik ve İnsanların Peygambere Olan İhtiyacı	14
III.BÖLÜM - Hz. Nuh	18
Hz. İbrahim	22
Hz. Musa	26
Hz. İsa	32
II. ÜNİTE – HZ. MUHAMMED’İN HAYATI	
İslâmiyetten Önce Peygamberin Hayatı	46

³⁸⁵ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta’lîm, el-Memleke el-‘Arabiyye el-Su‘ûdiyye, Riyad 2007-2008. [Peygamberler Tarihi, Hz. Muhammed’in hayatı ve İslâmiyet’in yayılışı, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2007-2008].

İslâmiyetin İnişi	53
Cihad ve Savaşlar	64
Peygamberin Özellikleri ve Kişiliği	76
III.ÜNİTE- İSLÂMİYET'İN YAYILIŞI	
Dört Büyük Halife Devrinde İslâmiyet'in Yayılışı	90
Emevî Devrinde İslâmiyet'in Yayılışı	105
Abbâsî Devrinde İslâmiyet'in Yayılışı	117
Osmanlı Devrinde İslâmiyet'in Yayılışı	128
Tebliğciler ve Tüccârlar Vasıtasıyla İslâmın Yayıldığı Bazı Ülkeler	139

3.1.1. Tolûnoğulları, Selçuklular ve Gazneliler

Haçlı seferlerini ve Moğol istilasını bertaraf eden ve İslâmiyet'in yayılmasında büyük katkıları olan ırklar arasında en hatırı sayılır mevkiye sahip olan Türkler, Suûd müfredâtının vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. İlkokul ve ortaokulda işlenen Zengîler, Eyyûbîler, Memlûklar ve Osmanlıların yanı sıra, Suûd lise müfredâtında Tolûnoğulları, Gazneliler ve Selçuklular da ilk defa lise sınıflarında karşımıza çıkan Türk devletleridir. Bu devletler sırası ile şöyle kaleme alınmıştır:

Abbâsî Devleti'nden Ayrılan Devletlerin Fetihleri

Mu'tasım Billâh döneminden sonra, Abbâsî Devleti zayıflamaya başladığı için Rum İmparatorluğu'na karşı savaşamaz hale geldi. Bu savaşların mesûliyeti Abbâsî Devleti'nden ayrılan küçük devletlere ve sultanlarına yüklendi.

1. **Tûlûniyye Devleti [Tolûnoğulları]:** Abbâsî Halifesi Mu'temid, Şam bölgesini Ahmed bin Tulûn'a verdi. O da, Rûm imparatoru Basil'i yenince, Basil barış istese de Ahmed bin Tolûn bu barışı reddetti.

2. **Selcûkiyye Devleti [Selçuklular]:** Bizanslılar Abbâsîlerin zayıflamasını fırsat bilerek Küçük Asya'yı ele geçirdiler. Bizanslılar hem sayı bakımından hem de silah bakımından çok kuvvetli ve üstün konumdaydılar. Onların bu üstünlüğünü bilen Müslümanların lideri Alp Arslan, savaşın kaçınılmaz olduğuna kanaât getirdi.

İmâmlar hutbelerinde bütün Müslümanları cihada çağırсын diye, Bizanslılarla yapacağı savaşın Cuma günü olmasını özellikle seçen Alp Arslan, ayrıca askerlerine bu savaşın ve cihadın Müslümanlar açısından büyük öneminden bahsetmeyi de ihmâl etmedi.

İki taraf arasında 463 [1071] yılında meşhûr Malazgirt Savaşı vukû buldu. Müslümanlar bu savaşta gâlip gelerek Bizanslıları yendiler ve İmparator Romanos'u esir aldılar. Alp Arslan ancak büyük bir fidye karşılığında Romanos'u serbest bıraktı.

Bu savaşın kazanılması, Müslümanların moralini düzelterek Küçük Asya'da kaybettikleri topraklarını geri almalarını sağladı. Kostantiniyye sınırlarına dayanan Müslümanlar, Avrupa'yı tehdit etmeye başladılar.

3. **Gazneviyye Devleti [Gazneliler]:** Gazneliler döneminde İslâm fetihleri Hindistan'da en geniş alana yayıldı. Sicistan ve Mâverâunnehr bölgesinin hemen hemen tamamını kapsayan bu İslâm fetihleri, Gazne Devleti'nin kurucusu Sebük Tigin ile başladı. Mahmud Gaznevî'nin de devam ettirdiği bu fetihler sayesinde, İslâmiyet bu bölgede yayılabildi.

Bu ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir³⁸⁶.

1. Malazgirt Savaşı hakkında bildiklerinizi yazınız?
2. Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanmasındaki en büyük etken nedir?
3. "Alp Arslan'ın toplu halde dua edilmesi için Cuma namazını seçmesinin nedeni, bu hutbelerde bütün imâmların Müslümanları cihada çağrıda bulunmasından dolayıdır."
Yukarıdaki cümleyi göz önünde bulundurarak, Allah'ın hangi duaları kabul ettiğini, kimlere yardım ettiğini ve duaların kabul olması için gereken şartları yazınız? Bu yazdıklarınıza Kur'ân'dan ve Hadislerden deliller ile destekleyiniz?
4. Gazneli Mahmud Hindistan'da İslâmiyet'i nasıl yaymıştır?

Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz üzere, Suûdi Arabistan müfredâtının temel taşı olan İslâmiyet, bu bölümde de işlenmektedir. Abbasî Devleti'nin hamiliğini yapan³⁸⁷ ve her ne kadar bağımsızlığını elde etse de ona hilafet hususunda biat eden Türk devletleri arasında Mısır'da kurulan ilk Türk devleti olan Tolûnoğlu Devleti³⁸⁸ zikredilmektedir.

Abbasî Devleti'ni şii Büveyhoğulları'na karşı koruyan Gazneliler³⁸⁹ de bu kitapta oldukça övülmüştür. Halife tarafından *sultan* ünvanı verilen Gazneli Mahmud³⁹⁰, şüphesiz bu ünvanı almakla, kendisinden sonra gelen Selçukluların ve Osmanlıların İslâm dünyasının koruyuculuğu politikasının da temelini atmış olmuştur³⁹¹.

Türklerin tarih boyunca kurduğu en önemli devletlerden birisi olan Selçuklu Devleti³⁹², 1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi ile³⁹³ Abbâsî nüfûzunda bir statü

³⁸⁶ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 119-127.

³⁸⁷ Ebülfez Elçibey, *Tolûnoğulları Devleti*, haz. Selçuk Alkın, Ötüken, İstanbul 1997, s. 81; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDVY, Ankara, 2002, s. 76.

³⁸⁸ Sir Hamilton A.R.Gibb, *Dirâsat fî Târîh el-İslâmî*, Yûsuf İbiş, Beyrut 1996, s. 17.

³⁸⁹ B. Spuler, "Ghaznawids", *EF*, II, (1965), s. 1050.

³⁹⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1-5.

³⁹¹ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İSAR, İstanbul 1999, s. 81.

³⁹² Mehmed Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1963, s. 168; R. E. Darley-Doran, "Saljukids", *EF*, VIII, s. 937.

değişikliği meydana getirmiştir³⁹⁴. Abbâsî halîfesi tarafından *Melik el-Meşrik ve el-Mağrib* (Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı) lâkabını alan Selçuklular³⁹⁵, Abbâsîler'in en büyük askerî gücü³⁹⁶ olması hasebiyle bu kitapta zikri geçerek övülen Türk devletleri arasında yer almaktadır.

Suûdi Arabistan ilkokul ve ortaokul müfredâtında detaylı bir şekilde işlenen Abbâsî ve Emevî devletlerinin siyasî tarihi, Mısır müfredâtında sadece kültür ve medeniyetleri ele alınarak lise son sınıf tarih kitabında işlenmektedir³⁹⁷. Bu medeniyet işlenirken Nizâmü'l-Mülk'ün inşâ ettirdiği ve İslâm âleminin en büyük okulları olan Nizâmiye Medreseleri'nden de söz edilmektedir³⁹⁸.

Suûdi Arabistan lise müfredâtında, ilk Türk-Arap karşılaşması olarak Abbâsî halifesi Mu'tasım Billâh dönemi gösterilirken, Türkiye lise müfredâtında, ilk defa Türk-Arap karşılaşmasının Muaviye'nin Horasan'ı fethetmesi ile başladığına değinilmektedir. Abbâsî ve Emevî Devletleri de ilk İslâm devletleri adı altında işlenmektedir³⁹⁹.

Suûd lise müfredâtında, Tulûnoğullarına, Selçuklulara, Gaznelilere ilk defa lise müfredâtında rastlıyoruz. Mısır lise müfredâtında ise bu devletler işlenmemektedir. Ayrıca Eyyûbîler'in kimler olduğundan bahsedilmediği gibi⁴⁰⁰, Salâh el-dîn'in Mısır'ı

³⁹³ R. Hillenbrand, "Saldjûkids", *El²*, VIII, (1995), s. 940.

³⁹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998⁷, s. 54-55.

³⁹⁵ el-Bundârî, *Zubtetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-'Usra, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe terc. Kımâmeddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943; Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklular", *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İSAR, İstanbul 1999, s. 92.

³⁹⁶ Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, s. 53; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayın, Ankara 2005, s. 1-15; B. Zahoder, "Dendanekân", çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XVIII/72 (Ankara 1954), s. 581-587.

³⁹⁷ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 31-54.

³⁹⁸ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 31.

³⁹⁹ *Ortaöğretim Tarih IX*, MEB, s. 120-131.

⁴⁰⁰ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 60-71.

1169 yılında ele geçirdiğinden ve Eyyûbî Devleti'nin merkezi yaptığından da hiç bahsedilmemiştir⁴⁰¹.

Suûdi Arabistan'ın ilkokul, ortaokul ve lise tarih kitaplarında okutulan Haçlı seferleri, Mısır okul kitaplarında sadece lisede okutulmaktadır. Türkiye lise tarih kitaplarında ise sadece lise birinci sınıfta detaylı bir şekilde işlenmektedir⁴⁰².

Suûd ve Mısır müfredâtında, Zengîlerin, Eyyûbîlerin bu Haçlı seferlerini ve Moğol istilâsını geri püskürttükleri benzer üslûp ve detaylı bilgi ile ele alınmaktadır⁴⁰³. Her ne kadar bu, Suûdi Arabistan ilkokul, ortaokul ve lise müfredâtında çok daha detaylı bir şekilde işlense de⁴⁰⁴ Mısır müfredâtında sadece lise kitaplarında işlenmektedir⁴⁰⁵.

Memlûkların Haçlı seferlerini geri püskürtmesinden bahseden Mısır tarih kitabı, bir anda 1291 yılından, 1798 yılına geçerek, altı asır süren Memlûk ve Osmanlı dönemini göz ardı edip bir anda Fransız istilâsından bahsetmektedir⁴⁰⁶. Atlama metodu ile tarihi kötüye kullanmasının yanı sıra; Fransız devrinde ulaşılan refâhın, Memlûk beylerinin saraylarda halktan uzak bir şekilde yaşadıklarından dolayı ulaşılamadığının altı çizilmektedir⁴⁰⁷.

Memlûkların ilk dönemlerinde imâr, sanat, ziraat ve eğitimin gelişmesine rağmen son dönemlerinde vergilerin aşırı derecede yüksek olmasından ötürü ticaretin ve ekonominin gerilediği, bazı sultanların halka karşı zalim davrandığı doğrudur. Ayrıca bütün sultanlar gibi, Memlûklar da saraylarda yaşamışlardır. Ama bu sultanların halkın

⁴⁰¹ Önder Kaya, *Salâh el-dîn Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 29.

⁴⁰² *Ortaöğretim Tarih IX*, MEB, s. 71-79.

⁴⁰³ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 57-71.

⁴⁰⁴ *Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Saf el-Hâmis el-İbtidâi, s. 76-89; *el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, s. 92-114; *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 128-141; *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 113-147.

⁴⁰⁵ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 57-71.

⁴⁰⁶ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 74.

⁴⁰⁷ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

durumunu öğrenmek için istihbarâtçıları ve çok sayıda memurları vardı. Gerekirse kıyafet değiştirip halkın arasında dolaşırlardı⁴⁰⁸.

Türkiye müfredâtında ise Memlûklar ancak lise 2. sınıf tarih kitabında sadece 3 satırda işlenmektedir⁴⁰⁹. Bu üç ülkenin Memlûk konusuna detay ve bilgi açısından yaklaşımı mukayese edildiğinde, Suûd okul kitaplarında Memlûklar hakkında daha çok bilgi ve detaya rastlanılmaktadır.

Mısır kitaplarında, asırlar boyunca ülkeye hâkim olan Memlûk ve Osmanlılar hakkında tek bir olumlu ve detaylı bilgiye rastlanılmadığı gibi, sadece üç yıl Mısır'da kalan Hıristiyan Fransız istilâsı hakkında 16 sayfa bahsedilmektedir⁴¹⁰. Bu istilânın ülkelerine getirdiği ekonomik kalkınma, kültürel, ilmî ve siyâsî medeniyetlerinden de oldukça detaylı bir şekilde ve övgü ile bahsedilmektedir⁴¹¹.

Mısır tarih kitabında daha sonra, Fransızların ülkeyi terk etmesi ile Osmanlının bölgeye gönderdiği Mehmed Ali Paşa ile Memlûk çekişmesinin baş gösterdiğinden bahsedilmektedir. Mehmed Ali Paşa'nın âdeta kendilerini Memlûklardan kurtardığı imajının çizildiği kitapta, bunun hangi strateji ve planla yapıldığı da detaylı bir şekilde işlenmektedirler.

Mehmed Ali Paşa'nın, onları kırsal alandan Kahire'ye çekerek önce onların silah bırakmasını sağladığına değinilmektedir. Daha sonra, Osmanlı'nın Vahhabî ayaklanmasını bastırması için Mehmed Ali Paşa'yı Hicaz'a çağırması üzerine, hazırladığı yola çıkma merâsimine bütün Memlûkları da davet etmiş ve bu davet sonunda hepsini kılıçtan geçirerek toplu katliâm yaptığı işlenmiştir. Bu toplu katliâm sayesinde ancak Memlûk istilâsından kurturduklarının altı çizilmektedir⁴¹².

⁴⁰⁸ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri*, İSAR, İstanbul 2009, s. 26, 212, 341.

⁴⁰⁹ *Ortaöğretim Tarih Kitabı X*, MEB, s. 5.

⁴¹⁰ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 74-90.

⁴¹¹ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 83-87.

⁴¹² *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 96-97.

Mehmed Ali Paşa'nın Memlûklar ya da Osmanlılar gibi olmadığına değinen kitap, Osmanlı ordusuna katılmadan önce Yunanistan'ın şehirlerinden birisi olan Kavala şehrinde büyüdüğünü ve Avrupaî bir eğitim aldığı için Memlûk ve Osmanlı Sultanlarından çok daha farklı bir şekilde ülkeyi yönettiğinden ve kalkındırdığından sayfalarca övgü ile bahsedilmektedir⁴¹³.

Yunan ve Helen kültürünün ve dininin Mısır kültürüne olan muazzam etkisinden oldukça geniş bir şekilde bahseden Mısırlıların⁴¹⁴, Yunanistan kökenli Mehmed Ali Paşa'dan övgü ile bahsetmeleri oldukça doğal bir yaklaşımdır.

Diğer yandan, Suûdi Arabistan müfredâtının ana hatlarını oluşturan ümmet bilinci ya da İslâmiyet olgusu Mısır müfredâtında kısaca işlenmektedir. Firavunlar tarihi ise, ilkokuldan lise sona kadar her yıl işlenmektedir.

3.1.2. Osmanlı Devleti'nin Fetihleri

Suûdi Arabistan lise 1 tarih kitabında işlenen İslâmiyet'in yayılışında oldukça önemli mevkiye sahip olan Müslüman Türklerin kurdukları İslâm devletlerinin son durağı Osmanlı Devleti'dir. 1243 yılında Köseadağ Savaşı'ndan sonra⁴¹⁵ Türk birliği bozularak beylikler kendi aralarında savaflara giriştiler. Osmanlı beyliği bu mücadeleye karışmadan mücadele yönünü Bizans'a çevirdi⁴¹⁶.

Daha önceki bölümlerde de detaylı bir şekilde işlenen Osmanlı fetihleri bu bölümde şöyle işlenmektedir:

Osmanlı Dönemindeki Fetihler

Osmanlılar İslâmî fetihlere çok önem verdikleri için orduya büyük ihtimâm göstermişlerdir. Yeniçeri adında kurdukları ordu ile deniz ve kara yoluyla birçok savaflara girmişlerdir.

Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi Dönemi

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi Bizans'a karşı cihad sancağını taşıyarak, devletinin toprağını genişletmeyi başardı. Oğlu Orhan Gazi de

⁴¹³ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 97-111.

⁴¹⁴ *el-Dirâsât el-İctimâiyye Hadâra Mısriyye II*, el-Saff el-Evvel el-İ'dâdî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, Mısır 2009-2008, s. 71, 96; *el-Dirâsât el-İctimâiyye Beledî Mısır II*, el-Saf el-Râbi' el-İbtidâî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, Mısır 2008-2009, s. 25.

⁴¹⁵ J. H. Kramers-E. A. Zachairadou, "Othmânli", *EP*, VIII, (1995), s. 191.

⁴¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 11.

babasının izinde giderek Küçük Asya'daki Bizans topraklarının batısını ele geçirdi.

Orhan Gâzi Çanakkale Boğazı'nı geçerek, birçok Balkan ülkesini fethetmeyi başardı. Kendisinden sonra oğlu I. Murad, Edirne'yi 762 [1361] yılında fethetti.

I. Murad Dönemi

Edirne'yi fethettikten sonra Osmanlı'nın merkezini buraya taşıdı. Daha sonra fetihlerine Balkanlar'da devam eden I. Murad, Sofya ve Selanik gibi önemli şehirleri ele geçirerek düşmanlarını hezîmete uğrattı.

Bu savaşlar ile Osmanlı Devleti güçlü bir devlet olduğunu ispatlamış ve bütün ülkeler de Osmanlı Devleti'nin bu gücünü kabul etmişlerdir. 791 [1389] yılında Sırp kralı ile I. Murad arasında geçen Kosova Savaşı'nda da Osmanlı gâlip gelmiş ve Sırp kralı öldürülmüştür. I. Murad da bu savaşta öldürülmüş, yerine oğlu I. Bayezid geçmiştir.

I. Bayezid ve Torunu II. Murad Dönemi

Osmanlılar'ın bu savaşlardan zaferle çıkması Papa'yı harekete geçirmiş ve Haçlı seferlerini başlatmasına neden olmuştur. 799 [1396] yılında Macar kralının güçlü ordusu ile Bayezid arasında geçen Nikopolis [Niğbolu] Muhârebesi'nde, I. Bayezid gâlib gelmiştir.

I. Bayezid, 804 [1402] yılında Ankara Savaşı'nda Tatar komutanı Timûrleng'e esir düştü. Bir yıl sonra esârette ölen⁴¹⁷ I. Bayezid'in ardından Osmanlı, Fetret Dönemi'ne girerek fetihlere ara verdi.

Oğlu I. Mehmed'in döneminde de devam eden bu fetret dönemi, 848 yılında II. Murad'ın Varna Muhârebesi'nde Macarları yenerek, Balkan devletlerinin bazılarını ele geçirmesi ile son buldu. 852 [1448] yılında Macarları II. Kosova Savaşı'nda da yendi. (Harita 20)⁴¹⁸

II. Mehmed Dönemi

II. Mehmed Kostantiniyye'yi fethetmeye karar verdi. Osmanlılar şehrin kalesini kuşattılar ve 857/1453 yılında ana kapıdan içeri girmeyi başardılar (Harita 21). Şehirde çok şiddetli geçen savaşın ardından Bizans imparatoru öldürüldü. Kostantiniyye'yi başkent yapan II. Mehmed, şehre çok önem vererek câmiler inşa ettirdi. Bu savaşta elde ettiği başarıdan ötürü *Fatih* ünvanını aldı.

Bu konuda öğrencilere yöneltilen şu sorular ile II. Mehmed'in imajına vurgu yapılmıştır⁴¹⁹:

⁴¹⁷ Yıldırım Bayezid'in esârette, İslâm Dinine göre câiz görülmeyen bir davranış olan intihâr ederek öldüğü kaynaklara dayalı olarak şurada ortaya konulmuştur: M. Fuad Köprülü, "Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", *Belleten*, II/2 (Ankara 1937), s. 591-603. Köprülü'nün bu yazısına İA'da "Bayezid I" maddesini yazan Mükrimin Halil Yinaç, intihâr rivâyetlerinin zayıf olduğunu öne sürerek karşı çıkmıştır. Bk., Mükrimin Halil Yinaç, "Bayezid I", *İA*, II, 388-389. Yinaç'ın bu yazısına karşı Köprülü'nün ikinci makalesini kaleme aldığı yazısı şuradadır: Fuad Köprülü, "Yıldırım Bayezid'in İntiharı Mes'alesi", *Belleten*, VII/27 (Ankara 1943), s. 591-599.

⁴¹⁸ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 130.

⁴¹⁹ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 128-131.

1. Neden II. Mehmed Kostantiniyye'yi fethetmek istedi?
2. II. Mehmed'in Kostantiniyye'yi fethetme nedenlerini destekliyormusun ve neden?
3. II. Mehmed'in Kostantiniyye'yi fethetmek için izlediği plan nedir?

Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in Avrupa'daki fetihleri şöyle işlenmektedir:

Sırp ülkelerine bir dizi saldırılar düzenleyen II. Mehmed bu toprakları da fethetmeyi başardı. Daha sonra Yunanistan ve Albanya'ya açtığı savaşlarda buraları da ele geçiren II. Mehmed, Bundûkiyye [Venediklilerle] ile anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre, Bundûkiyye adalarının çoğunu Osmanlı toprağına ilhâk etti ve yıllık cizye alınmasını kararlaştırdı.

II. Mehmed Karadeniz'de İslâmın yayılmasına önem verdi. Çünkü bu bölge Ceneviz Cumhuriyeti'nin sömürsünde idi ve burada Hıristiyan şehri olarak bilinen Trabzon bulunuyordu. II. Mehmed bu bölgeleri ele geçirdikten sonra, Ceneviz aleyhine Kırım Hanları ile anlaştı. Bu anlaşma ile Kırım Hanları da Osmanlı'ya tabi oldular. Bu icraatları sayesinde Fâtih Sultan Mehmed döneminin en muktedir sultanı addedildi.

II. Bayezid Dönemi

Babasının devlet topraklarını genişletme politikasını takip etmek isteyen II. Bayezid, Venedikliler ile karşılaştığı zorluk yüzünden düşmanları ile olan münâsebetlerini biraz yumuşatmaya ve hepsi ile bir anda karşı karşıya kalmamaya dikkat gösterdi. Kimileri ile anlaşma yaptı, kimileri ile diplomatik ilişkiler kurdu, kimilerine ise askerî yardımlar sağlayarak devletin sınırlarını korumayı başardı.

II. Bayezid'in Avrupa'da yaptığı savaşlar güç dengesini sağlamış ve Osmanlı deniz donanmasının Akdeniz'de güçlenmesine neden olmuştur.

Sultan I. Selim Dönemi

918 [1512] yılında tahta geçen I. Selim, 920 [1514] yılında Safevîleri Çaldıran Savaşı'nda yendi. 922/1516 yılında Merc-i Dâbık Savaşı'nda Şam'ı, 923 [1517] yılında Ridâniyye Savaşı'nda Mısır'ı ele geçirdi. 924 [1518] yılında ise İspanyalıları yenerek Cezayir'i ele geçirdi.

Ders esnasında sınıfa şu sorular sorularak I. Selim'in imajı öğrencilere vurgulanmaktadır⁴²⁰:

1. I. Selim'in politikası babasınınkinden farklı mıydı? Açıklayın.
2. Bu politikayı doğru buluyor musun? Nedenlerini açıklayın.

3.1.3. Osmanlı Devleti'nin Arap Denizlerine Verdiği Önem

Osmanlı donanmasının Akdeniz, Kızıldeniz, Arap Körfezi ve Hint Denizi'ni Portekizlere karşı koruma altına alması⁴²¹, bir sonraki bölümde şöyle işlenmektedir:

⁴²⁰ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 131-133.

Kanunî Sultan Süleyman

I. Selim'den sonra oğlu Sultan Süleyman 926 [1520] yılında tahta geçti. Avrupa'da iki ordugâh oluşturdu: Biri Avusturya'da diğeri ise Fransa'da idi. Bu ordugâhlar sayesinde Belgrad'ı fethetti, Rodos'u aldı, Macarları yendi, Avusturya'ya sefer düzenledi ve Viyana'yı kuşattı.

Sultan Süleyman'dan Sonraki Dönem

II. Selim tahta geçer geçmez Avusturya üzerine yürüdü ve daha sonra Kıbrıs'ı fethetti. III. Murad ise Girit adasını ele geçirdi. Bu adaların fethedilmesi ile Osmanlılar Akdeniz'e hâkim oldular.

Karadeniz'e de tamamıyla hâkim olan Osmanlı, müttefikleri olan Orta Asya'nın hacıların ve Müslüman tüccârların güzergâhı olan Astrahan yolunu Rusya kapattığı için, bu yolu açmak için Fars Devleti'ni [Safevîler] Kuzey'den fethetmek istedilerse de Rusya'nın Farslar'a yardım etmesi yüzünden bunu gerçekleştiremediler.

Rusya ve Fars müttefikleri ile uzun yıllar süren savaşlardan sonra, İran ile 1049 [1639] yılında yapılan Kasr-ı Şirîn Antlaşması ile bu savaşlar son bulmuştur.

Arap Yarımadasının Güneyi ve Hindistan

Portekizler, Afrika'nın kuzeyini ve Arap yarımadasının güneyini ele geçirerek, Müslümanların ticâret yollarını ve mukaddes toprakları ele geçirmek istediler.

Portekizlerin sırası ile Kuzey Afrika ve Hint Okyanusu'nu ele geçirdiğini gören Memlûklar, Mısır deniz filosu göndererek birkaç Hint sahil kentlerini geri almayı başardılarsa da bu filo Portekizler tarafından parçalandı.

Memlûkların Kızıl Deniz'de yeni bir filo yapmaları için onlara malzeme ile birlikte mühendislerini gönderen Osmanlı, Portekizlilerle savaşması için denizcilerini seferber etmişse de, Memlûklar başarı elde edemediler. Böylelikle Portekizler, Cidde ve Aden'i ele geçirmeyi başardılar. (Harita 22)⁴²²

923 [1517] yılında Sultan I. Selim Mısır'ı ele geçirince Portekizleri Kızıl Deniz'den atmak için Yemen'de konuşlandı ve Aden sahilini ele geçirdi. Ancak Diu limânını kuşatarak Hindistan'dan onları çıkarmaya çalıştıysa da bunda muvaffak olamadı.

Osmanlı daha sonra Kızıl Deniz'i İslâm denizine çevirmeyi başararak, ecnebî gemilerin Kızıl Deniz'den geçmesini yasakladı. Ayrıca, Arap Körfezini ele geçiren Osmanlı Basra'da konuşlandıktan sonra Ahsâ'yı ele geçirerek burayı da Portekizler'den temizledi. Kezâ, Doğu Afrika'dan da Portekizleri çıkararak Müslümanları Portekizler'den kurtarmayı başardı.

⁴²¹ G. Veinstein, "Süleyman", *EI2*, IX, (1997), s. 836; Ahmed Abdurrahîm Mustafa, "Osmanlı İdaresi Altında Araplar", Türkçe terc. Mehmet Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 386.

⁴²² *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 135.

Bu ünitenin sonunda Türklerle ilgili şu sorular ödev olarak verilmektedir⁴²³:

1. Sultan II. Bayezid hakkında bildiklerinizi yazınız?
2. Kanunî Sultan Süleyman'ın en önemli fetihleri hangisidir?
3. Kasr-i Şirîn Antlaşması hangi Osmanlı sultanı döneminde olmuştur?
4. Bütün Osmanlı Sultanlarının adlarını tahta geçiş sırasına göre yazınız?
5. Neden II. Bayezid babasından daha yumuşak bir politika gütmüştür? Bu politikanın asıl amacı ve hedefi nedir?
6. Sultan II. Bayezid hangi savaşta Macarları yenmiştir?
7. Sultan II. Bayezid'in karşılaştığı zorlukları yazınız?
8. II. Mehmed hangi lâkab ile anılmıştır? Nedenini belirtiniz.
9. II. Mehmed, neden döneminin en muktedir sultanı sayılmıştır?
10. Neden II. Bayezid birtakım Avrupa ülkelerine yardımda bulunmuştur?
11. İstanbul'un fethini detaylı bir şekilde yazınız? Bunun öneminin Müslümanlar için ne demek olduğunu yazınız?
12. Neden Kanunî zamanında birçok savaş yapılmıştır?
13. Neden Osmanlılar Memlûklara yardım etmişlerdir?
14. Neden fetihler I. Mehmed zamanında durmuştur?
15. Müslümanların, önemli ticârî limanları ele geçirmelerinin İslâm âlemine olan kazançlarını yazınız?
16. Kasr-i Şirîn Antlaşması ve İstanbul'un fethi ne zaman olmuştur?
17. I. Selim'in düşmanlarına uyguladığı politika ve muâmele nasıldı?
18. Kanunî'nin fetihleri hakkında ve I. Murad'ın Balkan savaşları hakkında bildiklerinizi yazınız?
19. Harita üzerinde bütün Osmanlı savaşlarını tarihleri ile belirtiniz.
20. Kosova Muhârebesi, Çaldıran Muhârebesi ve İstanbul'un fethini mukâyese ediniz?
21. Büyük bir harita üzerinde arkadaşlarınızla Osmanlı fetihlerini çizin ve bunu sınıfa asınız.
22. Kütüphâneye sınıfça gidilip, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı üzerine olan etkisi hakkında araştırma yazısı yazınız?

Cihad mefhumuna verilen önem bu kitapta da kendisini göstermektedir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin fetihlerinin hiçbir detayı atlanmadan işlenmektedir. Sultanların lakapları, tarihe damgasına vuran fetihleri ve devletler arası ilişkilerde izledikleri politikaları en ince ayrıntıya kadar işlenmektedir. En az Emevî ve Abbasî Devletlerinin fetihleri kadar önemle işlenen Osmanlı Devleti'nin bu fetihleri, verilen ödevlerle de pekiştirilmektedir.

Bunun yanısıra, Suûd okul kitaplarının yaklaşık tamamında övgü ile bahsi geçen Türkler ve özellikle de Osmanlı Devleti, Mısır kitaplarında oldukça sert dille

⁴²³ *Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s.133-138.

eleştirilmiştir⁴²⁴. Kendilerini sömürmelerine rağmen Yunanlılar ve Romalılar hakkında oldukça detaylı ve iyimser cümleler kurulmasına rağmen aynı şey Osmanlı hakkında geçerli olmamıştır. Mısır kitaplarında Persler'den bahsedilmediği gibi, Türkler'den de bahsedilmediğini ve Osmanlı konusunda da pek de iyimser bir imaj sergilenmediğini görmekteyiz⁴²⁵.

Suûd lise müfredâtında Osmanlılar, İslâmiyet'i yayan fâtipler olarak işlenirken oldukça övülmüştür. Mısır kitaplarında ise sadece lise son sınıf tarih kitabında rastladığımız Osmanlı hakkında, oldukça olumsuz ve sert bir dil kullanılarak sadece son dönemi işlenmiştir⁴²⁶.

Kitaba göre, bir tarafta Fransız İhtilâli (1789)'nin getirdiği aydınlanma ve ekonomik kalkınma, diğer yanda önce Memlûkların sonra Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan Mısır'ın, Osmanlı Devleti'ne ödediği vergiler ve hediyeler yüzünden ekonomisinin düşüşe geçtiğini, ordunun içinde yaşanan bölünmeler ve ülke çapında yaygın olan açlık, sefâlet ve istikrarsızlığın, Mısır'ı Fransızların istilâsına marûz bırakmıştır⁴²⁷.

Asırlar boyunca bir ilâh olarak ülkeye hükmeden Firavunlar'dan⁴²⁸, Mısır okul kitaplarında halk ile iç içe ve âdil olduklarından bahsedilirken⁴²⁹, Memlûk beylerinin ve Osmanlı paşalarının saraylarda monarşilerini halktan uzak bir şekilde icrâ ettiklerinden bahsedilmektedir⁴³⁰.

⁴²⁴ *el-Dirâsât el-İctimâ'iyye Hadâra Mısrıyye II*, el-Saf el-Evvel el-İ'dâdî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 71-102.

⁴²⁵ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78,79.

⁴²⁶ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78,79.

⁴²⁷ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s.78,79.

⁴²⁸ Ömer Faruk Harman, "Firavun", *DİA*, XIII, (1996), s.118.

⁴²⁹ *el-Dirâsât el-İctimâ'iyye Beledî Mısr I*, el-Saf el-Râbi' el-İbtidâî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, 2008-2009, s. 54-86; *el-Dirâsât el-İctimâ'iyye Hadâra Mısrıyye II*, el-Saff el-Evvel el-İ'dâdî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 46-70

⁴³⁰ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

Memlûk ve Osmanlı Devleti'nin belini haksız vergilerle büktüğü Mısırlı çiftçilerinin, Fransız istilâsı ile biraz olsun rahatladığını ve daha âdil bir ekonomik düzen içinde olduklarından bahsedilmektedir⁴³¹. Osmanlı Devleti'nin Fransız istilâsını Mısır topraklarından çıkarmak için İngiliz ve Ruslarla işbirliği yaparak ancak defedebildiğini ele alan Mısır müfredâtı⁴³², Osmanlı'nın ülkeye girer girmez ilk işinin vergi toplamak olduğuna dikkatleri çekmektedir⁴³³.

3.2. İKİNCİ SINIF “MÜSLÜMANLARIN MEDENÎ VE SİYÂSÎ TARİHİ” DERS KİTABI⁴³⁴

İçindekiler:

KONU	SAYFA
I. ÜNİTE: İSLÂM MEDENİYETİ	
İslâm Medeniyetinin Kaynakları	12
İslâm'ın Sistemleri	18
Siyasî Sistemi	18
İdarî Sistemi	28
Ekonomi Sistemi	42
Hukuk Sistemi	48
II.ÜNİTE: İSLÂMİN İLMÎ YÖNÜ	56
İslâm Eğitimi	58
Şer-î İlimler	66
Pozitif İlimler	75
III.ÜNİTE: İSLÂMİN AVRUPAYA YAYILIŞI	83
IV.ÜNİTE: İSLÂM DÜNYASININ İÇ DÜŞMANLARI	
Toplumların Birbirlerine Tutunmalarını Sağlayan ve Birbirlerinden Kopmalarına Neden Olan Unsurlar	92
Tarihte İslâm'ın İç Düşmanları	97
Yakın Dönemde İslâm'ın İç Düşmanları	103
V. ÜNİTE: İSLÂM DÜNYASININ DIŞ DÜŞMANLARI	113
Tarihte İslâm'ın Dış Düşmanları	114
Yakın Dönemde İslâm'ın Dış Düşmanları	129
VI.ÜNİTE:İSLÂM DÜNYASININ SON DURUMU	146

⁴³¹ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 85.

⁴³² *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 82.

⁴³³ *el-Hadâra el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sâneviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 83.

⁴³⁴ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2008-2009. [Müslümanların Medenî ve Siyasî Tarihi, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, 2008-2009].

3.2.1. İslâmiyet ve Temel Prensipleri

Müslümanların medenî ve siyasî tarihini ele alan lise ikinci sınıf tarih kitabı, ilk olarak İslâm medeniyetinin tanımını yapmıştır. Bu medeniyetin kaynaklarının öncelikle İslâm dîni ve Arap dili olduğunu ve zamanla fethedilen bölgelerdeki toplumların kültürünün de İslâm medeniyetinin temellerini oluşturduğundan bahsetmiştir. Bunlar arasında İranlıların ilk ecnebî medeniyet olarak İslâm dinine yaptıkları katkılardan söz edilirken, Yunan ve Roma medeniyetinin de birçok dalda İslâm medeniyetinin oluşumunda etkili olduğu vurgulanmıştır⁴³⁵.

Daha sonra İslâm'ın üzerine kurulu olduğu sisteme dikkat çeken kitap, bunları dört ana bölüme ayırmıştır: Siyasî sistem, idarî sistem, ekonomik sistem ve hukûkî sistem.

Siyasî sistemin Hz. Muhammed'in vefâtıyla birlikte geçirdiği değişim ve evrelerinden bahseden kitap, bunu halifelik sistemi ve vilâyetler sistemi olarak iki ana başlık altında incelemiştir. Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, bünyesinden kopan bazı vilâyetlerin müstakîl devletler olarak ortaya çıktıklarını belirtmekte ve bu devletleri sadece isim olarak zikretmektedir⁴³⁶. Bunlar haritada verildiği üzere şu devletlerden ibarettir (Harita 23)⁴³⁷:

Gazneliler, Selçuklular, Samânîler, Hamdânîler, Tolûnoğulları, İhşidîler, Ubeydîler, Ağalibeler, İdrîsîler, Murâbitlar, Muvahhidler ve Endülüs Emevîleri.

Bir sonraki bölümde, İslâmiyet'in idârî sistemini ele alan kitap, bunu 7 kısımda incelemektedir. Divânlar, ordu, deniz donanması, bekçiler, polisler, hapisaneler ve posta sistemi olarak bölümlere ayrılan idârî sistemde, Türklere deniz donanması bölümünde rastlanılmaktadır⁴³⁸.

⁴³⁵ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 12-16.

⁴³⁶ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 18-23.

⁴³⁷ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 24.

⁴³⁸ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 28-33.

İslâm'da deniz donanmasının ilk defa Hz. Ömer döneminde ortaya çıktığına değinen kitap, bunun Emevîler döneminde gelişme gösterdiğini, Memlûklar ve Osmanlılar zamanında ise bu donanmanın korkulan bir askerî güç haline dönüştüğünü belirtmektedir⁴³⁹.

Memlûk ve Osmanlı deniz donanmasının, İslâm topraklarını ve kutsal bölgeleri Portekizlere ve Haçlılar'a karşı koruduğunun altı çizilmektedir. Özellikle Osmanlı donanmasının İslâmiyet'i yaymada ne kadar etkili olduğuna ve Müslüman denizlerini Hıristiyan donanmalarından temizlediğine değinilmektedir⁴⁴⁰.

İslâm medeniyetinin temelini oluşturan diğer iki sistem olan ekonomik ve hukûkî sistemi de detaylı bir şekilde işleyen kitap, daha sonra bu medeniyetin nasıl Avrupa'ya yayıldığını kaleme almıştır⁴⁴¹.

İslâmiyet'in ilk olarak, VIII. yüzyılda Emevîler döneminde Avrupa'ya ulaştığına değinen kitap, Avrupa'nın o dönemde karanlık çağlarını yaşadığını ve İslâm medeniyetinden çok faydalandığını ve kalkınmasının en önemli unsurlarından birisinin İslâmiyet olduğuna değinmektedir⁴⁴².

İslâmiyet'in Avrupa'ya yayılmasındaki faktörlerden bir diğerinin de, Haçlı Seferleri olduğunu belirten kitap, bu seferlerin siyasî boyutunu ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde ele almaktadır.

3.2.2. İslâm Dünyası'nı Sağlamlaştıran Temel Unsurlar

İslâm medeniyetini ve bunun nasıl dünyaya yayıldığını işleyen kitap, bir sonraki bölümde bu medeniyetin ayakta kalması için dört şarttan söz etmektedir⁴⁴³. Bu şartlar özetle şunlardır:

⁴³⁹ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 34.

⁴⁴⁰ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 35.

⁴⁴¹ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 84.

⁴⁴² *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 85.

⁴⁴³ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 92.

1. Sağlam inanç,
2. Evrensel Ahlâk,
3. Ümmetçilik,
4. İlim ve Gelişme.

Bunların herbirinin geniş bir biçimde işlendiği kitapta, bir sonraki bölümde İslâmiyet'in siyasî gücünün 6 madde ile yıkılabileceği öğrencilerin dikkatlerine sunulmuştur⁴⁴⁴. Bunlar özetle şöyledir:

1. Siyasî Hizipçilik,
2. Dinî Hizipçilik,
3. Eğlence ve lükse dalmak,
4. Batı'nın çökmüş ahlâk ve toplumsal değerlerini yaşamak,
5. İlim ve teknolojiyi ihmâl etmek,
6. Ekonomik bağımsızlığı kaybetmek.

3.2.3. İslâmiyet'in Düşmanları

Bir sonraki bölümde, tarihten günümüze İslâmiyet'in karşılaştığı iç ve dış düşmanlardan bahsetmektedir. Öncelikle iç düşmanlardan bahseden kitap bunların tarihteki ve günümüzdeki boyutlarını incelemektedir⁴⁴⁵.

3.2.3.1. İç Düşmanlar

Tarihteki boyutunun, mezhep çatışmaları ve ırkçılık olduğuna değinen kitap, Hz. Muhammed'in vefâtı ile mezhepsel çatışmaların baş gösterdiğini ve bunun İslâm âleminin gücünü zayıflattığını vurgulamaktadır. İslâmiyet'in tarih boyunca iç düşmanı olan bir diğer faktörün ise ırkçılık olduğuna dikkatleri çeken kitap, Emevîler'in ırkçı bir politika izlemesinden ötürü yıkıldığına değinmektedir⁴⁴⁶.

Mezhep çatışmaları ve ırkçılık ile birliği bozulan İslâm âleminin Osmanlı Devleti ile tekrar bir çatı altında toplandığını ve Osmanlı halifeliği sayesinde İslâm topraklarında

⁴⁴⁴ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 95.

⁴⁴⁵ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 98.

⁴⁴⁶ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 101.

sükûnet, birlik ve beraberliğin sağlanarak İslâmiyet'in yeniden güçlendiği vurgulanmaktadır⁴⁴⁷.

Osmanlı döneminde ortaya çıkan ve günümüzde de varolan laikliğin, sekülerizmin, sosyalizmin, kominizmin, faşizmin ve ırkçılığın, İslâmiyet'e karşı asırlardır sürdürülen iç düşmanlığın farklı boyutları olduğuna dikkatleri çekmektedir. Ortadan topyekûn kaldırılamayan İslâmiyet'in içinin Osmanlı döneminde boşaltılarak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri için zararsız hâle getirildiğine değinilmektedir⁴⁴⁸.

Müslümanların dört asır boyunca Osmanlı Devleti sayesinde tek bir çatı altında birlik ve beraberlik içinde yaşarken, Osmanlı Devleti'ni yıkarak yerine laik bir devlet kuran Mustafa Kemal Atatürk'ün böylelikle bu devleti İslâm dîninden uzaklaştırdığına ve Müslümanların birlik ve beraberliklerini ortadan kaldırdığına öğrencilerin dikkatini çekmektedir⁴⁴⁹.

Görüldüğü gibi Atatürk inkılapları kitapta hatalı değerlendirilmiştir. Belirtmek gerekirken laiklik, devleti İslâm dîninden uzaklaştırmamış, toplumda din ve vicdan hürriyetini tesis etmiştir.

Kitapta daha sonra hilâfetin Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile sona erdiğine ve bunun ardından Müslüman toplumların kültürel ve sosyal anlamda bir yozlaşmaya doğru gittiğine ve Batılı devletlerin hegemonyası altına girdiğine değinilmektedir.

Osmanlı hilâfeti yıkıldıktan sonra, kimi ülkelerde asırlarca alışıla gelinmiş bir İslâmî kültürün ve medeniyetin yerine Avrupa'dan getirilen yabancı ve Hıristiyan kültürün bu ülkelere empoze edildiğine değinen kitap, İslâm kültürünün ve onun en büyük özelliği olan bütün insanlığı birleştirici unsuru olan "ümmeçilik" bilincinin tamamıyla yok edilmesi için Hıristiyan misyonerlerin bu ülkelerde hızla faaliyete geçtiğinden bahsetmektedir. Ümme bilincini yıkan bu ithâl edilmiş yabancı kültürler

⁴⁴⁷ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 103.

⁴⁴⁸ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 103.

⁴⁴⁹ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 104.

arasında laiklik, sekülerizm, sosyalizm ve faşizm gibi akımların olduğu belirtilmektedir⁴⁵⁰.

Özellikle, İslâm'ı içten yıkmak için ortaya çıkan birçok akımların içinde sekülerizmin olduğunu ve kendi bünyesinde birçok akımı barındırdığını ve desteklediğini savunan kitap, bu akımlardan bazılarını zikretmektedir. Irkçılığın, Turancılığın, Arap kavmiyetçiliğinin, kominizmin ve sosyalizmin; sekülerizmin en tehlikeli versiyonları olduğunu ve İslâm toplumlarının birbirinden kopmasına neden olduklarını vurgulamaktadır.

Turancılığa kısaca değinen kitap, bunun ilk defa Osmanlı Türkleri ile ortaya çıktığını ve ortaya çıkışının ana hedefinin dünyadaki bütün Türkleri tek bir ülke olan Turan'da toplamak olduğunu belirtmektedir. Bunun ilk siyâsî savunucularının İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin mensupları olduğunu ve bu cemiyetin eski Türk âdet ve geleneklerini yeniden canlandırmayı hedeflediğini aktarmaktadır⁴⁵¹.

Turancılığın, İslâm'ın bir Arap kültürü olduğunu savunduğunu, İslâm'ı Türkler için çok yeni bir din olarak gördüğünü ve Osmanlı Devleti içinde yaşayan bütün yabancı unsurlara Türkçe eğitimi zorunlu kılarak herkesi Türkleştirmeyi hedefleyen ve İslâm'ın "ümme" bilincine balta vuran bir akım olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır⁴⁵².

3.2.3.2. Dış Düşmanlar

İslâmiyet'in "iç düşmanları"ndan detaylı bir şekilde bahseden kitap, bir sonraki bölümde "dış düşmanları"ndan bahsetmektedir. Tarih boyunca İslâmiyet'in dış düşmanı olarak Haçlı seferleri, Moğol istilâları ve sömürü'nün İslâmiyet'i dıştan yıkmayı hedefleyen düşmanlar olduğuna detaylı bir şekilde değinen kitap, bunları geri püskürten Türkleri şöyle kaleme almaktadır:

⁴⁵⁰ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 104.

⁴⁵¹ *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 108.

⁴⁵² *Cevâ nib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 108.

Bizans saldırıları

Bizanslılar, İspanyalılar, Moğollar ve Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra İslâm dünyasını sömüren devletler tarihte İslâm'ın en azılı düşmanlarıydılar. Bizanslılar, Abbâsîlerin zayıflama sürecini fırsat bilerek henüz Haçlı seferleri başlamadan önce teker teker İslâm topraklarına yayılarak birçok kontluklar kurmaya başladılar.

Şam, Mısır, Irak ve Küçük Asya'da ilerleyen Haçlı seferleri 490 [1096] yılından 690 [1291] yılına kadar sürdü. İspanya ve Avrupalı Hıristiyanların açtığı bu savaşın onlara göre en önemli nedenlerinden birisi, Selçuklular'ın Malazgirt Savaşı'nı kazanarak Küçük Asya'da ilerlemesidir.

474 [1081] yılında Bizans İmparatoru, Papa'dan mukaddes toprakları Müslümanların elinden kurtarması için çağrıda bulundu. Bunun üzerine Küçük Asya'ya ilerleyen Haçlı ordusu ilk başlarda birkaç zaferler kazansa da 489 [1096] yılında Müslüman Selçuklular onları İznik'te büyük bir hezîmete uğrattı.

Düşmanlarının çetin olduğunu anlayan Bizanslılar, daha donanımlı bir ordu hazırlayarak sekiz ayrı sefer düzenlediler.

I. Haçlı Seferi: 490 [1096] yılında gerçekleşen ilk Haçlı seferi İznik'i kuşatmaları ile başladı. Selçuk Sultanı Kılıç Arslan muazzam bir güç ve cesaretle şehri savunsa da buna ancak 50 gün dayanabildi. İznik'i ele geçiren Haçlılar, Antakya'ya kadar ilerlediler ve Müslümanların çoğunu vahşice kılıçtan geçirdiler. 492 [1100] yılında 40 gün süren kuşatmadan sonra Urfa'yı ele geçiren Bizanslılar burada da tam bir soykırım gerçekleştirdiler (Harita 28)⁴⁵³.

I. Haçlı seferinden sonra Müslümanların dağıldığını gören Zengîler'in lideri İmâd el-dîn Zengî, Haçlıların aldığı yerleri teker teker geri almayı başardı. Urfa'yı 539 [1145] yılında ele geçiren İmâd el-dîn'in ardından oğlu Nûr el-dîn Mahmud da babası gibi Haçlıları geri püskürtmeyi başardı.

II. Haçlı Seferi: 542 [1147] yılında Almanya ve Fransa krallarının komutanlığında yola çıkan Haçlı ordusu, Urfa'yı ele geçirmek için ilk önce Şam'a yöneldi. Şam'ın imdâdına yetişen Zengîler'in karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan Haçlılar, hedeflerine ulaşmadan ülkelerine geri dönmek zorunda kaldılar.

Nûr el-dîn Mısır'daki savaşlara Esed el-dîn Şirgûh'u gönderdi. Mısır'a hâkim olan Ubeydîler'in Sultanı 'Âdid, onu kendisine vezir yaptı. Şirgûh ölünce yerine kardeşinin oğlu Salâh el-dîn, 'Âdid'in veziri oldu. Ama daha sonra Zengî Devleti ve Abbâsî Devleti'nin isteği üzerine Ubeydî Devleti'ni 567 [1170] yılında devirdi. Hicaz ve Yemen'e kadar fetihler düzenleyen Salâh el-dîn, Zengî Devleti'nin zayıflaması üzerine Mısır ve Şam'da 570 [1175] yılında Eyyûbî Devleti'ni kurdu.

İlk başlarda zaman kazanmak için Haçlılar ile anlaşmalar yapsa da ilk olarak Tabariyye'yi Haçlıların elinden aldı. Buna çok büyük tepki gösteren Haçlılar Salâh el-dîn'in ordusu ile Hittîn'de 583 [1187] yılında karşılaştılar. Savaşın kesin zaferle çıkan Salâh el-dîn, alınan esirlere çok iyi muâmele yaptı.

Hittîn Muhârebesi'ndeki zafer, Müslümanlara topraklarındaki en büyük sömürü hareketi olan Haçlı seferlerini geri püskürtme yolundaki kazanılan büyük bir zaferdi. Bu zaferden sonra teker teker Haçlı istilâsından bütün şehirleri kurtarmayı başaran Salâh el-dîn, aynı yıl Kudüs'ü de fethetmeyi başardı.

⁴⁵³ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 117.

III. Haçlı Seferi: Haçlıların Kudüs'ü geri almak için hazırladığı ordu Haçlı seferi için yola çıkan orduların arasındaki en düzenli ve en güçlü ordu sayılırdı. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi üç büyük Avrupa kralının komutanlığını yaptığı bu ordu ilk olarak 587 [1191] yılında Akka'yı ele geçirse de Kudüs'ü alacak kadar gücünün olmadığını anladığı için 588 [1192] yılında Salâh el-dîn ile Ramle Antlaşması'nı yaptılar.

IV. Haçlı Seferi: Avrupa tarihçileri bu Haçlı seferini oldukça utanç verici bulurlar. Çünkü, 601 [1204] yılında Kudüs'ü almak için yola çıkan ordu, Kudüs yerine Kostantiniyye'ye yönelmiş ve Hıristiyan kardeşlerini öldürüp şehri gasb etmiştir.

V. Haçlı seferi: Şam'ı ele geçirmek için Mısır'a yönelmenin en doğru karar olduğuna kanaat getiren Haçlılar, 615 [1218] yılında Dumyat'ı dokuz ay süren bir kuşatmadan sonra ele geçirdiler. Daha sonra Delta'ya ilerleyen ordunun karşısına Kâmil Eyyübî'nin kuvvetleri çıkınca, Haçlılar daha fazla mukâvemet gösteremediler ve 618 [1221] yılında Mısır'dan geri çekildiler.

VI. Haçlı Seferi: 625 [1228] yılında Kudüs'ü almak için ordusu ile yola çıkan Alman kralı II. Federik, Akka'ya ulaştığında Kâmil Eyyübî ile sıkı bir anlaşmaya oturdu. Anlaşmanın sonunda Eyyübî Sultanı Haçlılara; Beytu'l Makdis'i, Beytu'l Lahm'ı, Nâsir'ayı, Sayda'yı bıraktı. Müslümanlara ise Mescid-i Aksâ'yı, Kubbetu's-Sahra'yı ve Kudüs köylerini bıraktı.

VII. Haçlı Seferi: Eyyübîlerin Sultanı Eyyüb bin Kâmil 637 [1240] yılında taht kavgalarını sona erdirip 642 [1244] yılında da Beytu'l Makdis'i geri aldı. Tabariyye ve Askalan'ı da geri almayı başaran Eyyüb'un bu zaferi üzerine Haçlılar yeni bir saldırı düzenlediler.

647 [1249] yılında Dumyat'ı ele geçiren Haçlılar Kahire'ye yöneldiğinde Eyyüb vefât etmesine rağmen, Müslümanlar Memlûklular Baybars'ın liderliğinde Haçlıları büyük bir hezîmete uğrattılar. Haçlı mezarlığına dönüşen Mansûra kentinde IX. Luis esir alınarak büyük bir meblâğ karşılığı serbest bırakılıp ülkesine geri gönderildi.

VIII. Haçlı Seferi: Ülkesine geri dönmeyen IX. Louis, önce Şam'a giderek orada birkaç sene kaldı. Orada kaldığı yıllarda her ne kadar Tatarlarla birleşerek Haçlı ordusunu oluşturmayı denese de başarılı olamadı ve ülkesine geri döndü. 668 [1270] yılında VIII. Haçlı Seferini düzenleyen IX. Luis, bu kez Tunus'da ki Hafsilere karşı savaş açsa da, ordusunun vebâ hastalığına yakalanması yüzünden hezîmete uğradı. Ölümü ile son Haçlı seferi de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Memlûklar özellikle de Baybars döneminde Müslüman topraklarında kalan Haçlıları geri püskürtmede büyük başarı sağladılar. Şehirleri teker teker geri alan Baybars, 690 [1291] yılında son olarak Akka'yı büyük bir kuşatmadan sonra ele geçirmeyi başardı. Bu başarıdan sonra diğer şehirlerdeki Haçlılar fazla direnç göstermeden teslim oldular. Böylelikle iki asır süren Haçlı savaşları İslâm dünyasında tamamıyla sona erdi⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ *Cevâhib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 114-122.

Moğol İstilâsı

616 [1219] yılında başlayan Moğol istilâları, Harezm'den yola çıkıp 656 [1259] senesinde Irak'ı ele geçirerek Abbâsî Devleti'ni yıktı. Irak'ın kuzeyini ve Şam'ı 658 [1261] yılında ele geçiren Moğolları durdurmak için Memlûk Sultanı Seyfeddin Kotuz ve Baybars'ın hazırladığı ordu Moğol komutanı Ketboğa'nın ordusu ile 658 [1260] yılında Ayn Câlût'ta karşı karşıya geldiler. Büyük bir hezîmetle yenilen Ketboğa'nın başını kesen Seyfeddin, her yerde onun kesik başını gezdirdi. Bu savaş, Moğolların yenilemez olduğu kanısını da tamamıyla ortadan kaldırarak Moğol istilâsının sona erdiğinin habercisiydi (Harita 24)⁴⁵⁵.

'Ayn Câlût Muhârebesi hem Avrupa hem de İslâm medeniyetleri için büyük bir kurtuluş olarak sayıldı. Moğolların İran'daki uzantısı olan İlhanlıların hükümdârı Gâzân Han'ın 694 [1295] yılında müslümân olması ile Moğol tehlikesi bütün İslâm dünyasından uzaklaşmış oldu.

Sömürü

Portekizler X. [XVI] asırda Cidde ve mukaddes toprakları sömürmek için harekete geçtiler. Osmanlı Devleti Kostantiniyye'yi fethettikten sonra bütün dünyanın ondan korktuğu bir devlet haline geldi. Araplar, İspanya ve Portekizlerin şerrinden ve sömürsünden kurtulmak için Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti din kardeşlerine yardım etmek için elinden ne geliyorsa yaptı.

Portekizlerin deniz donanmalarının hepsini geri püskürtüp İslâm topraklarından tamamıyla uzaklaştırdılar. Bununla da yetinmeyip, Viyana'yı kuşatana kadar Avrupa'nın içinde ilerlediler. X. [XVI] asır da Avrupalı düşmanlarını yenen Osmanlı, Lepanto [İnebahtı] Savaşı'nda yenilince, Avrupalılar onun aleyhine ittifaklar kurdular.

Napolyon'un 1213 [1798] yılında Mısır'a girmesiyle, bütün Avrupalıların İslâm topraklarına yayılmasının da yolu açılmış oldu. Bu yayılma birkaç şekilde olmuştur:

1. Müslümanların topraklarına yerleşerek: Fransa'nın Cezayir'e, İtalya'nın Libya'ya yerleştiği gibi,
2. Yerleştiği İslâm topraklarındaki diğer ırkları küçük görüp sindirerek: İsrail'in Filistin'de yaptığı gibi,
3. Hâkim olduğu İslâm topraklarında kapitülasyonlar kurup o devleti bilfiil yöneterek: Tıpkı daha sonra 1333 [1914]'de İngilizler'in Mısır'ı ve son zamanlarında Osmanlı'yı yönetmesi gibi,
4. Milletler Cemiyeti Manda devletini kurarak: Irak'ta İngiliz mandası, Suriye'de Fransa mandasının kurulması,
5. Kültürel ve ekonomik sömürü: Kendi kültür ve değerlerinden kopan toplumlara, daha kolay manipüle etmek mümkün olduğu için bu toplumlara gönderilen misyonerler, açılan yabancı okullar ve yabancı bankalar vasıtası ile toplum içinde kültürel yozlaşma sağlayarak, toplumlara İslâm kültüründen uzaklaştırmayı hedefleyen bir tür sömürü çeşididir.

Osmanlı Devleti'ni de aynı yöntem ile yıkan sömürü devletleri şu taktiği uygulamışlardır:

1. İrkçılık fikrini Osmanlı topraklarında hızla yaymak,

⁴⁵⁵ *Cevâhib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 124.

2. Osmanlı Devleti'nden kopuş hareketlerini hem silah ve hem de parasal olarak desteklemek,
3. Toplum içinde bölücü örgütleri ve fikirleri desteklemek: Arap ırkçılığı, Turancılık ve laiklik gibi.

Uzun yıllar Yahudilerin emellerine direnen Osmanlı Devleti, özellikle Müslüman birliğine çağrıda bulunması ile tanınan Sultan II. Abdülhamid zamanında, Yahudilerin para karşılığı Filistin'den biraz toprak satın alma tekliflerini reddetmiştir.

Bu uzun direniş, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması ve İngiliz Althur Balfour girişimi ile son bulmuş ve Osmanlı toprakları paylaşılmıştır. 1342 [1923] yılında Osmanlı Devleti yıkılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile bütün Arap toprakları Avrupalılar arasında paylaşılmış ve özellikle Filistin, Yahudilere Balfour tarafından hediye edilmiştir⁴⁵⁶.

İslâm ülkelerinin tarihteki düşmanlarından bahseden kitap, son ünite de günümüzdeki İslâm düşmanlarından bahsetmektedir. Hıristiyan ve Yahudilerin İslâmiyet'i ortadan kaldırmak ve zayıflatmak için gösterdikleri çaba ve gayretlere değinen kitap, bunun temelinde yatan şeyin ise çıkar ve sömürü ilkesine dayanan Hıristiyanlıktan kaynaklandığına değinmektedir⁴⁵⁷.

Uluslararası politikalarının dayandığı temel olan sömürü ve çıkar ilkesiyle hareket eden Avrupa ve Rusya, tarih boyunca Müslüman topraklarını aralarında paylaşmak için yarışmışlardır. Son olarak Osmanlı topraklarını aralarında paylaştıklarına değinen kitap, bu sömürünün günümüzdeki versiyonunun dünya çapındaki açlık ve iç savaşlar olduğuna öğrencilerin dikkatini çekmektedir⁴⁵⁸.

Lise ikinci sınıf tarih kitabında geçen Türk imajının üstünde durduğu nokta, İslâm dünyasının halifesi ve fâtihi olduğudur. Özellikle de Osmanlılar çok detaylı bir şekilde işlenmiş, adeta kitabın yarısı onlara tahsîs edilmiştir. Türklerin ve Osmanlıların tarih boyunca İslâmiyet'i korumada ne kadar önemli bir konumda olduklarına ısrarla ve detaylı bir şekilde değinen lise müfredâtı, onları bu dînin savunucuları olarak ele almıştır.

⁴⁵⁶ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Thanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 125-133.

⁴⁵⁷ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Thanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 138.

⁴⁵⁸ *Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyâsî*, el-Saff el-Sânî el-Thanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 148.

Bu durumu ve imajı Mısır lise kitaplarıyla mukayese ettiğimizde, Mısır kitaplarında Haçlı konusunda işlenen Türkler haricinde Türkler ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Osmanlı'nın ise sadece son dönemi işlenirken, bu oldukça olumsuz bir dil ile ele alınmaktadır⁴⁵⁹.

Diğer yandan Türkiye okul kitaplarında Osmanlıların Arap yarımadasındaki savaşları ya da buralarda yaptıkları reformlar ve hizmetleri işlenmemektedir. Suûdi Arabistan ya da Hicaz hakkında Türkiye coğrafya ve tarih kitaplarında da herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Türkiye lise ikinci sınıf tarih kitabında Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı cepheleri olarak Kafkas, Çanakkale, Irak, Mısır, Filistin, Makedonya, Romanya ve Galiçya cepheleri detaylı bir şekilde anlatılırken Hicaz cephesi işlenmemektedir⁴⁶⁰.

3.3. İKİNCİ SINIF “EDEBİYAT” DERS KİTABI⁴⁶¹:

İçindekiler:

1.KİTAP I. DÖNEM ⁴⁶²	
KONU	SAYFA
Giriş	5
ABBASİ DÖNEMİ	9
Siyasî Hayat	9
Sosyal Hayat	10
Kültürel Hayat	10
Abbâsî Döneminin Kuruluşundan VI. Asıra Kadar Olan Dönemde Şiir	14
VI. Asırdan Abbâsî Devleti'nin Sonuna Kadar Olan Dönemde Şiir	33
Abbâsî Döneminde Nesir	70
Kaynaklar	91

⁴⁵⁹ *el-Hadârah el-İslâmiyye ve Târîh el-'Arab el-Hadis*, el-Sânaviyye, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78,79.

⁴⁶⁰ *Ortaöğretim Tarih X*, s. 25-33.

⁴⁶¹ *el-Edeb el-'Arabî el-Evvel*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Evvel, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2008-2009, [*Arap Edebiyatı I*, Lise 2. Sınıf, I. Dönem, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2008-2009]; *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, Riyad 2008-2009, [*Arap Edebiyatı II*, Lise 2. Sınıf, II. Dönem, Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Suûdi Arabistan Krallığı, Riyad 2008-2009].

⁴⁶² Lise 2. sınıf Edebiyat dersinin kitabı 2 ayrı kitaptan oluşmaktadır. 1. Kitap I. dönemde, 2. Kitap II. dönemde işlenmektedir.

2. KİTAP II. DÖNEM	
KONU	SAYFA
Önsöz	5
Endülüste Edebiyat	9
Endülüste Şiir	25
Endülüs Şiirinin Sanatsal Özellikleri	30
Endülüs Şiirinden Örnekler	60
Endülüste Nesr	61
Haçlı Seferlerinin Arap Şiirine olan Etkisi	61
Abbâsî Devleti'nden Kopan Devletlerin Siyasî, Sosyal ve Kültürel Yapıları	86
Bu Devletlerin Arap Edebiyatına Olan Etkisi	95

3.3.1. Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatı

Arap edebiyatı'nın Abbâsî döneminde ve ondan kopan Türk devletlerindeki durumu, Suûdi Arabistan lise ikinci sınıf edebiyat kitabında şöyle ele alınmaktadır:

Abbâsî Döneminde Arap Edebiyatı

Abbâsî döneminde şiir iki ana guruba ayrılmaktadır:

1. Eski Arap şiir uslûbuna ve bedevî sözcüklere bağlı kalan klasik Arap şiiri.
2. Yeni sözcüklerle geliştirilmiş, modern Abbâsî kültürünü ve hayatını yansıtan modern şiir⁴⁶³.

IV.[X.] asıra gelindiğinde ise, Abbâsî Devleti'nden kopan devletler ve bağımsız emirlikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan doğudaki Fars Devleti, Fars şiirine önem vermiş ve Arap şiiri ile yarışacak seviyede onu geliştirmiştir. Öyle ki, artık Arapça olarak sadece nesr ve birkaç dil üzerine yazılan edebî ve dinî yazılardan başka şeyler yazılamaz olmuştur.

Selçuklu ve Eyyûbî Döneminde Arap Edebiyatı

Selçuklu ve Eyyûbî devletleri Arap şâirlerini kendi devletlerine çekmek için sıkı bir yarışa girerek bu şâirlere yüksek miktarda mükâfatlar bağışlamışlardır. Bu yüzden Arap şiiri, Şam ve Mısır'da oldukça gelişme göstermiştir.

Medih [övgü] şiiri en yaygın şiirler olarak Abbâsî Devleti'nin bu son dönemine damgasını vurmuştur. Uslûb olarak ise, incelik ve zerâfet Arap şiirinin en belirgin uslûbu haline gelmiştir.

Arap şiiri, Eyyûbî Devleti'nin ortaya çıkmasından Abbâsî Devleti'nin yıkılışına kadar oldukça önemli bir yere sahip olmuştur⁴⁶⁴.

3.3.2. Haçlı Seferleri ve Arap Şiirine Olan Etkisi

Haçlı seferlerini işleyen Arap hamâset şiirinin (epik şiir), Eyyûbî dönemine damgasını vuran şiir türü olarak ortaya çıktığından bahsedilen lise ikinci sınıf edebiyat

⁴⁶³ *el-Edeb el-'Arabî el-Evvel*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Evvel, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 14.

⁴⁶⁴ *el-Edeb el-'Arabî el-Evvel*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Evvel, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 33.

kitabında, bu şiirin en büyük özelliği olarak edebî sanatlarda oldukça başarılı olmasına değinilmiştir⁴⁶⁵.

İlk olarak Avrupa'nın sosyal ve ekonomik durumu hakkında kısaca bir bilgi verilmektedir. Daha sonra Haçlı seferlerinin ortaya çıkış nedenleri ve bunun Türkler tarafından nasıl geriye püskürtüldüğü şöyle kaleme alınmaktadır:

Müslümanlar Haçlı seferlerine karşı ilk cesurca duruşu 'Îmâd el-dîn Zengî ile gerçekleştirdiler. Irak'ın kuzeyini ve Şam'ı geri alan Zengî, Haçlıların ilk kontluğu olan Urfa Kontluğu'nu ele geçirmeyi başardı.

Kendisinden sonra oğlu Nûr el-dîn Mahmud da Haçlılara karşı yapılan bu cihadları, büyük kahraman Salâh el-dîn ortaya çıkana kadar devam ettirdi. Salâh el-dîn iç karışıklıkları bertaraf edip Müslümanların güçlerini birleştirdi. 583 [1187] yılında Hittîn Savaşı'nda düşmanları için büyük bir kâbus olan Salâh el-dîn, kesin bir zaferle Beytül-Makdis'i geri aldı.

Bu şanlı cihadlarda Antakya'yı Rukn el-dîn Baybars, Tarablus'u Sultan Kalâvûn ve oğlu Eşref Halîl de Haçlıların son kontluğu sayılan Akkâ'yı ele geçirerek Müslüman topraklarını Haçlı kirinden temizlediler⁴⁶⁶.

Bu cihadın Arap şiirine olan etkisinden bahseden kitap, sözlerine şöyle devam etmektedir:

Bu savaşlar dinî bir gâye taşıdığı için Arap şiirine ve nesrine büyük etkisi oldu. İnsanların kalplerinde toprakları ve dinleri için aşk ateşini yakarken bir taraftan da düşmanlar için öfke ateşini alevlendirdi. Şâirler kalemleriyle bu savaşları betimlerken, tarihi bir sonraki nesillere aktardılar ve insanlara cihad ruhunu aşıladılar.

Bu hamâset şiirleri şu ana temalardan bahsetmektedir:

İnsanları cihada çağırarak ve teşvik etmek, Haçlılarla yapılan bu savaşları betimlemek, Müslüman komutanları övmek, şehidlere ağıt yakmak, Düşmanları hicvetmek, duâlarda bulunmak ve tarihe katkıda bulunmak⁴⁶⁷.

3.3.2.1. Türk Fâtihlerinin Arap Şiirindeki Yeri

Arap epik şiirlerinin Türk komutanlar hakkındaki söyledikleri şöyledir:

⁴⁶⁵ *el-Edeb el-'Arabî el-Evvel*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Evvel, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 34.

⁴⁶⁶ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 11.

⁴⁶⁷ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 11.

İbn el-Kaysarânî, Nûr el-dîn Mahmud'un cihadını öven ve Beytu'l-Makdis'i ele geçirmesi için ona hitâben yazdığı şiirde şöyle der⁴⁶⁸:

*Yürü ve dünyayı ışık ve saâdetle doldur
Çünkü bu karanlık ufuğun ihtiyacı var böylesi nûra
Bu azmin sınırı yoktur ve artık
Sona gelinmiştir, ulaşacağıın son noktadır Aksâ
Beytül-Makdis artık tertemiz oldu
Artık akan kanlardır onu temizleyebilen*

Sibt ibn Te'âvîzî'nin Salâh el-dîn'i öven şiiri onun hakkında söylenmiş en güzel şiirlerdendir⁴⁶⁹:

*En azîmli olanın kalkışı ile kalktın sen İslâm için
Bütün kötülükleri düzelttin birliği sağladın
Hanîf dîn için kızdın ve coştun, sen sen olalı beri
Allah senden râzı geldi sende O'ndan
Azgınları yerden yere vurdun ve ilerledin
Onlar ya ölümü buldular senden ya da korkuyu*

Behâ Züheyr, Eyyûbî hükümdârı Kâmil Nâsır ed-dîn'in Haçlılara karşı zaferini şöyle övmüştür⁴⁷⁰:

*Seninle dinin duyguları titredi ve muzaffer oldu
Küfür ehli seninle gerisin geriye döndürüldü.
Sabrettin tâ ki Allâh sana zaferini indirdi.
Sabrın sonu seninle selâmet oldu.
Düşmanı püskürttüğün gece,
Hayvanların boğazlanma gecesi gibiydi.
Onları deniz ve karadan uzaklaştırdın,
Beyaz atlar ve yırtıcı siyah kuşlar gibi
Gemilerinin hiçbir geçmiş hikâyelerde benzeri yoktu.
Karga kadar siyah, kartaldan daha çevikti.
Öyle bir ordun vardı ki, içindeki ışıldayan onca yıldızlarıyla,
Gece gibi heybetli ve büyüktü.
Sabahı bekleyen gece yolcuları için sabahı aratmadı,
Alınları ve karınları ışıldayan beyaz atlarıyla Allâh'ın askerleri.
Allâh çok geçmeden askerlerine destek çıktı ve,
Yeryüzünde zafer güneşi sevinçle doğdu.
Düşmanın kanyla kılıç ve mızraklarının susuzluğunu giderdiniz,
Doyurdunuz leşleriyle de akbaba ve kurtları.
Yeryüzü kralları sana başı eğik geldiler,
Çekiştirerek zillet ve aşağılanmışlığın eteklerini.*

‘İmâd el-İsfahânî, Salâh el-dîn'i şiirinde şöyle övmüştür⁴⁷¹:

⁴⁶⁸ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 12.

⁴⁶⁹ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 13.

⁴⁷⁰ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 17.

*Salâh el-dîn'i sabaha ulaşanların en faziletlisi
 Kuşluk vaktine ulaşanların en şerefli ve
 Akşam vaktine hâsıl olanların en cömertidir.
 Denildi ki, yeryüzünde yedi deniz vardır,
 Biz ise Salâh el-dîn'in beş parmağından başka şey görmüyoruz.
 İyi ahlâklı, güzel yüzlü, hakkını dâima korumuş, şiddetli ve güçlüdür o,
 Senin askerlerin gökyüzü ehlidir,
 Savaşlarda insan yerine cîn sanır onları düşmanların.
 Savaşlarda kılıcının sesi, oklarının ve mızraklarının vızıltısı sarar her yanı,
 Atların için Huttîn Savaşı, dış kovuğunu doldurmayacak kadar küçüktü,
 Ayakları ile ezmeye değmeyecek kadar değersizdi.
 Onları yerle bir ettin ve şiddetinin hakkını verdin,
 Alaşağı edip ters düz ettin, yerle bir ettin onları.
 Öyleki, orduların ile yeryüzü şiddetle sarsıldı,
 Volkan gibi patladı, vâdilerde dolaştı,
 Dağları pamuk gibi evrene dağıttı.
 Toprak, öldürdüğü düşmanlarına kabir olmak istemedi,
 Vahşi kurtların karnı oldu kabirleri.
 Kudüs'ün fethinden öncede zaten mukaddestin,
 Ahlâkın hiçbir vakit saflıktan ve yücelikten uzak olmadı.*

3.3.3. Memlûk ve Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı

Memlûk Devleti ve Osmanlı Devleti'ni ele alan kitap, bu devletlerin siyasî, sosyal ve kültürel yönlerini ele almaktadır. Memlûklar döneminde henüz bulunduğu seviyeyi koruyan Arap edebiyatının, Osmanlı döneminde oldukça gerilediğini şu ifadelerle ele almaktadır:

Siyasî Durum

Abbâsî Devleti'nin zayıflaması ile birlikte İslâm âlemi iki büyük felâket ile yüz yüze kaldı. Birisi Haçlı seferleri, diğeri ise Moğol istilâsıydı. Haçlı seferlerine her ne kadar karşı konulabilse de, Moğol istilâsına karşı koyamayan Abbâsî Devleti 656 [1258] yılında yıkıldı.

Abbâsî Devleti yıkıldığında İslâm âlemi iki kısma ayrıldı:

1. Moğolların istilâsına uğrayan doğu kısmı olan Irak ve ötesi,
2. Memlûk hükümdarı Kotuz'ın ölüm pahasına koruduğu ve Mısır ve Şam'ı içine alan batı kısmı.

Ayn Câlût'ta Tatarları büyük bir zaferle yenen Memlûklar, doğu kesimi Moğol istilâsına karşı korumayı başardılar. Memlûklar üç ayrı devlet olarak ortaya çıktılar. Bahriyye Memlûkları, Burciyye Memlûkları ve Çerkez Memlûkları.

⁴⁷¹ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 19.*

Memlûklardan sonra bölgeye hâkim olan Osmanlıların resmî dili Türkçe olduğu için, bu dönemde Arapça ilerleme katetmediği gibi, Araplar eskiye nazaran edebiyatta gerileme dönemine girdiler⁴⁷².

Suûdi Arabistan'ın her fırsatta saygıyla andığı Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), bu bölümde de tenzîh edilerek, Osmanlı döneminde hâsıl olan bu gerilemenin bir parçası olmadığına altı şöyle çizilmektedir:

Bunun yanı sıra, Sultan II. Abdülhamid çok ciddi ıslâhatlar yapmıştır. Filistin'e verdiği önemden ise târih altın harflerle bahsetmiştir. 1213 [1798] yılında Napolyon'un top sesleri ile perişân bir halde uyanan Araplar, II. Abdülhamîd'in "Ey Müslümanlar, birleşin!" sloganına da uyanamamışlardır⁴⁷³.

Memlûkların sosyal durumunu işleyen kitap, onların Arap dünyasına getirdikleri farklı hayat tarzlarını şu şekilde ifade etmektedirler:

Sosyal Durum

Arapların yabancı unsurlarla karışmaları birtakım değişiklikleri de beraberinde getirdi. Dinî bilinç zayıflayarak sûfî mezhepler çoğaldı. Büyü ve gaybî ilimler yaygınlaştı ve evliyâların kabirlerinden medet umma inancı derinleşti.

Memlûk saraylarında lüks kıyafetler giyilir, çok çeşitli yemeklerin hazırlandığı ziyâfetler verilirdi. Müzikli eğlence geceleri düzenleyen Memlûkların, kendilerine has eğlenme tarzları vardı. At sporları ve cirit yarışlarına oldukça önem verdiler.

Ava ve seyahate çıktıklarında yanlarında hizmetkârlarını ve yardımcılarını da alırlar ve farklı mevkîlerde konaklardı. İnsanlar bu konaklama bölgelerinde yapılan eğlenceleri ve yarışları seyretmek için buralara toplanır, kimi zaman düğünlerini bu kalabalık ortamda yaparlardı.

Feodalizme benzer bir sistemin yaygın olduğu Memlûklar döneminde, toprak karşılığı askerlik yapan farklı bir sosyal sınıf mevcuttu⁴⁷⁴.

Memlûkların ilme ve kültüre katkılarında söz edilmekte ve özellikle de Arap edebiyatının bu dönemde diğer dünya edebiyatları ile aynı gelişmeyi gösterdiği vurgulanmaktadır:

⁴⁷² *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 86.

⁴⁷³ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 87.

⁴⁷⁴ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 87-88.

Kültürel Durum

Çok dindar olan Memlûklar, dinî hizmete önem verdiler. Kahire, Şam ve Kudüs gibi yerlerde eğitim merkezleri açan Memlûkların eğitime olan katkıları büyüktü. Sırf Şam'da açtıkları okulların sayısı 157 idi. Câmî ve okulun yanı sıra kütüphâne yapımına da oldukça önem verdiler. Diyarbakır'da yaptırdıkları kütüphânede 1.400.000 kitap mevcuttu.

Memlûk sultanları, ilme ve âlime oldukça önem verdiler ve yüklü maaş ve hediyelerle onları desteklediler. Seyâhatlerinde çeşitli âlimlerle görüşür, müzâkerelerde bulunurlardı. Ayrıca Memlûk döneminde ilim halkaları da çok yaygındı. Kahire ve Şam bu ilim halkalarının başlıca merkezi idi. Mekke ve Medîne şehirleri de dinî ve kültürel yönden oldukça büyük önem taşıyordu. Âlimlerin buluştuğu hac ve umre mevsimlerinde ilmî halakalar yapılırdı.

Bu halkalar sayesinde, Memlûklar döneminde ilim oldukça ilerleme kaydetti. Dinî, edebî ve pozitif ilimlerin yanı sıra, felsefe ve mantık ilimleri de oldukça gelişme gösterdi. Bu dönemin ileri gelen âlimleri, tarihin zikrettiği Müslüman âlimlerin en ileri gelenlerindedir.

Günümüzde ansiklopedi olarak bilinen onlarca ciltlik kitapların yazıldığı dönem olarak bilinen Memlûk dönemi, Moğolların ilme ve kültüre vurduğu darbeyi ortadan kaldırmak için âlimlerin canla başla çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemde âlimler, eskiden yaptıkları gibi farklı kitaplar yazmak yerine, çeşitli ilim ve bilgileri bir kitapta toplayarak, yazdıkları bilgilerin yok olmasının ve kaybolmasının önlemini almışlardır.⁴⁷⁵

Memlûkların siyâsî, sosyal ve kültürel yönünü detaylı bir şekilde ele alan kitap, bunun Arap edebiyatına olan etkisinden şöyle bahsetmiştir:

Bu devirde Arap edebiyatı artık eski bilinen dar kalıbından çıkarak diğer dünya toplumlarındaki edebî gelişmeler gibi bir gelişme göstermiştir. Şiir, nesr, hutbeler ve mektupların yanı sıra artık hikâyeler, seyahatnâmeler, hâtrâtlar ve siyer gibi, olayları yansıtan edebî türler ortaya çıkmıştır.

Arap edebiyatının bütün türlerinde, eski fasih Arap kelimelerinin yanı sıra, halk dili ve yabancı kelimelerde kullanılmıştır. Uslûbu hafifleyen Arap edebiyatı daha esnek bir hâle gelmiştir. Eski dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de İslâm ve Arap kültürü, bütün edebî türlerde yerini muhâfaza etmiş, Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler bütün kitapların girişinde kullanılmıştır. Ayrıca, eski edebiyatçıların kullanmış olduğu konuların da dışına çıkılarak, artık bütün edebî türlerde, toplumsal olaylar ve günlük meselelerden de bahsedilir hâle gelmiştir.⁴⁷⁶

Arap Edebiyatında aynı iyimser tablonun Osmanlı döneminde devam etmediğine değinen Lise ikinci sınıf edebiyat ders kitabı, bunun en önemli nedeninin ise, diğer devletlerde desteklenen edebiyatçıların Osmanlı döneminde desteklenmeyip himâye altına alınmamalarından kaynaklandığını savunmuştur:

⁴⁷⁵ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'îm, s. 88-89.

⁴⁷⁶ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'îm, s. 90.

Osmanlı döneminde ise edebiyat genel anlamda gerileme göstermiştir⁴⁷⁷. Edebiyatçılar devlet tarafından desteklenmemiş, birçok edebiyatçı, hem edebiyat hâricinde başka meslekler ile uğraştığından hem de kültürel anlamda kendisini yetiştiremediğinden son derece süslü kelimelerle yazılmış, zengin içerikten yoksun, yüzeysel hedefler için yazılmış, basit anlamlar içeren edebî değeri oldukça düşük olan eserler ortaya koymuştur⁴⁷⁸.

Lise ikinci sınıf edebiyat kitabında Arap edebiyatının İslâmiyet'ten Osmanlı dönemine kadar olan dönemde oldukça iyi seviyelerde iken Osmanlı döneminde oldukça gerilediğinden bahsedilmektedir. Arap edebiyatının İslâmiyet öncesinden Osmanlı dönemine kadar süre gelen gelişimine kaynaklar ışığında göz atıldığında bu kitapta yer alan bilgilerin ve eleştirinin oldukça doğru olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Arap Edebiyatı'nın evreleri 8 ayrı dönem olarak incelendiğinde ulaşılan sonuç, Memlûk dönemine kadar bu edebiyatın oldukça ilerleme katettiği, Memlûk-Osmanlı dönemi arası duraklama süreci yaşadığı ve Osmanlı döneminde gerileme söz konusu olduğu üzerinedir. Bu evreler kısaca şöyledir:

1. *Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatı*: Arapların İslâmiyet'ten önceki devresi olan Câhiliye döneminde, Arapları birbirine üstün kılan yegâne şey şüphesiz ait oldukları kavîm ve bu kavmin kan bağlarıdır. Kan davaları ve toprak meselesi yüzünden çıkan kavîmler arası savaş ise eski Arapların hayatının âdeta bir parçasıydı. O dönemde bu savaşlar yalnız kılıçla değil, şiir söyleyerek de yapılırdı⁴⁷⁹.

Câhiliye döneminde Arap edebiyatı en zirve noktasındaydı. Bedevî karaktere bürünen şiirler; aşkı, çöl hayatını, kabîle savaşlarını, kahramanlıkları anlatırdı⁴⁸⁰. Son derece zengin bir alt yapıyla yazılan ve günlük hayata dair kelimelerin kullanılmasına

⁴⁷⁷ “Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî dili olan Arapça aynı zamanda birçok yazmanında dilini oluşturuyordu. İbn-u Naqîb, İbn-u Ma'tûq, İbn-u en-Nuhâs el-Halebî, el-Yusifî, Ebu Ma'tûq el-Musevî, İbn-u el-Tavîl, gibi birçok şairin yaşadığı Osmanlı topraklarında; (Ömer Mûsâ Bâşâ, *Târîh el-Edeb el-'Arabî el-'Asr el-'Osmanî*, Dâr el-Fikr, Suriye 1989, s. 39-470) Emevîlerin, Abbâsîlerin ve Memlûkların maaş bağladığı gibi bu şairlere maaş bağlanmamıştır. Bu dönemde yazılan şiir ve nesirlerin Câhiliye dönemi ya da Emevî ve Abbâsî dönemi şiir ve nesiri ile mukâyese edilemeyecek nitelikte zayıf ve oldukça geri kaldığı kesin olmakla beraber, birçok şair ve edebiyatçıyı içinde barındırmıştır.” Ahmed Hasen el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, Dâr el-Nahdah, Mısır, s. 402.

⁴⁷⁸ *el-Edeb el-'Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 90.

⁴⁷⁹ C. Rabin, “Arabiyya”, *EL*, I, (1960), s. 584.

⁴⁸⁰ T. Bauer, “Jâhiliyya”, *EAL*, I, (1998), s. 406.

rağmen özgün kelimelerden oluşan Arap şiiri, edebiyat sanatlarının her renginin en üst düzeyde kullanıldığı ve kabîleler arası üstünlük sağlayan dönemin en prestijli sanatıydı⁴⁸¹.

Şiir, Arapların âdetâ kanında akan kan, soluduğu hava kadar değerli ve paha biçilmez bir yere sahipti. Müthiş bir hâfıza ve ezber melekisine sahip olan Araplar bu şiirleri yazmaz, nesilden nesile övünç ve iftihârla sözel miras olarak aktarırlardı. Tıpkı İskoç kasîdelerinin nesilden nesile şarkı söylenir gibi sözel aktarılması gibi, bu dönemin en meşhur klasikleri arasında yer alan ve tarihte hiçbir dönemin bu klasiklerin ulaştığı zirveye çıkamadığı *Mu'allakât Kasîdeleri*, Câhiliye edebiyatının Arap edebiyatındaki ulaşılabilir yerinin en somut örneklerindedir⁴⁸².

Câhiliye dönemi şiiri hiçbir dillerden etkilenmemiş, saf Adnânî dilinden oluşur. Oldukça sâde bir uslûb ile yazılan bu şiirler, Arapların hayatlarına dair ne varsa abartısız, külfete kaçmadan, süslemesiz ve bir o kadar da kalın, güçlü ve galîz kelimeler ile yazılmış⁴⁸³, vezin ve kâfiye bakımından ise oldukça zengin şiirlerdi⁴⁸⁴.

2. *Hız Muhammed Dönemi Arap Edebiyatı*: İslâmiyet'in inişi ile Arapların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatları değişime uğramıştır. Aile hayatı gelişmiş, kabîlecilik ve zengin-fakir sosyal tabakalar ortadan kalkmış, savaşlar dinmiş ve artık kabîle döneminden devlet sistemine geçiş yapılmıştı⁴⁸⁵.

Arap dilinin ve İslâmiyet dîninin mucizesi kabul edilen Kur'ân, şüphesiz Araplar için siyasî, ekonomik ve toplumsal devriminin yanı sıra, edebî olarak da bir devrim ve mucizeydi. Zîrâ Kur'ân, üslûbuyla, edebî zenginliğiyle, belâğat ve sanatıyla edebiyatın zirvesinde olan Arapları şaşkına çevirmiş ve onların edebiyatını âdeta felç etmişti. Hiç kimsenin kendilerinden daha üstün cümleler kuramayacağına inanan ve bununla

⁴⁸¹ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1996, s. 45.

⁴⁸² İbn el-Hatîb el-Tebrîzî, *Şerh el-Mu'allakât el-'Aşr el-Muzehhebât*, Omer Fârûk el-Tıbbâ', Dâr el-Erkam, Beyrut, s. 5; Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-'Abd el-'Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, Beyrut 1994, s. 37.

⁴⁸³ T. Bauer, "Jâhiliyya", *EAL*, I, s. 406.

⁴⁸⁴ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-'Abd el-'Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 53; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 32.

⁴⁸⁵ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-'Abd el-'Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 101.

böbürlenen edebiyatçılar, Kur'ân'ın “Hadi şimdi indirdiğimiz ayet gibi bir ayet getirin getirebiliyorsanız”⁴⁸⁶ teklifine dâhi yanıt veremeyecek kadar suskun kalmışlardı⁴⁸⁷.

İslâm dinîyle birlikte medenî hayata dâhil olan Arapların, şiire bakış açısı da değişmiştir. İslâm temasının ve ruhunun işlendiği Hz. Muhammed dönemi şiiri, oldukça ince, zarif, daha medenî ve nezih kelimelere sahip, Kur'ân üslûbundan ve kelimelerinden oldukça etkilenmiş bir şiirdi⁴⁸⁸.

3. *Dört Halife Dönemi Arap Edebiyatı*: Şiirin yanı sıra, Dört Halife devrine damgasını vuran ise şüphesiz hutbe ve nesirlerdi. Halifelerin siyâsî ve dinî hutbeleri dönemin en belirgin edebî türlerinin başında geliyordu. Zîrâ, bu hutbeler vâsıtası ile, Hz. Muhammed'in vefâtıyla birlikte iktidarı ele geçirmek için ortaya çıkan iç savaşları ve karışıklıkları teskin etmek için devlet adamlarının fermân ve duyuruları halka ulaştırılırdı⁴⁸⁹.

Hutbelerin dili, Câhiliye dönemi dili kadar güçlü ve sert lafızlardan oluşmasına rağmen, Hz. Muhammed döneminin kolay, akıcı ve etkili üslûbunun kullanıldığı hutbelerde ayrıca Kur'ân en önemli kaynak ve metod olarak kullanılıyordu⁴⁹⁰.

4. *Emevîler Dönemi Arap Edebiyatı*: Câhiliye dönemi, Hz. Muhammed dönemi ve Dört Halife döneminde zirvesinde kalan Arap Edebiyatı, Emevîler döneminde de aynı yerini muhâfaza etti. Bizans ve İran kültürünün ve toplumsal hayatın Arap kültürüyle iyice karıştığı bu dönemde, kadim Arap musikîsiyle yoğrulan ama daha hafif duygularla icrâ edilen şiirler ortaya çıktı. Âlimlerin hışmından korkan şairler ve edebiyatçılar, sanatlarının nezîhliğine bu dönemde de önem vermişlerdir. Nahvin ilk defa yazıldığı bu

⁴⁸⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Yunus/38, Hud/13, İsrâ'/88.

⁴⁸⁷ Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 88.

⁴⁸⁸ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 107; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 86.

⁴⁸⁹ Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 176.

⁴⁹⁰ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 131.

dönemde, sultanların himâyesinde olan şairler de, şiir yazmayı meslek haline getirmişlerdir⁴⁹¹.

Emevî döneminde ortaya çıkan kavmiyetçilik ve ırkçılık en çok şairler gurubunun işine yaramış, kabîle üstünlüğünün zirveye çıktığı bu dönemde her bir kabîlenin şairi diğer bir kabîleyi hicvetmiş ve bunun karşılığında halifeden ya da emirlerden yüklü hediyeler almışlardı⁴⁹².

5. *Abbâsî Dönemi Arap Edebiyatı*: Emevîler döneminde Arap dili ve edebiyatı henüz Arap olmayan unsurlardan etkilenmemişti. Emevîlerin döneminde Arap kültürünün içine giren Yunan ve İran kültürü, Abbâsî döneminde kendini ancak gösterdi⁴⁹³. Nahiv çalışmalarının da hızlandığı bu dönemde, Arap kültür ve gelenekleriyle yoğrulan dönemin şair ve edebiyatçıları, eski şiir ile yeni şiir arası sentez yaparak son derece zengin içerikli, sanatsal yönü renkli şiirler ortaya koymuşlardır. Edebiyat, artık zirve noktasındaydı⁴⁹⁴.

Bu dönemde de şairler şiir yazmayı meslek edinmişler, övdükleri halife ve emirlerin himâyesine girerek döneme dair şiirler yazmışlardır. Bu şiirler bir önceki devirden başlayan tercüme faaliyetlerinin de tesiri ile farklı medeniyet ve kültürlerin düşüncelerinden etkilenmiş, hutbe sanatı da oldukça gelişmiştir⁴⁹⁵.

Seyyâhların da yazdığı nesirler, ilginç hikâyeler, hikmetli sözler, ilmî rivâyetler içeren, oldukça belîğ bir dille yazılmış eser haline dönüşmüş ve ortaya Arap edebiyatında yeni bir tür olan "makâmât" ortaya çıkmıştır. Makâmât, meclislerde seyyâhlar, edebiyatçılar ve ilim irfân sahipleri tarafından anlatılan ve farklı kültürlerin ilmini,

⁴⁹¹ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târih el-Edeb el-'Arabî*, s. 137.

⁴⁹² Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târih el-Edeb el-'Arabî*, s. 205.

⁴⁹³ C. Rabin, "Arabiyya", *EF*, I, s. 594.

⁴⁹⁴ Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târih el-Edeb el-'Arabî*, s. 210.

⁴⁹⁵ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târih el-Edeb el-'Arabî*, s. 233; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târih el-Edeb el-'Arabî*, s. 213.

edebiyatını, kültürünü ve anonimleşmiş nakilleri içeren oldukça zengin bir dil ve üslûbla anlatılan rivâyetlerdi⁴⁹⁶.

6. *Endülüs'te Arap Edebiyatı*: Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan bazı devletler döneminde de Arap edebiyatı yerini muhâfaza etmiştir. Özellikle de Endülüs Arap edebiyatı, bu dönemin zirveye ulaşmış türlerini içerirdi. Endülüs'ün eşsiz güzelliğinin, Arap felsefe ve dîni ile buluşunca ortaya tasvîr bakımından oldukça harikulâde şiirler çıkmıştır⁴⁹⁷. Câhiliye dönemi şiirine hâkim olan bir metod ile yazılan bu şiirler musîkî yönünden döneme damgasını vuran şiirlerdi.⁴⁹⁸

7. *Selçuklu ve Eyyûbî Dönemi Arap Edebiyatı*: Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan Türk Devletleri'nde Arap Edebiyatı'nın zemin bulması, bu devletlerin dînî, siyasî ve ilmî dilinin Arapça olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁹⁹. Bunlardan Selçuklu Devleti'ni zikretmek mümkündür. Selçuklu sultanlarının himâyesinde olan şairler, bu dönemde de oldukça zengin içerikli şiirler yazmışlardır⁵⁰⁰.

Ortaya çıkan bir diğer Türk Devleti olan Eyyûbî Devleti'nde ise Arap şiirinde, dönemin en ulvî duygularını taşıyan coşkulanmalar meydana gelmiştir. Salâh el-dîn'in ve diğer komutanların zaferleri ve eşsiz kahramanlık hikâyeleri bu şiirlerin ve nesirlerin ana teması olmuş ve edebiyatın gücüne güç katmıştır⁵⁰¹. Eyyûbîler, Arapların önce dininden etkilenmiş sonra ise Arap dilini ilim, edebiyat ve bürokraside kullanmışlardır. Osmanlılar zamanına kadar Arapça'nın yerini artık Türkçe almaya başlamıştır⁵⁰².

8. *Memluk ve Osmanlı Döneminde Arap Edebiyatı*: Moğol istilâsıyla Bağdat'ın işgâli Arap edebiyatında dönüm noktası yapmıştır. Zîrâ Bağdat; ilmin, edebiyatın,

⁴⁹⁶ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 319; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 217.

⁴⁹⁷ C. Rabin, "Arabiyya", *EF*, I, s. 599.

⁴⁹⁸ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 348; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 314.

⁴⁹⁹ Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, s. 327.

⁵⁰⁰ Muhammed Abd el-Azîz el-Koufrâvî, *Târîh el-Edeb el-'Arabî IV*, Dâr el-Nahdah, Mısır 1968, s. 36.

⁵⁰¹ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 303.

⁵⁰² Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 43.

şâirlerin merkeziydi. Moğolların Müslüman topraklarını işgâli ve Endülüs'ün de İspanyalılar tarafından istilâsı ile edebiyatçılar ve âlimler Kahire'ye sığındılar⁵⁰³.

Kimi tarihçilere göre, Bağdat'ın istilâsından Mısır'a sığınan âlimlerin ve edebiyatçıların hicretini, Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesiyle İtalya'ya kaçan Bizanslıların orada Yunanca ve Latinceyi bir arada geliştirerek yeni bir kültür ortaya koymalarına benzetirler. Bağdat'tan kaçan âlim ve edebiyatçılar da her ne kadar Mısır'ın sosyal ve siyasî yapısında bir değişiklik yapmasalar da Mısır'da düşünce açısından yeni bir döneme girmiş ve orta çağın rehâvetinden yeni çağın akılcılığına ve hareketliliğine girmişlerdir⁵⁰⁴.

Memlûklar, kendilerine sığınan Arapları himâyeleri altına almış ve onları korumuşlardır⁵⁰⁵. Memlûklar döneminde çok fazla eser yazılmasına rağmen, edebî bakımdan bir önceki devirleri aşamamıştır. Moğolların yüzlerce kitabı yakmaları ve imhâ etmeleri, edebiyatçıları, yok olan tarih ve din kitaplarını yeniden yazma çabasına itmiştir. Arap edebiyatı bu dönemde gerilememiş ama ilerleme de katetmemiştir.

Oldukça süslü kelimelerin ve abartılı uslûbun kullanıldığı edebiyat, derin manalardan çok sathî manaları içeren dar bir yola girmiştir. Sultanların pek azı Arapça biliyordu ve pek azı edebiyatçıları destekliyordu. Önceki dönemdeki rahatlığı bu dönemde pek bulamayan edebiyatçılar, geçim sıkıntısı çektikleri için çok önemli eserler ortaya koyamamışlardır⁵⁰⁶.

Osmanlıların Mısır'ı fethetmesiyle birlikte İslâm topraklarının merkezi İstanbul'a taşınmış ve Memlûkların döneminde merkez olan Mısır artık eyâlete dönüşmüştür. Daha önceki dönemlerde vakıfların âlim ve edebiyatçılara harcadığı akçeler, artık Osmanlı Devleti'ne vergi olarak gidiyordu. Devlet tarafından maaşa bağlanmayan şâirler ise artık eski dönemdeki eserler kadar nitelikli eserler yazamaz duruma gelmiş ve geçim derdine

⁵⁰³ Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 400.

⁵⁰⁴ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Biştirî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 416.

⁵⁰⁵ Ekmeleddin İhsanaoğlu-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, s. 46.

⁵⁰⁶ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Biştirî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 423; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 401.

düşmüştü. Memlûklar döneminde faâl bir şekilde kullanılan Arapça'ya Türkçe kelimeler girmeye başlamış ve Arap dili ve edebiyatı artık tam anlamıyla düşüşe geçmişti⁵⁰⁷.

Napolyon'un Mısır'ın işgâliyle birlikte batı medeniyeti karşısındaki âcizliklerini gören edebiyatçılar, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a vâli olmasıyla birlikte silkinme dönemi yaşamışlardır. Mehmed Ali Paşa, dil ve tercüme enstitüsü kurarak, tercüme faaliyetlerini hızlandırmış, Fransızların Mısır'a getirdiği matbaâyı geliştirerek tarihteki ilk Arap gazetesini basmıştır⁵⁰⁸.

Suûdi Arabistan lise edebiyat kitaplarını genel olarak değerlendirdiğimizde Türklerin Arap diline olan etkisinin detaylı bir şekilde işlendiğini görmekteyiz. Türkiye lise dördüncü sınıf edebiyat ders kitabında da, İslâmîyet'in ve Arapçanın Türk kültürüne olan etkisi detaylı bir şekilde işlenmektedir⁵⁰⁹. Mısır edebiyat kitaplarına ulaşamadığımız için, bu bölümde karşılaştırma yapılamamıştır.

3.4. Değerlendirme

Türklerle ilgili ilk bilgiye Lise birinci sınıfın tarih kitabında rastlıyoruz. Fetihler konusunu işleyen kitap, Abbâsîler döneminde yaşayan Türk devletlerinin ve daha sonra gelen Osmanlı Devleti'nin fetihlerini, İslâmî fetihler olarak işlemektedir.

Lise birinci sınıf kitabında, I. dönemde Hz. Muhammed'in hayatı işlenirken, II. dönemde İslâm fetihleri ele alınmaktadır. Fetihler hakkındaki bütün sayfaları topladığımızda 50 sayfa olduğunu, bunun ilk 30 sayfası; Hz. Peygamberin, Halifelerin, Emevîlerin ve Abbâsîlerin fetihlerini içerirken, son 20 sayfasının tamamını Türklerin fetihlerine ayırdıklarını görmekteyiz. Başka bir deyişle, İslâmî fetihler bölümünün 2/5'nin Türk fetihlerinden bahsetmesi, öğrencilerin belleklerinde Türk imajının daha kalıcı ve daha vurgulu olduğunu göstermektedir.

⁵⁰⁷ Ahmed el-İskenderî-'Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-Abd el-Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 503; Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 402; George Zeydân, *Târîh el-Edeb el-Luğa el-'Arabiyye II*, Dâr Mektebe el-Hayât, Beyrut 1983, s. 284; Abdurrahmân el-Mağribî, *el-Târîh el-'Arabî el-Mu'âsır IX*, Vizara el-Terbiye ve el-Ta'lim el-Filistînî, s. 22.

⁵⁰⁸ Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-'Arabî*, s. 417.

⁵⁰⁹ Tarık Deniz, *Türk Edebiyatı IV*, MEB, Açık Öğretim Okulları Ders Kitapları Dizisi, Ankara 2007, s. 6-9.

Türklerin son derece olumlu işlendiği kitapta, korkusuz, cesur, dindar, cihad hususunda kararlı ve azimli, Müslümanların birlik ve beraberliğine son derece duyarlı ve hassas, zeki ve disiplinli, ihtiyâtlı ve tedbirli, hiçbir ırkın fethetmeyi başaramadığı ülkeleri bütün engelleri aşarak ve sebât ederek fetheden ve asırlarca buraların efendisi olan, İslâm'ı yaymak için üç kıtada cihad eden, mukaddes toprakların selâmeti için her türlü imkânı sağlayan ve sırf bu topraklara hacıların ve tüccarların güvenli bir şekilde ulaşması için uzun yıllar bıkmadan usanmadan savaşan, İslâm düşmanlarının hepsinin, özellikle Bizanslıların korkulu rüyası olarak addedilen kuvvetli bir Türk imajı öğrenciye aktarılmaktadır.

Lise ikinci sınıf tarih kitabında İslâm medeniyetini kapsamlı bir şekilde ele alan kitap, ilk olarak İslâm'ın getirdiği sistemleri işlemektedir. Bu sistemlerin içinde orduyu işlerken Türk donanmasından övgü ile bahsetmektedir. Memlûk ve Osmanlı döneminde deniz donanmasının düşmanlar için bir korku olduğundan bahsederken, Müslümanların Halifesi olan Osmanlı'nın dört asır boyunca İslâm topraklarından ecnebîleri tamamıyla temizlediğini ve İslâm'ı Avrupa'da yaydığını öğrenciye aktarmaktadır.

İlerleyen bölümlerde Osmanlı'nın, ırk ve renk gözetmeksizin bütün Müslümanları tek bir çatı altında topladığını büyük bir övgü ile öğrenciye aktarmaktadır. İslâm'ın ve Müslümanların hâmisî olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Müslümanların birbirinden koştığı belirtilmektedir.

Kitapta ayrıca, Osmanlı'nın yıkılışından sonra tüm Müslüman ülkeleri sömürmeyi ve Müslümanları birbirinden koparmayı hedefleyen ve iç düşman olarak ortaya çıkan Avrupa kültürünün Müslüman ülkelerinde yayıldığına altı çizilmektedir. Bu kültürlerin İslâm'ın iç düşmanı olduğuna ve Turancılık akımının da bu düşmanlardan birisi olduğuna değinilmektedir.

Kitaba göre, Turancılığın asıl hedefinin, yabancı olan bütün unsurları Türkleştirmek ve Araplara ve İslâm'a dair ne varsa Türk kültüründen çıkarmak olduğudur. Turancılık akımına göre İslâmiyet, Türk ırkı için sonradan çıkmış bir dindir. Bundan dolayı, bütün Türkleri eski Türk gelenek ve göreneklerine tutunmaya çağrıda bulunmaktadır. Turancılıktan, Müslümanları birbirinden uzaklaştıran ve İslâmiyet'in iç düşmanı olan bir akım olarak bahsetmektedir.

Bölümün kendisinde de detaylı bir şekilde arz edildiği gibi, Turancılık İslâmiyet'in emrettiği "ümme" bilincine ters düşerken bu dînin haram kıldığı kavmiyetçiliği içinde barındırmıştır. Bu referanslar doğrultusunda Turancılık değerlendirildiğinde, Turancılığın bir ırkı yüceltirken diğer ırkları dışladığından ve kendi bünyesine Türk ırkının haricinde hiçbir unsuru almadığından ötürü Müslümanların bütünlük ve beraberliklerinde çatlaklar oluşturduğu ortaya çıkmaktadır.

Aynı kitabın bir sonraki bölümünde, İslâm'ın dış düşmanlarına yer verilmekte, Bizans ve Moğollar, İslâm'ın en büyük dış düşmanları olarak gösterilmektedir. Bunları İslâm topraklarından uzaklaştırmayı başaranların; Selçuklular, Memlûklar, Zengîler ve Eyyûbîler olduğundan bahsedilmektedir.

Adı geçen Müslüman devletlerin savaşlarını büyük bir övgü ile ele alan kitapta, İslâm topraklarının onlar sayesinde Bizans ve Moğol istilâlarından kurtulduğunun defalarca altı çizilmiş ve öğrencilerin belleğinde Türklerle ilgili oldukça kalıcı imaj bırakılmıştır.

Kitabın son bölümünde İslâm'ın yakın çağ düşmanı olan sömürüden bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca Müslümanları tek bir çatı altında topladığını ve bu toprakları bütün gücüyle koruduğunu öven bir dille ele alan kitapta, Osmanlı'nın zayıflama sürecine girdikten sonra Avrupalıların birleşip Osmanlı topraklarını paylaştıklarından ve İttihad ve Terakkî Cemiyeti tarafından da yıkıldığından bahsedilmektedir. İslâm âleminin son hâmisî olan Osmanlı'nın yıkılışından sonra İslâm âleminin paramparça olduğunun ve sömürüldüğünün altını çizmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, İslâm medeniyetini konu alan Lise ikinci sınıf tarih kitabında, Atatürk hariç bütün Türkler'den son derece büyük bir övgü ve gururla bahsedilmektedir.

Lise ikinci sınıf edebiyat dersinde ilk olarak Abbâsî döneminin edebiyatı işlenmektedir. Bu edebiyatın bir dalı olan Arap şiirinin gelişmesinde, Abbâsî Devleti'nden kopan devletlerin büyük rol oynadıklarına değinilmektedir. Bunların en önemlisi olarak Selçuklu Devleti ve Eyyûbî Devleti olduğuna dikkatleri çeken kitap, bu devletlerde Arap şiirinin oldukça gelişme gösterdiğini ve Arap şiirine ve Arap edebiyatçılarına büyük önem verildiğinin altını çizmektedir.

Selçuklu ve Eyyûbî komutanlarının ve gazvelerinin övüldüğü şiirlerden örnekler getiren kitap, bu yaşanmış zafer hikâyelerinin Arap şiirini oldukça zenginleştirdiğini işlemektedir. Bu komutanların Müslümanların en büyük düşmanı olan Haçlılara ve Moğollara karşı göstermiş oldukları fevkalâde ve takdire şâyân duruşlarının, Arap şiirinin başlıca konusu olduğunu ve dönemin insanlarına cihad ruhunu ve cesaretini aşılama oldukça etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Daha sonra Memlûk döneminin siyasî, kültürel ve sosyal durumundan detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Bunun edebiyata olumlu bir şekilde yansıdığını bahseden kitapta, Memlûkların edebiyata, ilime ve âlimlere çok büyük önem verdiğini örneklerle öğrenciye aktarmaktadır. Bu dönemde Arap şiirinin eski bilinen dar kalıbından çıkarak diğer dünya toplumlarındaki edebî gelişmeler gibi gelişme gösterdiği de ayrıca işlenmiştir.

Osmanlı döneminde ise, Arap edebiyatı için bir zayıflama döneminin söz konusu olduğu işlenmektedir. Sultanların edebiyata önem vermediğinden ötürü edebiyatçıların ve şâirlerin geçinebilmek için çalışmak zorunda kaldıklarından ve kendilerini kültürel olarak geliştirememelerinin Arap edebiyatının gerilemesine neden olduğundan kısaca bahsedilmektedir.

Osmanlı'nın işlendiği her konuda adını takdir ve saygıyla anmadan geçemedikleri Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemine bu konuda da değinen kitap, onun padişahlık döneminde çok ciddi ıslâhatlar yaptığının altı çizilmiş, ilme ve âlimlere çok önem vererek Müslümanları tek bir çatı altında toplamak için büyük çaba gösterdiğine değinilmiştir. Arapların onun çağrısına kulak vermedikleri için sömürüldüklerine de ayrıca yer verilmiştir.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nin resmî dili Türkçe olduğu için, Osmanlılar döneminde genel anlamda Arapça'nın ilerleme katetmediği ve Arapların edebiyatta gerileme gösterdiğine değinilmiştir. Arap edebiyatı üstâdlarının ve tarihçilerinin kaleme aldıkları eserler incelediğinde, Osmanlı döneminde Arap edebiyatında bir gerilemenin söz konusu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Sonuç olarak, lise kitapları genel olarak değerlendirildiğinde, İslâmiyet'in yayılmasında Türklerin büyük rolü olduğuna değinilmiş ve Türkler hakkında oldukça

geniş bilgi verilmiştir. Tarih ve edebiyat kitaplarında büyük övgü ile bahsedilen Türkler hakkındaki yegne negatif söylem tek bir şahıs ve kurum üzerinde odaklanmaktadır.

3.5. Tablolar

I. Tablo

Lise kitaplarında Türklerle ilgili kullanılan kelimeler ve kitaplarda geçen tekrar sayısı ile kullanılan ifadeler

Kelime	Tekrar Sayısı	İfadeler	Sınıf	Ders
Ahmed bin Tolûn	1	Bizanslılara karşı başarı elde etti.	Lise 1	Tarih
Alp Arslan	1	Müslümanları cihada çağırdı ve Cuma hutbelerinde önemini anlattı.	Lise 1	Tarih
Alp Arslan	1	Bizanslılar çok güçlü olmasına rağmen onları yenmeyi başardı.	Lise 1	Tarih
Alp Arslan	1	Malazgirt Savaşı'nda kazandığı başarı Müslümanların moralini düzeltti.	Lise 1	Tarih
Gazneliler	1	Gerçek İslâm fetihleri ile İslâmı Hindistan'a getirmişlerdir.	Lise 1	Tarih
Sebuktekin	1	İslâmı Hindistan'a getiren ilk Gazneli Sultan	Lise 1	Tarih
Memlûklar	1	Putperest Moğollara karşı ülkelerini korudular.	Lise 1	Tarih
Memlûklar	1	Mısır Memlûkları Hindistanı Portekizlerden kurtardı.	Lise 1	Tarih
Memlûklar	1	Kızıl Deniz'e Memlûk filosu ile hâkim oldular.	Lise 1	Tarih
Osmanlılar	1	İslâmı yaymaya çalışıp bunun için cihad ettiler	Lise 1	Tarih
Osmanlılar	1	Memlûkları Portekizlere karşı maddi manevi desteklediler.	Lise 1	Tarih
Osmanlılar	1	Portekizlere karşı canla başla cihad ettiler.	Lise 1	Tarih
Osmanlılar	1	Kızıl Deniz'in Müslüman deniz olması için çaba sarfettiler.	Lise 1	Tarih
Osmanlılar	1	Aden körfezini, Hürmüz körfezini, Basra ve Ahsa'yı ecnebi sömürsünden korudular.	Lise 1	Tarih
Osman Gazi	1	Bizanslılara karşı cihad sancağını taşıdı.	Lise 1	Tarih
Orhan Gazi	1	Babasının izinden giderek Bizanslılara karşı cihad etti.	Lise 1	Tarih
I. Murad	1	Edirneyi, Sofyayı, Selanik'i fethetmeyi başardı.	Lise 1	Tarih
I. Bayezid	1	Haçlı seferlerini geri püskürtmeyi başardı.	Lise 1	Tarih
I. Mehmed	1	Osmanlı Devletini güçlendirdi.	Lise 1	Tarih
II. Murad	1	Avrupa müttefiklerini yenerek bazı Balkan şehirlerini fethetti.	Lise 1	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	Bizanslıların en güçlü kalesi olan Kostantiniyeyi fethetti.	Lise 1	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	Kostantiniyye'ye çok önem verdiği için şehirde camiler yaptırdı.	Lise 1	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	Karadenizi fethederek Müslümanlaştırdı.	Lise 1	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	Altın orduyu yenmeyi başardı ve döneminin en muktedir sultanı adledildi.	Lise 1	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	1	Osmanlı'nın 4 asır boyunca güçlü kalmasını sağlayacak temelleri attı.	Lise 1	Tarih
II. Bayezid	1	Politik bir siyaset izleyerek devletini zekice yönetti.	Lise 1	Tarih
II. Bayezid	1	Fetihleri sayesinde Osmanlı Avrupa'da güç dengesini oluşturdu.	Lise 1	Tarih
II. Bayezid	1	Osmanlı filosu onun döneminde Akdenize hâkim oldu.	Lise 1	Tarih
I. Selim	1	Yönetime dört elle sarıldı ve devletin topraklarını genişletti.	Lise 1	Tarih
I. Selim	1	Cezayiri İspanya sömürsünden kurtardı.	Lise 1	Tarih
Kanunî Sultan	1	Viyana'ya kadar dayanarak Osmanlı'nın topraklarını	Lise 1	Tarih

Süleyman		genişletti.		
II. Selim	1	Fetihleri sayesinde Osmanlı Akdeniz'in liderliğini üstlendi.	Lise 1	Tarih
II. Selim	1	Fetihleri ve zekası ile Karadenizi Osmanlı Denizi haline getirdi.	Lise 1	Tarih
II. Selim	1	Astrahan ticaret ve hac yolunu Ruslardan kurtarmak için çaba gösterdi.	Lise 1	Tarih
Memlûk donanması	1	İslâm düşmanlarının korktuğu ve onları geri püskürten bir deniz gücü idi.	Lise 2	Tarih
Osmanlı donanması	1	İslâm düşmanlarının korktuğu ve onları geri püskürten bir deniz gücü idi.	Lise 2	Tarih
Osmanlı donanması	1	Müslümanların denizlerini Hıristiyanlardan temizleyen ve İslâmiyet'i yayan bir donanmadır.	Lise 2	Tarih
Osmanlılar	1	4 asır boyunca Müslümanları tek bir çatı ve bayrak altında toplamıştır.	Lise 2	Tarih
Osmanlılar	1	Osmanlı Devleti İslâm'ın son halifesidir.	Lise 2	Tarih
Osmanlılar	1	Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile Müslümanlar dağıldı ve bazı ülkelerde yozlaşmalar başladı.	Lise 2	Tarih
Selçuklular	1	Müslüman Selçuklular Haçlı ordusunu geri püskürtmeyi başardılar.	Lise 2	Tarih
Kılıç Arslan	1	Muazzam bir güç ve cesaretle İznik'i savundu.	Lise 2	Tarih
İmâd el-dîn Zengi	1	Haçlıların ele geçirdiği yerleri geri almayı başardı.	Lise 2	Tarih
Nûr el-dîn Mahmud	1	Haçlıları geri püskürtmeyi başardı	Lise 2	Tarih
Zengîler	1	Müslümanların imdadına yetişerek, büyük bir zaferle Şam'ı II. Haçlı seferinden korudular.	Lise 2	Tarih
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	Haçlıları Hittîn Muhârebesi'nde hezimete uğratsa da esirlere iyi davrandı.	Lise 2	Tarih
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	Büyük Haçlı sömürsünü geri püskürtmeyi başardı.	Lise 2	Tarih
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı.	Lise 2	Tarih
Salâh el-dîn Eyyûbî	1	En güçlü olan III. Haçlı seferini kesin bir zaferle geri püskürtmeyi başardı.	Lise 2	Tarih
Kamil Eyyûbî	1	Haçlıları Mısır'dan geri püskürtmeyi başardı.	Lise 2	Tarih
Eyyûb bin Kamil	1	Beytü'l Makdis'i Haçlılardan geri almayı başardı.	Lise 2	Tarih
Baybars	1	Mısır'a yönelen Haçlıları büyük bir hezimete uğrattı.	Lise 2	Tarih
Baybars	1	Ayn Câlût savaşında büyük başarı sağladı.	Lise 2	Tarih
Kotuz	1	Moğolluları Ayn Câlût Savaşı'nda yenerek, bütün insanlığı büyük bir yıkımdan kurtardı.	Lise 2	Tarih
Gâzân Han	1	Müslüman olmasıyla birlikte İslâm alemi Moğol istilâsından kurtuldu.	Lise 2	Tarih
Gâzân Han	1	İyi bir Müslümandı.	Lise 2	Tarih
Osmanlı	1	Bütün dünyanın ondan korktuğu bir devletti.	Lise 2	Tarih
Osmanlı	1	Din kardeşlerine yardım etmek için elinden geleni yaptı ve bütün imkanlarını seferber etti.	Lise 2	Tarih
Osmanlılar	1	Uzun yıllar Yahudilere karşı direndiler.	Lise 2	Tarih
II. Abdülhamid	1	Müslüman kardeşliğine çağrı yaptı.	Lise 2	Tarih
II. Abdülhamid	1	Yahudilerin Filistine girmelerini engelledi.	Lise 2	Tarih
Selçuklu Devleti	1	Arap şiirine çok önem verdi ve şairlere mükâfatlar vererek onları teşvik etti.	Lise 2	Edebiyat
Eyyûbî Devleti	1	Arap şiirine çok önem verdi ve şairlere mükâfatlar vererek onları teşvik etti.	Lise 2	Edebiyat
Eyyûbî Devleti	1	Bu dönemde Arap şiiri oldukça önemli bir yere haiz oldu.	Lise 2	Edebiyat

Eyyübî Devleti	1	Hamaset şiiri bu dönemde yükselişe geçti.	Lise 2	Edebiyat
İmâd ed-din Zengî	1	Haçlılara karşı cesurca savaştı.	Lise 2	Edebiyat
Nur ed-din Mahmud	1	Haçlılara karşı cihad etti.	Lise 2	Edebiyat
Salâh el-dîn Eyyübî	1	Müslümanların güçlerini birleştirdi.	Lise 2	Edebiyat
Salâh el-dîn Eyyübî	1	Hittin Savaşı'nda Haçlıların büyük kabusu oldu ve kesin bir zaferle Kudüs'ü ele geçirdi.	Lise 2	Edebiyat
Baybars	1	Müslüman topraklarını Haçlılardan temizledi.	Lise 2	Edebiyat
Seyf el-dîn Kalâvûn	1	Müslüman topraklarını Haçlılardan temizledi.	Lise 2	Edebiyat
Eşref Salâh el-dîn Halil	1	Müslüman topraklarını Haçlılardan temizledi.	Lise 2	Edebiyat
Seyf el-dîn Kotuz	1	Mısır ve Şam'ı ölüm pahasına korudu.	Lise 2	Edebiyat
II. Abdülhamid	1	Çok ciddi ıslâhatlar yaptı.	Lise 2	Edebiyat
II. Abdülhamid	1	Filistine verdiği önemden tarih altın harflerle bahseder.	Lise 2	Edebiyat
II. Abdülhamid	1	Müslümanları birleşmeye çağırdı ama Araplar buna kulak vermediler.	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	1	Moğollara karşı doğuyu korumayı başardılar.	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	1	Dinî eğitime önem verdiler ve eğitime olan katkıları oldukça önemli idi.	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	1	İlme ve alimlere büyük önem verdiler.	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	1	Arap edebiyatına çok önemli katkılarda bulundular	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	1	Arap edebiyatçılarını maddi manevi desteklediler.	Lise 2	Edebiyat
Atatürk	1	Osmanlı Devleti'ni yıkarak halifeliği ortadan kaldırdı ve ülkesinden İslâm'ı uzaklaştırdı.	Lise 2	Tarih
Turancılık	1	Türkleştirme politikası ile İslâm'ın birleştiriciliğini yıkan iç düşmanlardan sayılmaktadır.	Lise 2	Tarih
İttihad ve Terakkî Cemiyeti	1	İslâm halifesi olan Osmanlı Devleti'ni yıkmıştır.	Lise 2	Tarih
Osmanlı dönemi	1	Arap edebiyatı bu dönemde gerileme gösterdi.	Lise 2	Edebiyat
Osmanlılar	1	Edebiyatçıları maddi olarak desteklemediler.	Lise 2	Edebiyat

II. Tablo

Lise kitaplarında Türklerle ilgili kullanılan kelimeler ve tekrarı

Kelime	Tekrar Sayısı	Sınıf	Ders	Kelime	Tekrar Sayısı	Sınıf	Ders
Ahmed bin Tolûn	3	Lise 1	Tarih	İttihad ve Terakkî Cemiyeti	2	Lise 2	Tarih
Tulûnoğulları	3	Lise 1	Tarih	Turancılık	3	Lise 2	Tarih
Selçuklular	2	Lise 1	Tarih	Türkçülük	2	Lise 2	Tarih
Alp Arslan	3	Lise 1	Tarih	Gazneliler	1	Lise 2	Tarih
Malazgirt Savaşı	4	Lise 1	Tarih	Kılıç Arslan	1	Lise 2	Tarih
Gazneliler	3	Lise 1	Tarih	Zengîler	2	Lise 2	Tarih
Sebuktekin	1	Lise 1	Tarih	İmâd ed-din Zengi	2	Lise 2	Tarih
Gazneli Mahmud	2	Lise 1	Tarih	Nûr el-dîn Zengi	2	Lise 2	Tarih
Memlûklar	6	Lise 1	Tarih	Esed el-dîn Şirkuh	1	Lise 2	Tarih
Osmanlılar	41	Lise 1	Tarih	Eyyübîler	3	Lise 2	Tarih
Osman Gazi	3	Lise 1	Tarih	Salâh el-dîn Eyyübî	10	Lise 2	Tarih
Orhan Gazi	2	Lise 1	Tarih	Kâmil Eyyübî	3	Lise 2	Tarih
I. Murad	3	Lise 1	Tarih	Eyyub bin Kamil	1	Lise 2	Tarih
I. Bayezid	4	Lise 1	Tarih	Baybars	3	Lise 2	Tarih

II. Murad	4	Lise 1	Tarih	Kotuz	5	Lise 2	Tarih
I. Mehmed	2	Lise 1	Tarih	II. Abdülhamid	2	Lise 2	Tarih
Fatih Sultan Mehmed	9	Lise 1	Tarih	Selçuklular	1	Lise 2	Edebiyat
II. Bayezid	7	Lise 1	Tarih	Eyyübîler	2	Lise 2	Edebiyat
I. Selim	6	Lise 1	Tarih	İmâd ed-Din Zengi	2	Lise 2	Edebiyat
Kanunî Sultan Süleyman	9	Lise 1	Tarih	Nûr el-dîn Mahmud	2	Lise 2	Edebiyat
II. Selim	3	Lise 1	Tarih	Salâh el-dîn Eyyübî	2	Lise 2	Edebiyat
Gazneliler	1	Lise 1	Tarih	Baybars	1	Lise 2	Edebiyat
Selçuklular	3	Lise 2	Tarih	Kotuz	2	Lise 2	Edebiyat
İhşidîler	2	Lise 2	Tarih	Kalâvûn	1	Lise 2	Edebiyat
Tulûnoğulları	1	Lise 2	Tarih	Kamil Eyyübî	1	Lise 2	Edebiyat
Osmanlılar	22	Lise 2	Tarih	Memlûklar	8	Lise 2	Edebiyat
Memlûklar	4	Lise 2	Tarih	Osmanlılar	3	Lise 2	Edebiyat
Atatürk	1	Lise 2	Tarih	II. Abdulhamid	1	Lise 2	Edebiyat

III. Tablo

Lise kitaplarında Türklerin zikredildiği sayfaların toplamı

Kitap Adı	Kitabın Toplam Sayfa Sayısı	İlgili Sayfaların Sayısı	Türklerin Zikredildiği Sayfaların Sayısı
Peygamberler Tarihi, Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslâmiyet'in Yayılışı	142	52*	22
Müslümanların Medenî ve Siyasî Tarihi	157	98**	28
Edebiyat	189	37***	18
Toplam	291	187	68

* Bu kitapta 1. sayfadan 8. sayfaya kadar önsöz ve mukaddime yer almaktadır. 8. sayfadan 90. sayfaya kadar Peygamberler Tarihi işlenmektedir. 90. sayfadan 142. sayfaya kadar fetihler konusu işlenmektedir. Dört halife dönemi fetihleri 15 sayfa, Emevî Devleti dönemi fetihleri 12 sayfa, Abbâsî Devleti dönemi fetihleri 11 sayfadır. Osmanlı dönemi fetihleri 11 sayfadır.

** Bu kitapta 1. sayfadan 12. sayfaya kadar önsöz ve mukaddime yer almaktadır. 12. sayfadan 56. sayfaya kadar İslâm Medeniyeti işlenmektedir. 56. sayfadan 92. sayfaya kadar İslâmiyet'in İlimleri işlenmektedir. 92. sayfadan 146. sayfaya kadar Tarihten günümüze kadar İslâm dünyasını tehdit eden iç ve dış düşmanlar işlenmektedir. 146. sayfadan 157. sayfaya İslâm dünyasının günümüzdeki sorunlarına çözümler sunulmaktadır.

*** Edebiyat dersi iki kitaptan oluşmaktadır. 1. Kitap 91 sayfadır. 2. kitap 98 sayfadır. 1. kitapta Abbâsî Devleti'nin I. Dönemi işlenmiştir. 2. Kitapta önsöz ve mukaddimededen sonra 9. sayfadan 61. sayfaya kadar Endülüs şiiri işlenmiştir. 61. sayfadan 83. sayfaya kadar Haçlı seferlerinin Arap Edebiyatına olan etkisine değinilmiştir. 86. sayfadan 98. sayfaya kadar Abbâsî Devleti'nin son dönemindeki Arap Edebiyatı'na değinilmiştir.

SONUÇ

Türkleştirme politikası ile Türk olmayan unsurların hoşnutsuzluklarını üstüne çeken İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) ile Arap-Türk kardeşliğinin tarihine bir çizgi çekildiğine değinen Suûdi Arabistan ders kitapları, Osmanlı Devleti'ni kuruluşundan II. Abdülhamid (1876-1909)'in tahttan indirilmesine kadar işlemiş ve Osmanlı Devleti'ni Abbâsî Devleti'nden sonraki "İslâm Hilâfeti" olarak ele almıştır.

Osmanlı Devleti'nin halifeliği ve asırlara damgasını vuran siyasî üstünlüğü, Müslüman birliği için çok hayati önem taşıyan bir gerçek olarak ders kitaplarında sunulmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin birtakım bidatları bölgede yaymış olduğu vurgulansa da, Osmanlı'nın yıkılmasının faturasını bütün Arap âleminin sömürülmekle ödediğinin altı çizilmektedir. Buna verilen önem, Arap-Osmanlı geçmişine duyulan saygının ortaya çıkmasının yanı sıra, Osmanlı'ya ne kadar da olumlu bir gözle bakıldığını göstermektedir.

Bu kitaplardan çıkarılan bir diğer sonuç, öğrencilere İslâm devletleri ve birliği hakkında her dönemi kapsayacak şekilde bilgi verilmesi üzerinedir. Emevî ve Abbâsî döneminin zikredildiği her kitapta Memlûklar, Zengîler, Eyyûbîler ve Osmanlılar'dan da mutlaka detaylı bir şekilde ve övgü ile bahsedilmektedir.

Suûdi Arabistan, Türkiye ve Mısır tarih ders kitaplarının en çok önem verdiği konulara bakıldığında; Türkiye ders kitaplarında dördüncü sınıftan lise son sınıfa kadar her yıl Atatürk İlke ve İnkılâpları ve Kurtuluş Savaşı tarihi işlenirken, Suûd okul kitaplarında dördüncü sınıftan itibaren, Hz. Muhammed'in İslâm Devleti ve ondan sonra gelen Emevî, Abbâsî ve Osmanlı hilâfetlerinin işlenmekte olduğu görülmektedir. Mısır okul kitaplarında ise Firavunlar tarihi dördüncü sınıftan lise sona kadar her yıl işlenmektedir. Yine Suûdi Arabistan okul kitaplarında Türkiye, 4. sınıftan itibaren işlenmekte olduğu görülmektedir.

Suûdi Arabistan okul kitaplarında Osmanlı hakkında hiçbir yerde işgâlcî/zorba/zâlim/sömüren/müstebid kelimeleri geçmemektedir. Diğer yandan, sadece

Osmanlı'nın son döneminin geçtiği Mısır kitaplarında Memlûklar da birkaç satırla işlenmiş ve Osmanlı ile birlikte oldukça sert bir dille eleştirilmiştir.

Suûd ders kitaplarını Türkiye ve Mısır ders kitaplarından farklı kılan en önemli özellik öncelikle İslâmiyet olgusudur. Ayrıca, tarih boyunca hemen hemen bütün Türk devletlerini ele alan Suûd ders kitapları bu devletlerin fetihlerine önem vermiş ve bu yöne odaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin oldukça övgüyle bahsedildiği Suûd kitaplarında olumsuz bilgiler aşağıdaki dört madde üstünde odaklanmaktadır:

1. İbrahim Paşa,
2. İttihad ve Terakkî Cemiyeti,
3. Türkçülük,
4. Mustafa Kemal Atatürk.

İbrahim Paşa'nın, Suûd kabîlesinin lideri Abdullah ile yaptığı anlaşmaya sâdik kalmaması ve masum insanları öldürüp şehri harabeye çevirmesi, savaş esnasında yapılan anlaşmalara sâdik kalınması hukuku açısından eleştiriye açık bir tutumdur. Dolayısıyla, bu tutum üstünde yoğunlaşan Suûdi Arabistan ders kitaplarının bu eleştirisi yadırganmamalıdır.

İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkleştirme politikasıyla Arap ülkelerinde gerçekleştirdiği milliyetçi icrâatları eleştiriye açık başka meseledir.

Türkleştirme ve Turancılık mefhûmları ise Arap-Türk ilişkilerini yaraladığı ve birlik ve beraberliği bozduğu gerekçesiyle Suûdi Arabistan kitaplarında olumsuz işlendiği görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Arap-Türk birliğini kopardığını savunan Suûdi Arabistan kitaplarının bu haksız eleştirisine, Turgut Özal döneminden günümüze kadar gelen diplomatik ve ekonomik yakınlaşma ile gereken cevap verilmektedir.

Suûdi Arabistan okul kitaplarındaki tezi ilgilendiren sayfalara göz atıldığında bunun toplam 453 sayfa olduğunu ve Türklerin bu sayfaların toplam 208 sayfasında zikredildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu da Türklerin Suûdi Arabistan tarih, coğrafya ve

edebiyat kitaplarının yaklaşık %46'sında geçtiğini gösterir ki bu oldukça dikkat çekici bir orandır.

Suûdi Arabistan ders kitaplarında Türkler, ilkokul dört, beş ve altıncı sınıflarda okutulan tarih kitaplarının ikisinde, ortaokul bir, iki ve üçüncü sınıf tarih kitaplarının ikisinde ve lisede okutulan bir, iki ve üçüncü sınıf tarih kitaplarının ikisinde yer almaktadır. Yine ilkokulun son üç yılında okutulan coğrafya kitaplarının birinde Türkiye'ye yer verildiği gibi, ortaokulun üç yılında okutulan coğrafya kitaplarının birinde ve lisenin üç yılında okutulan edebiyat kitabının birinde Türklere yer verilmektedir. Özetlemek gerekirse Türkler, Suûdi Arabistan tarih kitaplarının %70'inde yer alırken, ilkokul ve ortaokul coğrafya kitaplarının ve lise edebiyat kitaplarının da %35'inde yer almaktadır.

Sonuç olarak, Suûdi Arabistan kitaplarında Türklere bu kadar yüksek oranda yer verilmesi Türklere karşı duyulan önem ve ilginin bir göstergesi ve Türk-Arap/Türk-Suûd ilişkileri açısından oldukça ümit vaadeden bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz, “Tanzimât Fermânının Tahlîli”, *Tanzimat*, MEB, I, (İstanbul 1940).
- Abd el-Rahîm ibn ‘Abd el-Rahmân, *el-Devle el-Su‘ûdiyye el-‘Ûlâ*, Dâr el-Kitâb el-Câmi‘î, Suûdi Arabistan 1987.
- Abdurrahmân el-Mağribî, *el-Târîh el-‘Arabî el-Mu‘âsır IX*, Vizarâh el-Terbiye ve el-Ta‘lîm el-Filistînî, [Filistin] 2004.
- Adeed Dawisha, *Arab Nationalism In The Twentieth Century*, Princeton University Press, Oxford and USA 2003.
- Ahmed Abdurrahîm Mustafa, “Osmanlı İdaresi Altında Araplar”, çev. Mehmet Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 373-412.
- Ahmed Cevdet [Paşa], *Târîh-i Cevdet*, XI, ikinci tab‘ı, tertîb-i cedîd, Dersa‘âdet Matba‘a-i ‘Osmaniye, İstanbul 1309 [1892].
- Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm’ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Ahmed el-İskenderî-‘Alî el-Cârim-Ahmed Emîn-‘Abd el-‘Azîz el-Bişrî, *el-Mufasssal fî Târîh el-Edeb el-‘Arabî*, Dâr İhyâ el-‘Ulûm, Beyrut 1994.
- Ahmed Hasan el-Zeyyât, *Târîh el-Edeb el-‘Arabî*, Dâr el-Nahdah, Mısır 1982.
- Ahmed, Nazlı Muavvad, “Yeni Siyasî ve İktisadî Gelişmelerin Işığı Altında Türk-Arap Yakınlaşması”, *İki Tarafın Bakış açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 587-634.
- Akçura, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanoğulları ve Aydınların Anlatımıyla İmparatorluğun Yüzük Taşı II. Abdülhamid*, haz. Mehmet Tosun, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 11-37.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, V, Ötüken Yayıncılık, (İstanbul 1994).
- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

- Âşûr, Saîd Abdullahfettâh, “Arap Dünyasını Savunmada Türklerin Rolü”, çev. Halil İbrahim Kaçar, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 317-372.
- el-Atlâs el-Târîhî li el-Memleke el-‘Arabiyye el-Suûdiyye*, el-Merkez el-Cuğrâfi li el-Memleke el-Suûdiyye, Matbaa el-Melik el-Abdu'l ‘Azîz, Suûdi Arabistan 1999.
- Bauer, T., “Jâhiliyya”, *EAL*, I, (London 1998), s. 406-407.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/2, TTK, Ankara 1991.
- Becker, C. H., “Eyyûbîler”, *İA*, IV, (1988), s. 424-429.
- Belin, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi*, çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.
- Beşîr Abd el-Fettâh, *el-Siyâse el-Duveliyye*, sayı: 179, Kahire 2010, s. 132-136.
- Betin, Saffet Ürfi, *Atatürk İnkılabı*, Güven Basımevi, İstanbul 1951.
- Bilge, Mustafa D., “Dir‘iye”, *DİA*, IX, (1994), s. 374-375.
- BOA, İrade, Mısır, 425, 7 Şevvâl 1265/1848, Sinan Marufoğlu, *Necd ve el-Ahsâ fî el-Vesâik el-‘Osmaniyye*, Dâr el-Sâkî, London 2002.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 1992.
- Brydges, Harford Jones, *A Brief History of the Wahaby-Mûcez el-Târîh el-Wahhâbî*, Tercume ve dirase ‘Uveyda bin Matrîk el-Cuheynî, Saudi Arabia 2005.
- Bundârî, *Zubtetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra*, Irak ve Horâsan Selçukluları Tarihi, Türkçe terc. Kivâmeddin Burslan, Maârif Matbaâsı, İstanbul 1943.
- Büyükcoşkun, Kudret, “Arabistan”, *DİA*, III, (1988), s. 248-252.
- Cahen, Claude, “Ayyûbids”, *EF*, I, (1960), s. 796-807.
- Cemâl el-dîn el-Afgânî ve Muhammed ‘Abduh, *el-‘Urve el-Vusgâ*, Mektebe el-Şurûk el-Duveliyye, Kahire 2002.
- Cemal Zekeriyya Kâsım, “Araplar’ın Osmanlı Devleti’nden Ayrılması”, çev. Mehmet Erdoğan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 413-474.
- Cevânib min Târîh el-Muslimîn el-Hadârî ve el-Siyasî li el-Saff el-Sânî el-Sanavî*, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Suûdi Arabistan 2008-2009.

- De Corancez, Louis Alexandre Olivier, *The History of The Wahabis*, translated by Eric Tabet, UK 1995.
- Cuğrafya el-‘Âlam el-İslâmî*, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Suûdi Arabistan 2008-2009.
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik, *Târîh-i Cihân-Gûşâ*, III, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 168-174;
- Çağatay, Neşet, “Vehhâbîlik”, *İA*, XIII, s. 262-269.
- Çakan, İsmail Lütfi, “İstanbul’un Fethi Hadisi”, *Fetih, Fâtih ve İstanbul Sempozyum Bildirileri*, (İstanbul 1992), s. 50-51
- Darley, R. E.-Doran, “Saldjûkids”, *EF*², VIII, (1995), s. 973-978.
- Davison, Roderic H., *Turkey A Short History*, The Eothen Press, England 1988.
- Demirkent, Işın, “Haçlılar”, *DİA*, XIV, (1996), s. 525-546.
- Deny, J., “Abd al-Hamîd II”, *EF*², I, (1960), s. 63-65.
- Dequin, H. F. E., *The Challenge of Saudi Arabia*, Saudi Arabia, 1976.
- el-Dirâsât el-İctimâiyye Beledî Mısır I*, el-Saf el-Râbi‘ el-İbtidâî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Mısır 2008-2009.
- el-Dirâsât el-İctimâiyye Beledî Mısır II*, el-Saf el-Râbi‘ el-İbtidâî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Mısır 2008-2009.
- el-Dirâsât el-İctimâiyye, Hadârah Mısriyye II*, el-Saf el-Evvel el-İ‘dâdî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Mısır 2008-2009.
- Doumato, Eleanor Abdella, “Saudi Arabia”, *OEMIW*, Newyork and Oxford 1995.
- Ecer, Ahmet Vehbi, *Tarihte Vahhabî Hareketi ve Etkileri*, ASAM, Ankara 2001.
- el-Edeb el-‘Arabî el-Evvel*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Evvel, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Suûdi Arabistan 2008-2009.
- el-Edeb el-‘Arabî el-Sânî*, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, Suûdi Arabistan 2008-2009.
- Elçibey, Ebülfez, *Tolunoğulları Devleti*, haz. Selçuk Alkın, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1997.
- Emecen, Feridun, “Osmanlılar”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 487-496.
- Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyân*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1992.

- Fâik Bikr el-Savvâf, *el- 'Alâkâ beyn el-Devle el- 'Osmaniyye ve Iklîm Hicâz fi el-Fetra mâ beyn 1876-1916*, Dâr al-Muhammedî li al-Neshr ve al-Tavzî', Cidde 2005.
- Fares, Bichr, "Hicâz", *İA*, V/1, MEB Yayınları, İstanbul 1988, s. 472-475.
- Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan XVI. Asra Kadar*, I, İÜEF Yayınları, İstanbul 1996.
- , *Arap Edebiyatı Tarihi XVI.-XVII. Asırlar*, II, İÜEF Yayınları, İstanbul 2007.
- Gibb, Hamilton A. R., *Dirâsat Fî Târîh el-İslâmî*, Yusef Eibesh, Beyrut 1996.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülük*, haz. Hikmet Tanyu, Toprak Yayınları, 1962.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Osman I", *İA*, IX, s. 431-443.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa 2000, s. 57-75.
- Güenal, Nurten-Selami Gözenç-Yasemin Özdemir, *Ortadoğu, Güneybatı Asya, Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayın, İstanbul 2006.
- el-Hadârah el-İslâmiyye ve Târîh el- 'Arab el-Hadis*, el-Sânaviyye, Mısır 2007-2008.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1998⁴,
- Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1340 [1924], sayı: 1061.
- Hamed İbrahim el-Sellûm, "el-Ta'lîm el- 'Âm fî el-Memleke el- 'Arabiyye el-Suûdiyye", *el-Ta'lîm el- 'Âm fî Duvel Meclis el-Te'âvun el-Halîcî*, el-İşrâf ve el-Tahrîr 'Abdurrahman Hasan İbrahim- 'Abdurrahman Ahmed el-Ahmed, Kuveyt 1990.
- Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, haz. Erol Kılıç-Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1991.
- Hanioğlu, M. Şükrü, "İttihad ve Terakkî Cemiyeti", *DİA*, XXIII, (2001), s. 476-484.
- , "Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Harman, Ömer Faruk, "Firavun", *DİA*, XIII, (1996), s. 118-121.

- Hasan Sabrî al-Kavlî, *Siyâse el-İsti'mâr ve el-Sahyûniyye ticâh Filistîn fî el-Nisf el-Evvel min el-Karn el-'İsrîn*, I, Dâr el-Maârif, Kahire 1973.
- Heidemann, S., "Zangids", *EF*, XI, (2002), s.452-455.
- Hillenbrand, R., "Saldjûkids", *EF*, VIII, (1995).
- Holt, P. M.-P. Kahle, "Ibrahim Pasha", *EF*, III, (1971), s. 999-1000.
- , "Mamlûks", *EF*, VI, (1991), s. 321-331.
- İbn el-Cevzî, *Mir'ât el-Zamân fî Târîh el-'Ayân*, VIII/1, Hindistan 1951.
- İbn el-Hatîb el-Tebrîzî, *Şerh el-Mu'allakât el-'Aşr el-Muzehhebât*, Dâr el-Erkam, Omer Farûk el-Tıbâ', Beyrut.
- İbn-i Teymiyye, *Risâle el-Qitâl li ibn-i Teymiyye*, Muhammad Ebî Zuhayrah, Mısır 1982.
- İbnu'l İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- İbrahim el-Dâkûkî, *Sûret'u-l Etrâk ledâ-l 'Arab*, Merkez Dirâsât el-Vihde el-'Arabiyye, Beyrut 2001, s. 11.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Ramazan Şeşen, "Araplarla Türklerin İlk Temasları", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 3-47.
- , "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 49-98.
- İkdâm*, 3 Mart 1340 [1924], sayı: 9670.
- İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi VI*, MEB, Ankara 2009.
- İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı VI*, MEB, İstanbul 2006-2007.
- Jorge, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Eçeli, V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009²⁸,
- , "Selçuklular", *İA*, X, (1998), s. 353-416.
- Kara, Mustafa, "Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı?", *Osmanlı*, IV, YTY, Ankara 1999, s. 387-392.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V-IX, TTK, Ankara 1983⁴.
- , "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *Belleten*, XXVI/112, (Ankara 1964).
- Karamursal, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK, Ankara 1989².

- Karasapan, Celal Tevfik, *Libya Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1960.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çev. Besim Atalay, I, TDK, Ankara 2006⁵.
- Kaya, Önder, *Salâh el-dîn Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Kerîm Talâl el-Rukâbî, *el-Tatavvurât el-Siyâsiyye el-Dâhiliyye fî Nejd*, el-Dâr el-'Arabîyye li el-Mevsû'ât, Lübnan 2004.
- Kılınçkaya, M. Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995².
- Köprülü, M. Fuad, "Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", *Belleten*, I/2 (1937), s. 591-603.
- , "Yıldırım Bayezid'in İntiharı Mes'elesi", *Belleten*, VII/27 (1943), s. 591-599.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, STMEY, Ankara 1979.
- , *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1963.
- Kramers, J.H.-E. A. Zachairadou, "Othmânli", *EF*², VIII, (1995), s. 191-195.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli*, haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1970.
- , *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 1999⁴.
- Kurşun, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, TTK, Ankara 1998.
- , *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1992.
- , "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)", *Osmanlı*, I, YTY, Ankara 1999, s. 316-325.
- , "Suûdiler", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 584-587
- Kurt, Halil, "Suûdi Arabistan", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 580-581.
- Küçük, Cevdet, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, IV, YTY, (Ankara 1999), s. 208-216.

- , “Abdülhamid II”, *DİA*, I, (1988), s. 216-224.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, ASFY, Ankara 1982.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1961.
- Lowenthal, Marvin, *The Diaries of Theodor Herzl*, New York, 1962.
- Mabâdi' el-Cuğrâfiyâ*, el-Sâf el-Rabi' el-İbtidâi, Wizârah el-Terbiye ve el-Ta'lim, el-Memleke el-Arabiyye el-Suûdiyye, 2008-2009.
- Macfie, A. L., *Osmanlı'nın Son Yılları*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Mahmud 'Isâm el-Meydânî, *el-Atlâs el-Târîhî li el-'Âlem el-İslâmî*, Dâr Dimaşk, Suriye 2002.
- Manaz, Abdullah, *Atatürk Reformları ve İslâm*, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.
- Mantran, Robert, “Atatürk”, *Eİ²*, I, (1960), s. 734-738.
- Medîha el-Dervîş, *Târîh el-Devle el-Su'ûdiyye Hattâ el-Rub' el-Evvel Min el-Karn el-Işrîn*, Dâr el-Şurûk, Beyrut 1987.
- Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Suûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, XII, (Lübnan 1998), s. 262-389.
- Mes'ûd Hâvend, “el-Memleke el-'Arabiyye el-Suûdiyye”, *el-Mevsû'a el-Târîhiyye el-Cuğrâfiyye*, VI, (Lübnan 2000), s. 187-326.
- el-Mavsû'a el-'Arabiyye*, XII, Hey'e el-Mesû'a el-'Arabiyye, Suriye 2005.
- Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halîj el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), *el-Neşre el-İhsâiyye*, Merkez el-Ma'lûmât İdâre el-İhsâ', XVI, Riyâd 2007, s. 107-208.
- Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- , “Büyük Selçuklular”, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İSAR, İstanbul 1999, s. 86-130.
- , *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- , “Gazneliler”, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İSAR, İstanbul 1999. s. 81-86.
- Minorsky, V., “Tûrân”, *İA*, XII/2, MEB, (1988), s. 113-114.
- Mithat Paşa, *Mithat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, I, yay. haz. Osman Selim, Temel Yayınları, İstanbul 1997.

- Morgan, D. O., "Mongols", *EF*², VII, (1993), s. 230-235.
- Moshe Ma'oz, "Tanzimat Döneminde Suriye'de Dinî ve Etnik Anlaşmazlıklar", *Osmanlı*, IV, YTY, (Ankara 1999), s. 287-293.
- Mu'ellesât el-Şeyh el-İmâm Muhammed bin 'Abdolvahhâb*, I, İ'dâd ve Tasnîf 'Abd el-'Azîz el-Rûbî-Seyyid Hicâb, el-Memleke el-'Arabiyye el-Suûdiyye, Riyâd 1398.
- Muhammed 'Abd el-'Azîz el-Koufrâvî, *Târîh el-Edeb el-'Arabî IV*, Dâr el-Nahdah, Mısır 1968.
- Muhammed bin 'Abdullah bin el-Selmân, *el-Te'lîm fî 'Ahd el-Melik 'Abdülaziz*, el-Emâne el-'Amme, Suûdi Arabistan 1999.
- Muhammed Emîn el-Temîmî, *Limâzâ Ahabtu ibn Suûd*, Suûdi Arabistan 1999.
- Muhammed Nûr el-dîn, *Shu'ûn el-Evsat*, Merkez el-Dirâsât el-Stratejîyyah, sayı: 134, Beyrut 2010.
- Muhammad Salmân, *Men Huve 'Abd el-Vahhâb*, Câmî'a el-Melik Suûd, Suûdi Arabistan 2001.
- Mustafâ Dandaşlî, *Hizb el-Ba's el-'Arabî el-İştirâkî el-İdîlûciyâ ve el-Târîh el-Siyasî*, Fransa 1979.
- Nazlı Salih Ahmed, *Havle el-Ta'lîm el-'Âm ve Nuzumihî*, Mektebe el-Mısriyye, Kahire 1984.
- el-Neşre el-İhsâiyye*, Meclis el-Te'âvun li Duvel el-Halîc el-'Arabiyye el-Emâne el-'Amme (Statistical Bulletin), Merkez el-Ma'lûmât İdâre el-İhsâ', XVI, Riyâd 2007.
- Nyrop, Richard F., *Saudi Arabia a Country Study*, US Government Printing Office, Washington 1984.
- Oba, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, İstanbul 1995.
- Ortaöğretim Tarih IX*, haz. Yasemin Okur-İlhan Genç, MEB Yayınları, İstanbul 2009.
- Ortaöğretim Tarih X*, MEB Yayınları, İstanbul 2009.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, II, MEB Yayınları, İstanbul 2001⁴.
- Ömer Bâşâ, Mûsâ, *Târîh el-Edeb el-'Arabî el-'Asr el-'Osmanî*, Dâr el-Fikr, Suriye 1989.
- Öngören, Reşat, "Osmanlı'da Tasavvuf ve Tarikatler", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 541-548.
- Özcan, Abdülkadir, "Devşirme", *DİA*, IX, (1994) s. 254.

- Özgüdenli, Osman G., *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- , “Moğollar”, *DİA*, XXX, (2005), s. 225-229.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, TVYY, İstanbul 1994.
- , *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Pehlivanlı, Hamit, “Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika’da”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 47, c. XVI, Temmuz 2000, s. 421-441.
- Peskes, Esther, “Wahhâbiyya”, *Eİ²*, XI, (2002), s. 39-45.
- Philby, H. St. John, *Arabian Jubilee*, London 1952.
- , *Arabia of Wahhabis*, Librairie Du Liban, Beyrut 1955.
- , *Da‘ve el-Şeyh Muhammed bin ‘Abd el-Vahhâb*, ta‘rîb ‘Umer el-Dîsrâvî, Mektebe el-Medbûlî, Kahire 1994.
- , *The Great of Arabia*, Librairie Du Liban, Beyrut 1968.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2004¹.
- Rabin, C., “Arabiyya”, *Eİ²*, I, (1960), s. 561-594.
- Rafael Muhammeddin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, TAV, İstanbul 1998.
- Rentz, G., “al-‘Arab-Djazirat al-‘Arab”, *Eİ²*, I, (1960), s. 533-556.
- , “al-Dir‘iyya”, *Eİ²*, II, (1960), s. 320-322.
- Sadgrove, P. C., “al-Bustânî, Butrus (1819-83)”, *EAL*, I, (London and Newyork 1999), s. 164.
- Said Abdullahfettah Aşûr, “Arap Dünyasını Savunmada Türkler’in Rolü”, çev. Halil İbrahim Kaçar, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, IRCICA, İstanbul 2000, s. 317-372.
- Salâh el-Dîn el-Muhtâr, *Târîh el-Memleke el-‘Arabiyye el-Suûdiyye fî Mâdîhâ ve Hâdirihâ*, Dâr Mektebe el-Hayâh, Lübnan, 1998.
- Sarınay, Yusuf, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Osmanlı*, XIV, YTY, (Ankara 2002), s. 821-840.
- , “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu”, *Osmanlı*, VII, YTY, (Ankara 1999), s. 411-419.
- Sâti‘ el-Hasrî, *el-Bilâd el-Arabiyye ve el-Devle el-‘Osmaniyye*, Beyrut 1965.

- Sevim, Faruk Sümer-Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı Metinler ve Çevirileri*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Sobernheim, M., "Memlûklar", *İA*, VII, (1988), 689-692.
- Sosyal Bilgiler Ders Kitabı VII*, MEB, Ankara 2009.
- Shaw, Stanford J., *İmparatorluğun Yüyük Taşı II. Abdülhamid*, haz. Mehmed Tosun, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.
- Spuler, B., "Ghaznawids", *EF*, II, (1965), s.1050-1053.
- Şâkir el-Yesâwî, *Duâ' el-Fikr el-Qawmî el-'Arabî*, el-Menara, Beyrut 2002.
- Şark el-Evsat*, Suûdi Arabistan, 18 Ocak 2008, 13459.
- Şeşen, Ramazan, *Salâheddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- , *Salâh el-dîn Eyyûbî ve Devri*, İSAR, İstanbul 2000.
- , "Eyyûbîler", *DİA*, XII, (1995), s. 20-31.
- , *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İSAR, İstanbul 2009.
- Şeyh Ahmed bin Hacer Âli Bûtâmî, *Şeyh Muhammed bin 'Abd el-Vahhâb ve Da'vetuhü el-İslâhiyyeh ve Senâ' el-'Ulemâ' Âleyhi*, Dâr al-Fadîle, Riyâd 1975.
- Şeyh Ahmed Reşîdî, *Husn el-Safâ ve el-İbtihâc bi Zikrin min Veliyyi İmâratı el-Hâcc*, Hakkakahû Leylâ 'Abd el-Latîf Ahmed, el-Hancî, Mısır 1980.
- Taneri, Aydın, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998².
- Tansü, Yunus Emre, "Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya", *Osmanlı*, VII, s. 420-427.
- Târîh el-Enbiyâ' ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm*, el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, Suûdi Arabistan 2007-2008.
- el-Târîh el-İslâmî*, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, Suûdi Arabistan 2007-2008.
- Târîh el-Devlet el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, Suûdi Arabistan 2007-2008.
- Târîh el-Devle el-İslâmiyye*, el-Saf el-Hâmis el-İbtidâi, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, Suûdi Arabistan, Suûdi Arabistan 2006-2007.
- Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye*, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, Suûdi Arabistan 2009-2010.

- Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Suûdiyye*, li el-Saff el-Sâlis el-Mutevassıt, Vizara el-Terbiye ve el-Ta'lim, Suûdi Arabistan 2010.
- Tarık, Deniz, *Türk Edebiyatı IV*, MEB Yayınları, Açık Öğretim Okulları Ders Kitapları Dizisi, Ankara 2007.
- Tevhid-i Efkâr*, 3 Mart 1340 [1924], sayı: 3996.
- Tok, Özen, "XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 936-942.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998⁷.
- Türer, Osman, "Osmanlı'nın Temelindeki Manevî Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf", *Osmanlı*, IV, YTY, Ankara 1999, s. 375-383.
- Türkçe Sözlük*, I, TDK, Ankara 1998⁹.
- Türkdoğan, Orhan, *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi*, TAV, İstanbul 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/19 (Ankara 1941), s. 283.
- , *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK, Ankara 1972.
- , *Osmanlı Tarihi*, I, III/1, IV/1, IV/2, TTK, Ankara 1982⁴.
- Vassiliev, Alexi, *The History of Saudi Arabia*, New York University Press, 2000.
- Veinstein, G., "Süleyman", *El*, IX, (1997), s. 836-837.
- Voll, John O., "Wahhabiyah", *ER*, XIV, (1987), s. 313- 316.
- Vuheym Tâlib Muhammed, *Târîh Hicâz el-Siyâsî 1916-1925*, el-Dâr el-'Arabiyye, Beyrut 2007.
- Wensinck, A. J., "Mekke", *İA*, VII, (1988), s. 630-643.
- Yardım, Ali, "Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma", *Diyânet Dergisi*, XIII/2, (Ankara 1974), s. 117-120.
- Yavuz, Hulusi, "Abdülaziz bin Suûd", *DİA*, I, (1988), s. 194-195.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDVY, Ankara, 2002.
- Yeniçeri, Özcan, *Yeniden Türkleşmek*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001.
- Yergin, Daniel, *Petrol*, çev. Kamuran Tuncay, TİY, İstanbul 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Arabistan", *DİA*, III, (1991), s. 252-258.
- Yiğit, İsmail, "Memlûklar", *DİA*, XXIX, (2004), s. 90-97.

—————, “Mevâlf”, *DİA*, XXIX, (2004), s. 424-426.

Yiğit, Mehmet, *Arap Ülkelerinde Okutulan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler (Suriye ve Ürdün örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Ankara 2009.

Yınaç, Mükrimin Halil, “Bayezid I”, *İA*, II, (1987), s. 388-391.

Yusuf bin Alî el-Sekafî, *Vefâde William Henry Shakespear ilâ el-İmâm ‘Abd el-‘Azîz ve Eseruhâ fî ‘Akd Mu‘âhede 1915/1334 Beyne Biritanya ve el-İmâm ‘Abd el-‘Azîz*, Cami‘a el-Umm el-Kurâ, Suûdi Arabistan 2009.

Zahoder, B., “Dendanekân”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XVIII/72 (1954), s. 581-587.

Zaidi, Z. H., “Hidjâz Railway”, *EF*, III, (1971), s. 364-365.

Zeydan, George, *Târîh el-Edeb el-Luğa el-‘Arabiyyah II*, Dâr Mektebe el-Hayât, Beyrut 1983.

Web Site Adresleri

<http://arabic.kaust.edu.sa>, erişim tarihi, 03.05.2010.

http://digm.mebingov.tr/yurtdisigorev/rehber/Rehber_III_sarabistan.html, erişim tarihi: 01.05.2010.

<http://knowledge.moe.gov.eg/arabic/services/schoolbooks/>, erişim tarihi: 01.05.2010.

<http://www.aljazeera.net/news/archive/archive?ArchiveId=1168190>; erişim tarihi: 20.04.2010.

<http://www.arabianbusiness.com/arabic/560891>, erişim tarihi: 29.04.2010.

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Tanitim-Taktim-3.aspx>, erişim tarihi: 01.05.2010.

<http://www.moe.gov.sa/public/portal>, erişim tarihi: 27.02.2010.

<http://www2.moe.gov.sa/ebooks/>, erişim tarihi: 01.05.2010.

www.saudiaramco.com, erişim tarihi: 29.04.2010.

EKLER

1. Haritalar

Harita 1

İslâm Dünyasının Haritası

Mabâdi' el-Cuğrâfyâ, el-Saf el-Râbi' el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 106.

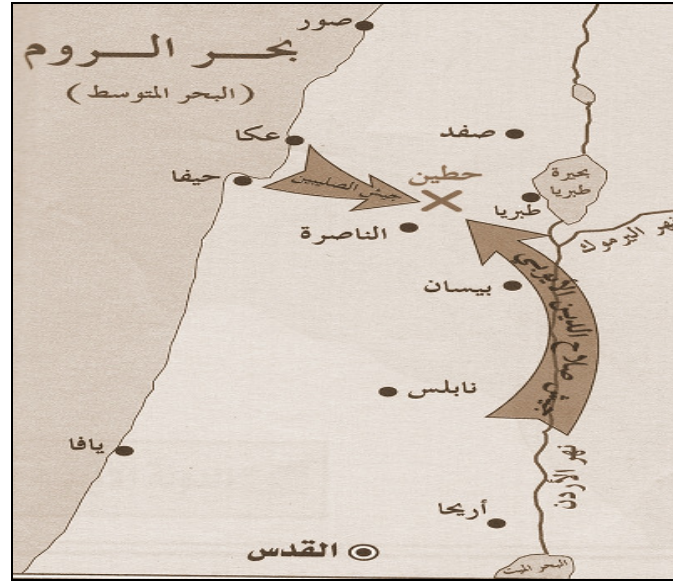
Harita 2

Eyyûbî Devleti'nin Sınırları

Târih el-Devle el-İslâmiyye, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 76.

Harita 3

Hittîn Savaşı

Târîh el-Devle el-İslâmiyye, el-Sâf el-Hâmis el-İbtidâ'i,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

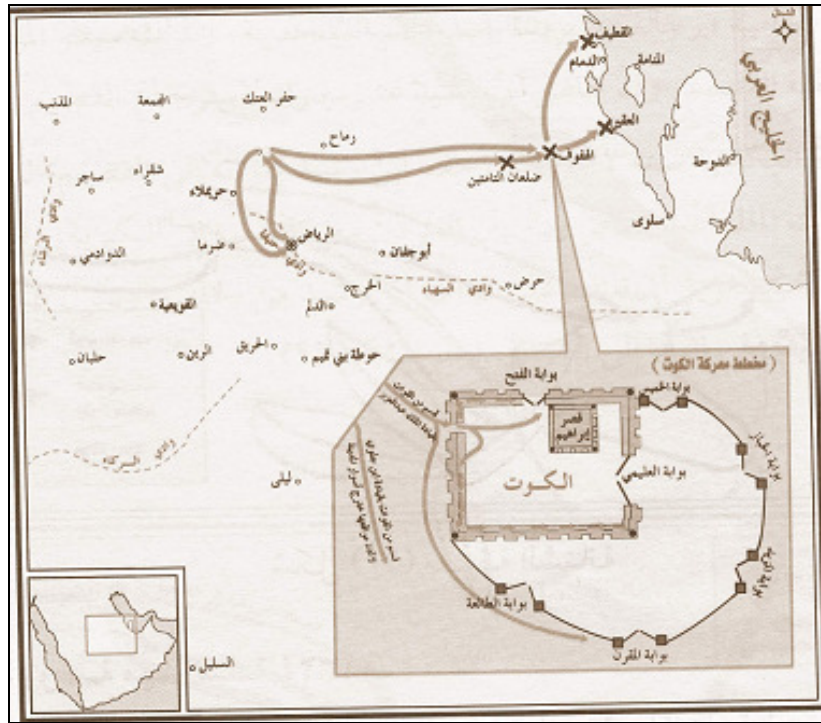
Harita 4

Osmanlı Haritası

Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâ'i,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 12.

Harita 5

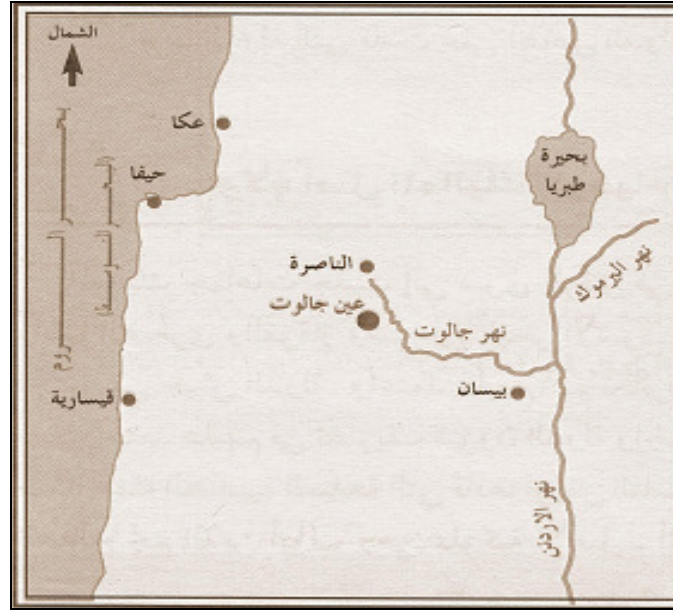
Abdülaziz'in Kut Kalesini ele geçirmesi
Târîh el-Devle el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saf el-Sâdis el-İbtidâi,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 44.

Harita 6

Abbâsî Devleti'nden Ayrılan Devletler
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 78.

Harita 7

‘Ayn Câlût Muharebesi

el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, s. 98

Harita 8

Haçlı Kontlukları

el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, s. 109.

Harita 9

Osmanlı Boylarının Ana Vatanı

Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 9.

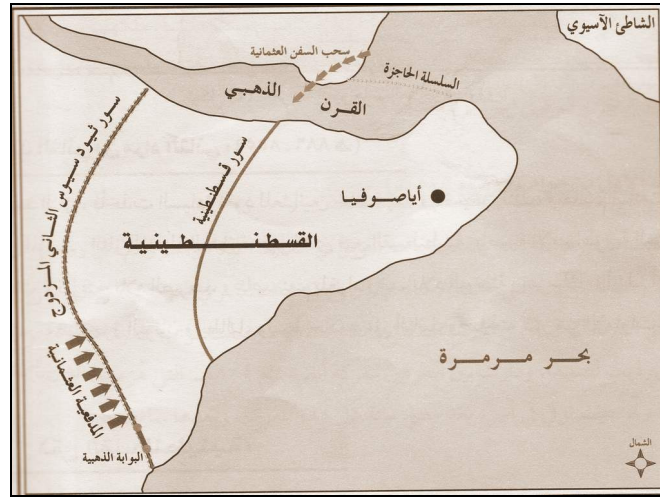
Harita 10

Osmanlıların Avrupa Fetihleri

Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 13.

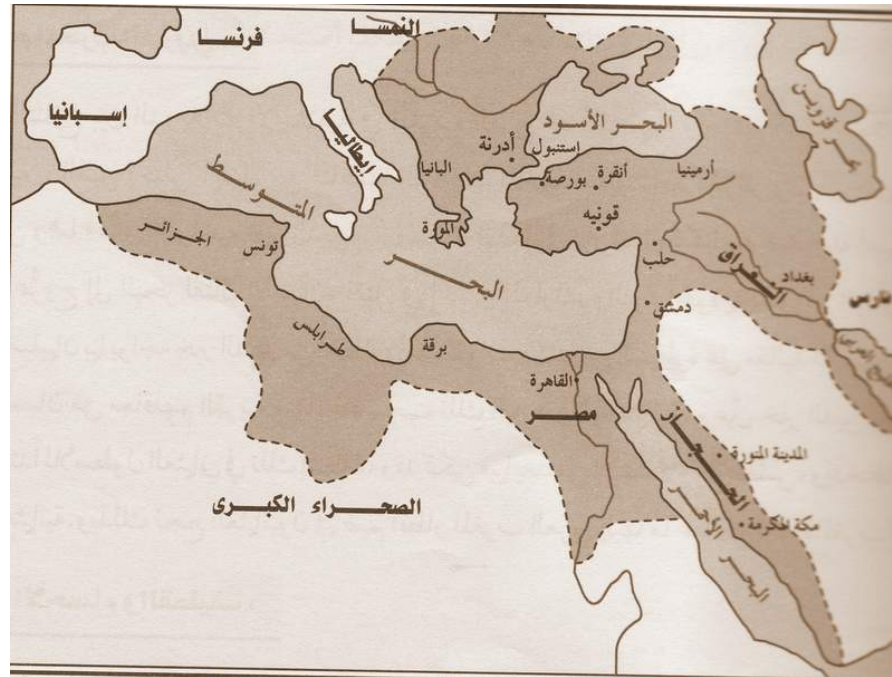
Harita 11

İstanbul'un Fethi

Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 14.

Harita 12

Osmanlı Devleti'nin Sınırları

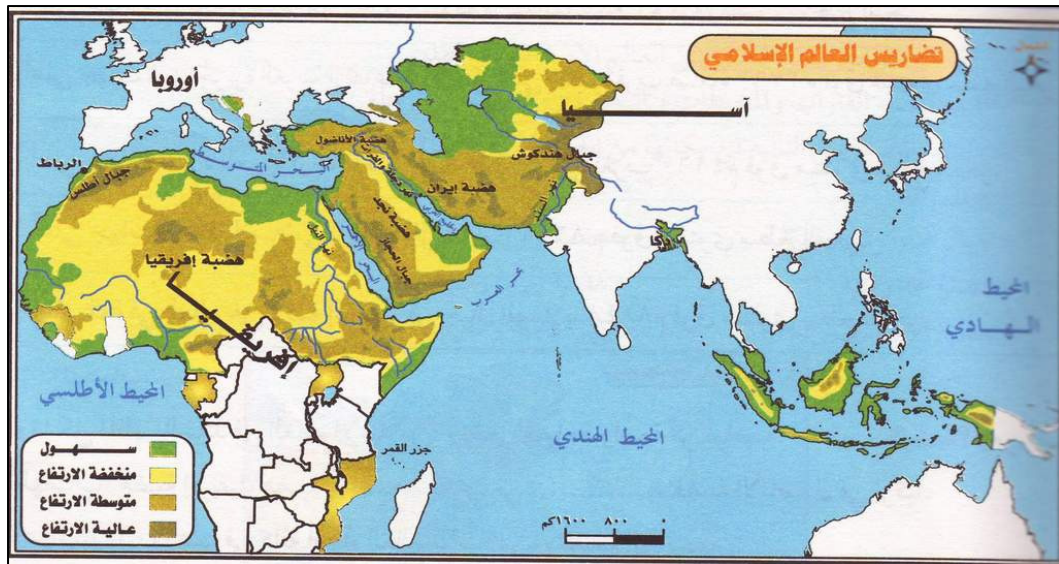
Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 19.

Harita 13

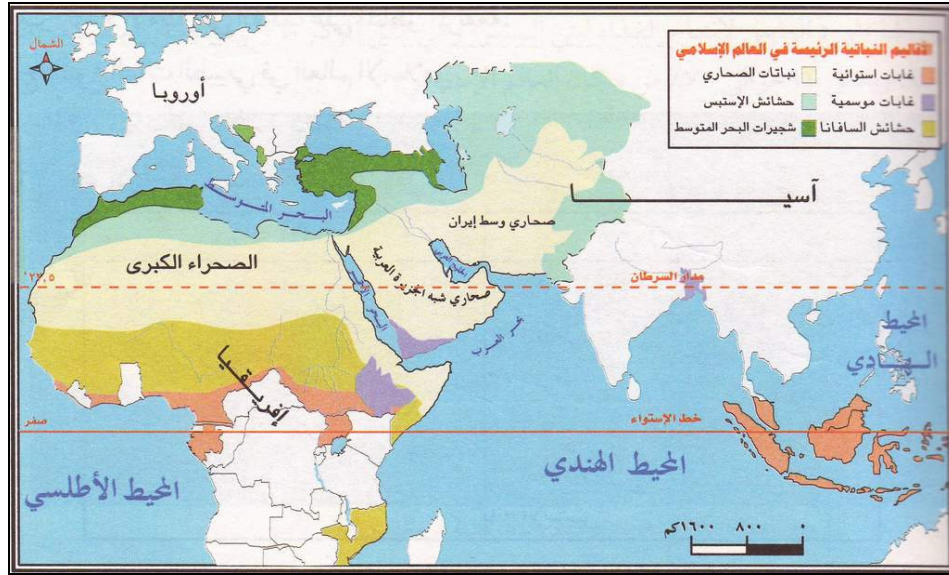
İslâm Dünyası'nın Haritası
Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 13.

Harita 14

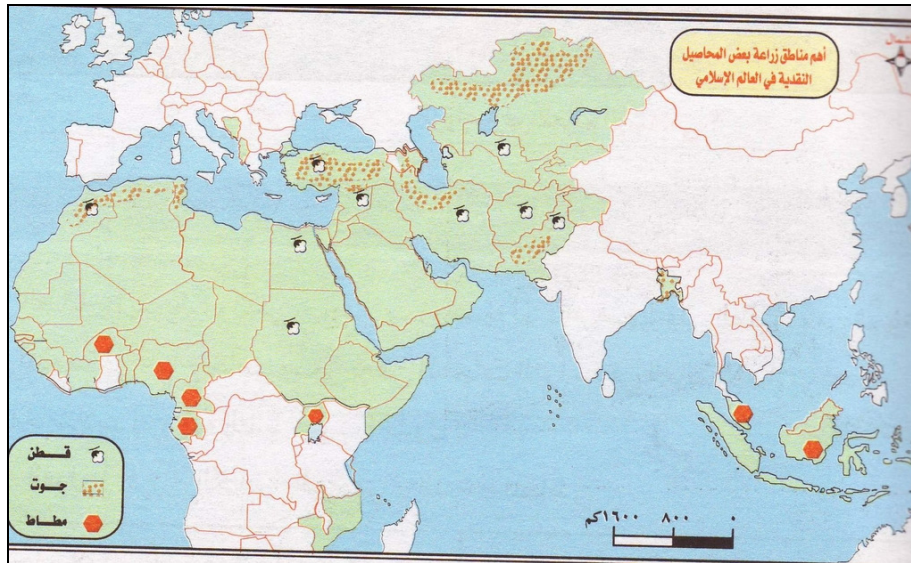
İslâm Dünyası'nın Fizikî Haritası
Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 19.

Harita 15

İslâm Dünyası'nın İklim Yapısı
 Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 19.

Harita 16

İslâm Dünyası'nın Tarım Ürünleri Haritası
 Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 29.

Harita 17

İslâm Dünyası'nın Maden Haritası
Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta' lîm, s. 43.

Harita 18

Birleşmesi Gereken İslâm Dünyası'nın Ülkeleri
Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta' lîm, s. 112.

Harita 19

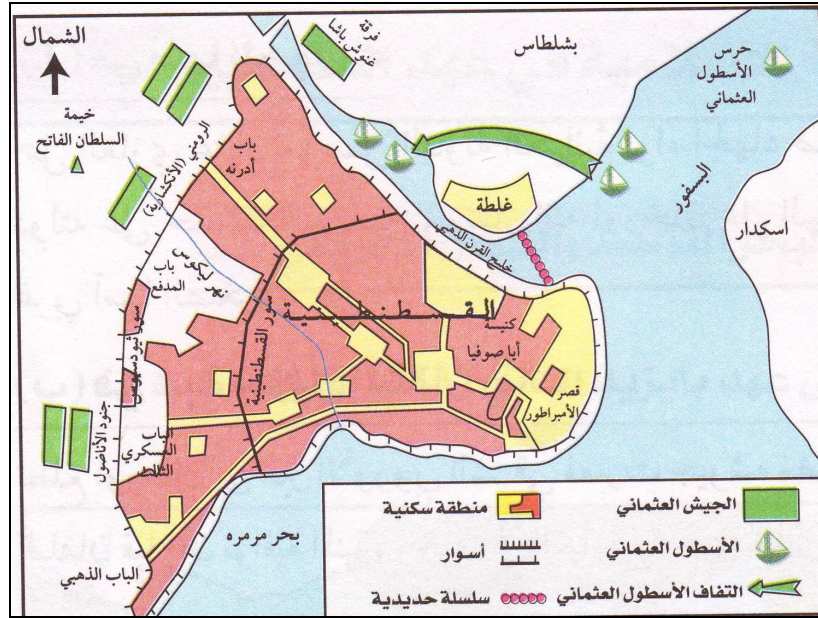
İstanbul Boğazı'nın Önemini Gösteren Harita
Cuğrâfya el- 'Âlem el-İslâmî, el-Saff el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 119.

Harita 20

Osmanlı'nın Avrupa Fetihleri
Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm,
 el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 130.

Harita 21

İstanbul'un Fethi

Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm,
el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 131.

Harita 22

Osmanlı Döneminde Müslüman ve Portekiz Donanmalarının Savaştığı Sahiller

Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm,
el-Saff el-Evvel el-Sânevî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 135.

Harita 23

Abbâsî Devleti'nden Kopan Devletler
Cevâhib min Târîh el-Muslimîn el- Hadârî ve el-Siyâsî,
 el- Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 24.

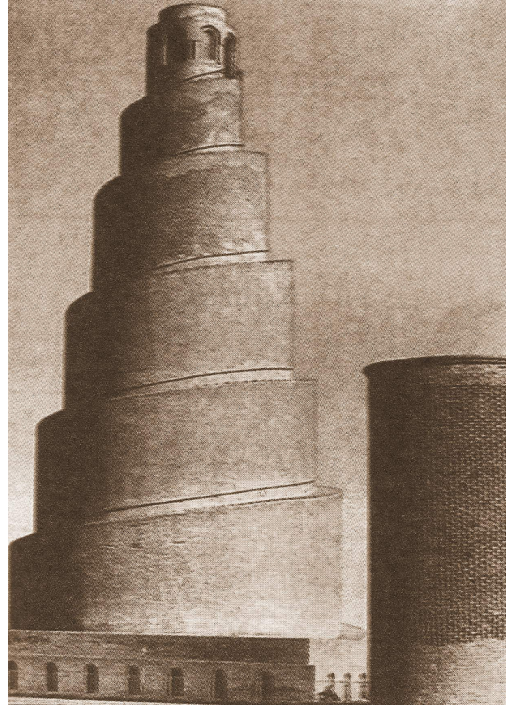
Harita 24

Haçlı Kontlukları ve Selçuklular
Cevâhib min Târîh el-Muslimîn el- Hadârî ve el-Siyâsî,
 el- Saff el-Sânî el-Sanavî, Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 124.

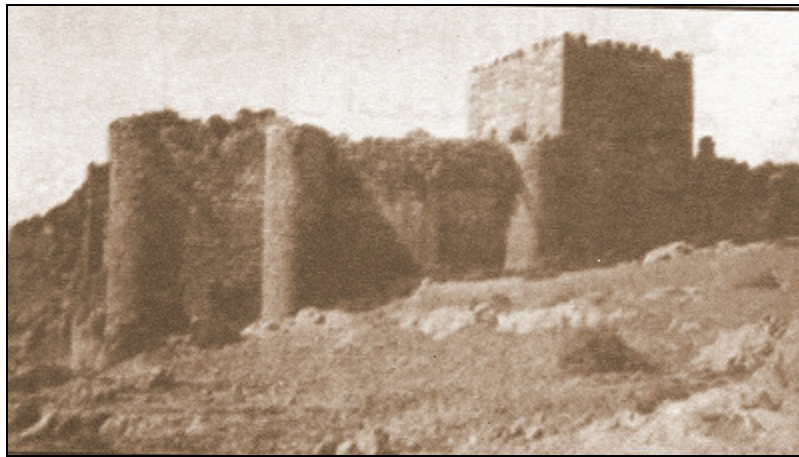
2. Resimler

Resim 1

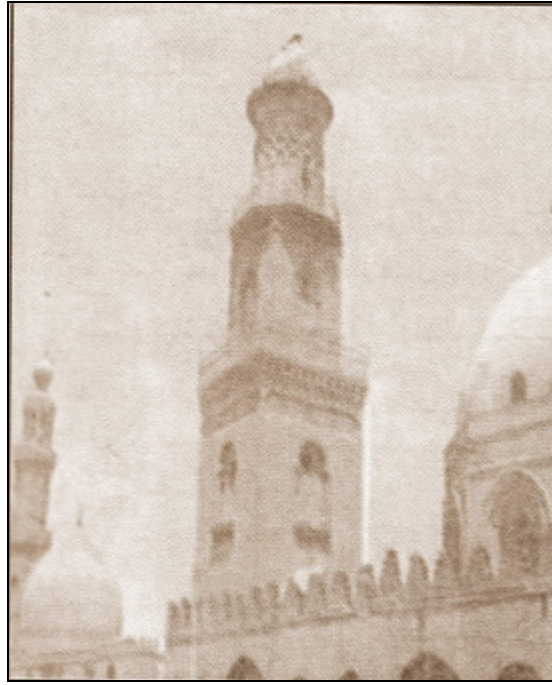
Sâmerra Câmisi'nin Minaresi
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî al-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 81.

Resim 2

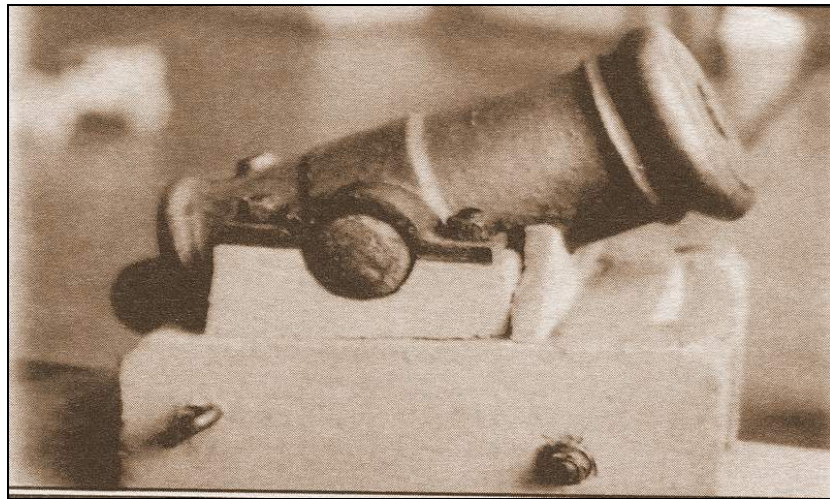
Salâh el-dîn Kalesi
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî al-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 93.

Resim 3

Kalâvûn Camîsi
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî al-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, s. 99.

Resim 4

İbrahim Paşa'nın Dir'iyye'yi Kuşatma Esnasında Kullandığı Toplardan Biri
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta‘lîm, s. 57.

Resim 5

Dir'iyye Şehri'nin Tarihî Kalıntıları
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'âm, s. 57.

3. Ders Kitaplarından Örnekler

Örnek 1

Ortaokul 2. Sınıf İslâm Tarihi Kitabının Kapağı
 (Soldan 3. Resimde Sâmerâ Camîsi'nin Minaresi Mevcuttur)
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt,
 Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'âm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2007-2008.

Örnek 2

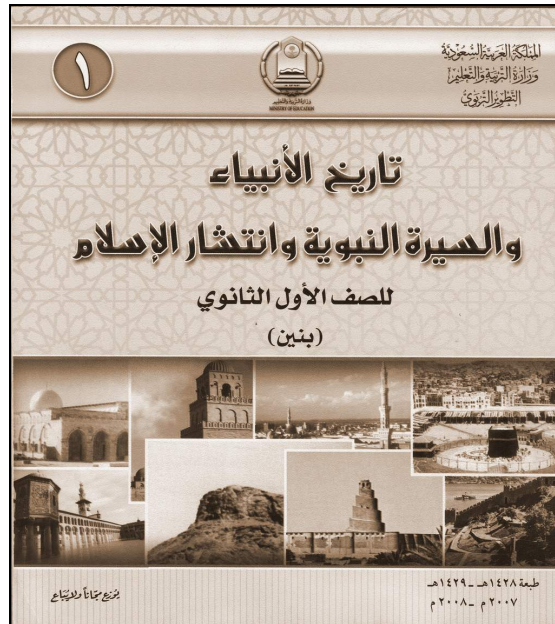

Ortaokul 3. Sınıf

Suûdi Arabistan Krallığı Tarihi Kitabının Kapağı

Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2009-2010.

Örnek 3

Lise 1. Sınıf Peygamberler Tarihi, Hz. Muhammed'in Hayatı

Ve İslâmiyet'in Yayılışı Kitabının Kapağı

(Sağ Alt 2. Resimde Sâmerâ Şehri'nin Kalesi

Ve Sâmerâ Mescidi'nin Minaresi Mevcuttur)

Târîh el-Enbiyâ ve el-Sîra el-Nebeviyye ve İntişâr el-İslâm, el-Saff el-Evvel el-Sânevî,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, 2007-2008.

Örnek 4

دولة المماليك (٦٤٨ - ٩٢٣ هـ)

نشاط استهلالي

- من مؤسس الدولة الأيوبية؟ ومن آخر حكامها؟
- متى انتهت الدولة الأيوبية في مصر؟
- ما الدولة التي قامت على أنقاض الدولة الأيوبية؟

أولاً : أصل المماليك^(١) وقيام دولتهم :

المماليك جماعات جلبت إلى سوق الرقيق في العراق والشام ومصر من منطقة ما وراء النهر وفرغانة وآسيا الصغرى والقوقاز وشواطئ البحر الأسود. وبعد الخليفة العباسي المعتصم بالله أول من أدخل هذا الجنس في جيش الدولة، واعتمد عليهم، ثم تكاثروا وخصوصاً في عهد السلطان الصالح نجم الدين أيوب حيث اعتمد عليهم في تصريف شؤون الدولة والجيش، وشاركوا في صراعه مع الصليبيين، كما أسهموا في صد الحملة الصليبية السابعة التي قادها لويس التاسع ملك فرنسا ضد مصر، وكان لشجرة الدر - وهي زوجة الصالح نجم الدين أيوب وهي مملوكية الأصل - أثر بارز في تماسك وحدة المسلمين بعد أن أخفت نبأ وفاة زوجها الذي مات أثناء تواجد الصليبيين في مصر، واستمرت في إصدار الأوامر باسمه حتى تم انتصار المسلمين على الصليبيين، وفي هذه الأثناء حضر «توران شاه» ابن الملك الصالح إلى مصر قادماً من منطقة الجزيرة الفراتية، وهنا أعلنت «شجرة الدر» نبأ وفاة زوجها وتسليم السلطة إلى ولده «توران شاه» وهو من زوجة ثانية. وبعد أن تولى توران شاه السلطة أساء معاملة المماليك. وأخذ يفكر في الحد من نفوذهم، فاضطروا لقتله، وتعيين شجرة الدر بدلاً عنه، وذلك سنة ٦٤٨ هـ. وبعد أن حكمت شجرة الدر ثمانين يوماً، اقترح عليها المماليك أن تتزوج أحدهم (لماذا؟) وهو عز الدين أيبك، وبذلك قام حكم المماليك في مصر وانتهى الحكم الأيوبي فيها.

■ لماذا أخفت شجرة الدر خبر وفاة زوجها عن المجاهدين؟ وما رأيك بذلك؟

(١) مملوك بمعنى رقيق، وأغلبهم من أسرى الحروب.

Ortaokul 2. Sınıf İslâm Tarihi Kitabından
Memlûklarla İlgili Bir Örnek
el-Târîh el-İslâmî, el-Saf el-Sânî el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 97.

Örnek 5

الفصل الثاني

ضم الدولة العثمانية للبلاد العربية وتكوين دولة واسعة

لم تستمر الجيوش العثمانية في تقدّمها نحو القارة الأوروبية، وسرعان ما غيرت من خط سيرها في اتجاهٍ آخر، فكانت المنطقة العربية هي التي توجهت إليها أنظار العثمانيين، وذلك للأسباب الآتية :

- ١- امتداد نفوذ الصفويين، حكام إيران على العراق وحدود الدولة العثمانية.
- ٢- حماية الأماكن المقدسة، والمرات البحرية الإسلامية على البحر الأحمر والخليج العربي من اعتداءات البرتغاليين.
- ٣- النزاع بين الدولة العثمانية ودولة المماليك على الحدود.
- ٤- أطماع بعض الدول الأوروبية في بسط نفوذها على الشمال الأفريقي.

أولاً : عهد السلطان سليم الأول بن بايزيد الثاني : (٩١٨-٩٢٦هـ)

أ - ضم بلاد الشام :

هاجم السلطان العثماني سليم الصفويين، وانتصر عليهم في معركة جالديران عام (٩٢٠هـ)، ولما تحالف المماليك مع الصفويين ضد العثمانيين، جهّز سليم جيشاً لمحاربة المماليك، وهب السلطان المملوكي، قانصوة الغوري لملاقاته، ودارت بينهما معركة مرج دابق قرب حلب عام (٩٢٢ هـ) وانتصر العثمانيون على المماليك، وقُتل السلطان المملوكي، وزحف السلطان سليم بقواته، فدخل حلب، ثم دخل دمشق وفلسطين.

ب - ضم مصر :

رفض السلطان المملوكي الجديد طومان باي الشروط التي أرسلها إليه السلطان سليم لإيقاف الحرب بين العثمانيين والمماليك، وهي أن يبقى طومان باي في حكم مصر شريطة أن يذكر اسم السلطان العثماني في الخطبة وعلى السكّة، ولكن طومان باي رفض عرض التبعية؛ فدار بين الطرفين معركة الريدانية قرب القاهرة عام ٩٢٣هـ، حيث انتصر العثمانيون، وقُتل طومان باي، ودخلت مصر تحت الحكم العثماني.

١٦

Ortaokul 3. Sınıf Suûdi Arabistan Tarihi Kitabı'ndan
Osmanlı'nın Zayıflama süreci ve I. Selim
Târîh el-Memleke el-'Arabiyye el-Su'ûdiyye, el-Saff el-Sâlis el-Mutavassıt,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lîm, s. 16.

Örnek 6

٣ - كما كان للمديح دور مهم ، حيث أشاد الشعراء بالقادة العظام الذين حققوا للأمة المسلمة انتصاراتها ، وأثنوا على همم أبطال المسلمين الذين أبلوا بلاء حسناً في سبيل الله ، وأعظم المديح ما قيل في صلاح الدين كقول سيبط ابن التعاويذي :

وَنَهَضَتْ لِلإِسْلَامِ نَهْضَةً صَادِقِ الدِّ
عَزَمَاتٍ تَرَأَبُ مِنْ نُؤَاهُ وَتَشَعْبُ (١)
وَعَضِبَتْ لِلدِّينِ الْحَنِيفِ وَلَمْ تَزَلْ
فِي اللَّهِ تَرْضَى مِنْذُ كُنْتُ وَتَفْضُبُ
غَادَزَتْ أَهْلَ الْبَغْيِ بَيْنَ مُجَنَدَلٍ
لَقِي الْحِمَامَ وَخَائِفٍ يَتَرَقَّبُ (٢)

٤ - وقد خلد الشعراء عظماء المسلمين الذين استشهدوا في سبيل الله بقصائد رثائية غاية في الجودة ، حيث أظهر الرثاء مآثرهم التي تركوها بعد استشهادهم كقول أبي يعلى القلايسي يرثي عماد الدين زنجي :

وَكَمْ مَعْقِلٍ قَدْ رَامَهُ بِسَيْوفِهِ
وَدَانَتْ زُلَاةَ الأَمْرِ فِيهَا لِأَمْرِهِ
وَشَايخِ حِضْنٍ لَمْ تَفْتَهُ غَنَائِمُهُ (٣)
وَقَدْ أَمَنَتْهُمْ كُتْبُهُ وَخَوَاتِمُهُ
وَكَمْ نَفَرٍ إِسْلَامِ حِمَاهُ بِسَيْفِهِ
مِنَ الرُّومِ لَمَّا أَدْرَكَتُهُ مَرَايِمُهُ

ولم يكن الرثاء مقصوراً على رثاء الأبطال وحدهم ، بل كان هناك رثاء للمؤمنين الإيمانية التي سقطت في أيدي الصليبيين ، وكعل من أَسَدٍ مَا وَقَعَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ مِنَ الْبَلَاءِ اسْتِيَاءِ الصليبيين على بيت المقدس حيث قالوا شعراً يقطر أسى ولوعة ، ويفيض عبرة ، ويدعو إلى التآر واسترداد المدينة ، وذلك كقول شهاب الدين يعقوب بن الجاور بيكي القدس :

(١) ترأب وتشعب : تصلح . نؤاه : فساده .

(٢) الحمام : الموت . يترقب : ينتظر .

(٣) رامه : طلبه . شامخ : عال مرتفع .

Örnek 7

فَلَيْتَهُمْ إِذْ لَمْ يَذُودُوا حَمِيَّةً
وإن زهدوا في الأجرِ إذ حمي الوغى
فإن أنتم لم تغضبوا بعد هذه
عن الدّين ضنوا غيرة بالخارم^(١)
فهلّا أتوه رغبة في الغنائم^(٢)
رمتنا إلى أعدائنا بالخرائم

٤ - وقال العماد الأصفهاني يمدح صلاح الدين :
رَأَيْتُ صَلَاحَ الدِّينِ أَفْضَلَ مِنْ عَدَا
وَأَشْرَفَ مَنْ أَضْحَى وَأَكْرَمَ مَنْ أَمْسَى
وَقِيلَ لَنَا فِي الْأَرْضِ سَبْعَةٌ أَبْخِرَ
وَلَسْنَا نَرَى إِلَّا أَنَامِلَهُ الْحَمْسَا^(٣)
سَجِيئَتُهُ الْحَسَنَى وَشِيمَتُهُ الرُّضَى
وَبَطْشَتُهُ الْكُبْرَى وَعَزْمَتُهُ الْقَهْسَا^(٤)
مُجَنِّدُكَ أَمْلَاكَ السَّمَاءِ وَظَنَّهُمْ
أَعَادِيكَ جِنًّا فِي الْمَعَارِكِ لَا إِنْسَا
سَحَبَتْ عَلَى الْأُزْدُنِ رَدْنَا مِنَ الْقَنَا
رُدَيْنِيَّةٌ مُلْدَأُ وَخَطِيئَةٌ مُلْسَا^(٥)
وَنِعْمَ مَجَالُ الْحَيْلِ حَطْبُيْنِ لَمْ تَكُنْ
مَعَارِكُهَا لِلجُودِ ضِرْسًا وَلَا ذَهْسَا^(٦)
كَسَرْتَهُمْ إِذْ صَحَّ عَزْمُكَ فِيهِمْ
وَنَكَّسْتَهُمْ مِنْ بَعْدِ أَعْلَامِهِمْ نَكْسَا
بِوَالِقَةِ رَجَّتْ بِهَا الْأَرْضُ جَيْشَهُمْ
وَمَارَتْ كَمَا بُسَّتْ جِبَالُهُمْ بَسَا^(٧)
بُطُونُ ذُنَابِ الْأَرْضِ صَارَتْ قُبُورَهُمْ
وَلَمْ تَرَضْ أَرْضٌ أَنْ تَكُونَ لَهُمْ رَمْسَا^(٨)
وَمِنْ قَبْلِ فَتْحِ الْقُدْسِ كُنْتَ مُقَدَّسَا^(٩)
فَلَا عَدِمَتْ أَخْلَاقُكَ الطُّهْرَ وَالْقُدْسَا^(٩)

(١) ضنوا بالنسيء : بخل به .
(٢) الوغى : الحرب ، أو صوت القتال .
(٣) الأنامل : أطراف الأصابع .
(٤) السجية والشيمة : الخلق والطبع . البطش : الأخذ بالعنف والشدة . العزيمة : الحق الثابت . القهسا : من القعس ، وهو الارتفاع والمنفعة .
(٥) الرذن : صوت وقع السلاح بعضه على بعض . والقنا والردينية والخطية : الرماح .
(٦) الجرد : جمع أجرد ، وهو الفرس قصير الشعر رقيقه .
(٧) مارت : من المور ، وهو الاضطراب والجريان على وجه الأرض . بست : فنتت .
(٨) الرمس : القبر .
(٩) مقدسا : معظما . القدسا : كلمة مرادفة للطهر .

Lise 2. Sınıf 2. Dönem Edebiyat Kitabından
İsfehânî'nin Salâh el-dîn İçin Yazmış Olduğu Şiirden Bir Örnek
el-Edeb el-'Arabî el-Sânî, el-Saff el-Sânî el-Sanavî, el-Fasl el-Dirâsî el-Sânî,
Vizâra el-Terbiye ve el-Ta'lim, s. 19.